T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI TARİH YAZICILIĞINDA GENEL TÜRK TARİHİ YAZIMI

Hazırlayan
Göktuğ SIRKINTI

Danışman
Doç. Dr. Erhan YOSKA

Yüksek Lisans Tezi

Ağustos 2024, KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI TARİH YAZICILIĞINDA GENEL TÜRK TARİHİ YAZIMI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Göktuğ SIRKINTI

Danışman
Doç. Dr. Erhan YOSKA

Ağustos 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Göktuğ SIRKINTI
İmza

T.C.

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Tarih
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Osmanlı Tarih Yazıcılığında Genel Türk Tarihi Yazımı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin 07/08/2024 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı**: % 9'** dur.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 07/08/2024

Danışman: Doç. Dr. Erhan YOSKA — Öğrenci: Göktuğ SIRKINTI

İmza — İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“Osmanlı Tarih Yazıcılığında Genel Türk Tarihi Yazımı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Göktuğ SIRKINTI	Doç. Dr. Erhan YOSKA

Tarih ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Erhan YOSKA danışmanlığında **Göktuğ SIRKINTI** tarafından hazırlanan **"Osmanlı Tarih Yazıcılığında Genel Türk Tarihi Yazımı"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tarih Ana Bilim** Dalı'nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

26/07/2024

JÜRİ:

Danışman	: **Doç. Dr. Erhan YOSKA**	İmza
Üye	: **Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN**	İmza
Üye	: **Dr. Öğr. Üyesi A. Afşin ÜNAL**	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun …. /…./…… tarih ve …….. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……. /…..…../ ……..…

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Tez çalışmamın tüm safhalarında öneri ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Erhan YOSKA'ya tüm samimiyetimle teşekkürü yüksek bir borç bilirim.

Lisans ve Yüksek Lisans öğrenim yıllarımda üzerimde emekleri bulunan tüm hocalarım başta olmak üzere: Prof. Dr. Hava SELÇUK, Prof. Dr. Mustafa ÜNAL ve Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afşin ÜNAL hocalarıma teşekkür ederim.

Eğitim yıllarımda maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen: aileme, akrabalarıma, arkadaşlarıma ve Esenler motosikletli polis timlerine teşekkürlerimi sunarım.

OSMANLI TARİH YAZICILIĞINDA GENEL TÜRK TARİHİ YAZIMI

Göktuğ SIRKINTI

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2024
Danışman: Doç. Dr. Erhan YOSKA

ÖZET

Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin tarih yazıcılığı sürecinin, son dönem Osmanlı tarih yazıcılığı ve etkileri incelenmiştir. XV. yüzyılda ilk örneklerini gördüğümüz ve yazı dili Türkçe olan Osmanlı Tarih yazıcılığı, Timurlular ile gerçekleşen siyasi ilişkiler neticesinde bir nesep belirleme süreci olarak ortaya çıkmıştır. Emir Timur'un, kendi nesebinin Osmanlılardan daha yüksek bir konumda olduğunu açıklaması ile başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı tarih yazıcıları hanedanın nesebini Oğuz Han'a dayandırmıştır. Fetret devrinden sonra yeniden yapılanmaya giren Osmanlılar, tarih yazımı aracılığıyla nesepleri üzerinden bir üst kimlik oluşturarak, hanedanlığına başarılı bir meşruiyet zemini de oluşturmuştur. XVI. yüzyıldaki Osmanlı tarih yazıcılığında, yazı dilinde Arapça ve Farsçanın etkin olduğu bir dönemdir. Yazılan tarihler, yaradılıştan başlanarak, İslam tarihini esas alan ve Osmanlı tarihiyle sonlanan ümmetçi ve hanedan merkezli yazımının oluştuğunu göstermektedir. XVII. yüzyılda yazılan eserlerde dil bakımından sadeleşme görülse de Arapça ve Farsçanın etkinliği de devam etmektedir. İslam tarih yazıcılığı anlayışı da devam etmektedir. XVIII. yüzyılda tarih yazıcılığı vakanüvislik kurumunun oluşmasından dolayı, tarihçiler devlete bağlı çalışanlar haline gelmiştir. Vakanüvisler, tamamlayamadıkları eserleri silsile halinde devam ettirmişlerdir. XIX. yüzyıldaki Osmanlı tarih yazıcılığı tüm bu süreçlerden farklı konumda bulunmaktadır. Avrupa ve Rusya merkezli Türkoloji araştırmalarının neticesinde İslamiyet öncesi Türk tarihi yazıcılığı başlamıştır. Bu süreç Osmanlı aydınlarına da etki etmiştir. Osmanlıda genel Türk tarihi yazımının başlamasıyla birlikte, İslam ve hanedan merkezli tarih yazımının dışına çıkılmıştır. Türklerin kökenlerinin, medeniyetinin ve tarihinin ne kadar köklü olduğunu ortaya çıkaran bu gelişmelerden hareketle dönemin Türkçü aydınları; Türk uluslaşmasını başlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Türk, Türkçülük, Tarih Yazıcılığı, Ulus.

GENERAL TURKISH HISTORIOGRAPHY IN OTTOMAN HISTORIOGRAPHY

Göktuğ SIRKINTI

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master Thesis, August 2024
Supervisor: Assoc. Prof. Erhan YOSKA

ABSTRACT

In this research, it is seen that the late Ottoman historiography and its effects emerged throughout the historiography process of the Ottoman Empire. XV. Ottoman historiography, the first examples of which were seen in the century and whose written language was Turkish, emerged as a process of determining lineage as a result of political relations with the Timurids. We started to explain that Emir Timur's lineage was higher than the Ottomans. These regular Ottoman history writers traced the lineage of the dynasty to Oghuz Khan. The Ottomans, who underwent restructuring after the Interregnum, created a super-identity through their lineages through historiography, and a successful basis of legitimacy was created in their dynasty. XVI. It is a period in Ottoman historiography in the century when Arabic and Persian were influential in the written language. The written dates show that ummah and dynasty-centered writings were formed, starting from the creation, based on Islam, and ending with Ottoman history. XVII. Although there is a simplification in terms of language in the works written in the 19th century, the effectiveness of Arabic and Persian continues. The understanding of Islamic historiography continues. XVIII. Due to the functioning of the chronicler function of historiography in the century, historians have become situational workers. Vakanüvis continued the works they could not complete in a series. XIX. There are different distributions in all these processes in Ottoman historical writing in the century. As a result of Turcology research based in Europe and Russia, pre-Islamic Turkish history writing began. This process also affected the Ottoman intellectuals. With the initiation of general Turkish historiography in the Ottoman Empire, the scope of Islamic and dynasty-centered historiography was expanded. The origins, civilization and history of the Turks have been revealed; Based on these developments, periodical Turkist intellectuals; He initiated Turkish nationalization.

Keywords: Ottoman, Turk, Turkism, Historiography, Nation.

İÇİNDEKİLER

OSMANLI TARİH YAZICILIĞINDA GENEL TÜRK TARİHİ YAZIMI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK ..... **i**
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI ..... **ii**
KILAVUZA UYGUNLUK ..... **iii**
KABUL VE ONAY TUTANAĞI ..... **iv**
ÖN SÖZ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
SON DÖNEM OSMANLI TARİHLERİNE KADAR OSMANLIDA TARİH YAZICILIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Tarih Yazımına Etki Bakımından İlk Dönem Osmanlı Devlet ve Toplum Anlayışı .5
1.2. Ankara Savaşı'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığı Üzerine Etkileri 9
1.3. XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlıda Tarih Yazıcılığı 12
1.4. XV. Yüzyıl Osmanlıda Tarih Yazıcılığı 14
1.4.1. Ahmedî 14
1.4.2. Yazıcıoğlu Ali 15
1.4.3. Neşri 15
1.4.4. Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed 16
1.5. XV. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığının Kaynaklarında Gazavâtname ve Takvim 17
1.5.1. Gazavâtnâme 17
1.5.2. Takvim 17
1.6. XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığı 18
1.6.1. Behîştî Ahmed Sinan Çelebi 18
1.6.2. İdris-i Bitlisî 19
1.6.3. Celalzâde Mustafa Çelebi 19

1.6.4. Cenâbî Mustafa Efendi 20
1.6.5. Gelibolulu Mustafa Ali 20
1.7. XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığının Kaynaklarında Selimnâme, Süleymânnâme ve Şehnamecilik 21
1.7.1. Selimnâme 21
1.7.2. Süleymannâme 22
1.7.3. Şehnamecilik 22
1.8. XVII. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığı 23
1.8.1. Şeyhülislam Mehmed Efendi 23
1.8.2. Sâfî Mustafa Efendi 23
1.8.3. Koçi Bey 24
1.8.4. Kâtip Çelebi 25
1.8.5. Hezârfen Hüseyin Efendi 26
1.9. XVIII ve XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığı 26
1.9.1. Mustafa Naima Efendi 26
1.9.2. Ahmed Cevdet Paşa 27

İKİNCİ BÖLÜM
XIX-XX. YÜZYIL OSMANLI FİKRİ HAYATI VE GENEL TÜRK TARİHİ YAZICILIĞI

2.1. XIX. – XX. Yüzyıl Osmanlı Fikri Hayatının İncelenmesi 29
2.2. XIX. Yüzyıl Genel Türk Tarihi Yazımının Oluşmasında Türkoloji ve Türkologlar39
2.2.1 Joseph De Guignes 41
2.2.2 Wilhelm Radloff 42
2.2.3. Arminius vambery 43
2.2.4. Wilhelm Thomsen 44
2.2.5. Leon Cahun 45
2.3.Türkoloji Araştırmalarının Osmanlı Aydınlarına Yansımaları 46
2.3.1. Ahmet Vefik Paşa 46
2.3.2. Mustafa Celaleddin Paşa 48
2.3.3. Süleyman Hüsnü Paşa 51
2.3.4. Necip Asım 52

2.4. Türk Ulusçuluğunda Türkçülüğün Üç Önemli İsmi.....55
2.4.1. Gaspıralı İsmail.....55
2.4.2 Yusuf Akçura.....62
2.4.3 Ziya Gökalp.....68
SONUÇ.....73
KAYNAKÇA.....77

SİMGELER ve KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Anabilim Dalı

Bknz : bakınız

ERÜ : Erciyes Üniversitesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDK : Türk Dil Kurumu

TTK : Türk Tarih Kurumu

YB : Yer Bilgisi

YÖK : Yükseköğretim Kurum

GİRİŞ

Tarih, insanlığın varoluşundan bu yana yaşanmışlığın bir bütünü olmakla birlikte, insan unsurunun devletleşme süreciyle, yöneten ve yönetileni çeşitli alt başlıklar altında açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca bunların görevleri, sorumlulukları ve ortaya koydukları faaliyetler sonucunu geleceğe taşımakla yetkili bir ilim olarak da görülmektedir. Fakat soyut anlamıyla bu görevi yerine getirecek olan tarihin kendisi değil, bütünüyle insan unsurunun kendisidir. Bir diğer anlamıyla tarih, insanlık mirası birikiminin ürünüdür ve tanımlamalarını da insandan almaktadır. Tarih yazıcılığı, devleti ve onu var eden milletin; dilini, kültürünü, medeniyetini ve yaşanmışlıklarını geleceğe taşımaktadır. Geçmişten gelen bu bilgi devamlılığı, gelecek nesillere bilgi aktarımını sağlamaktadır. Geçmişin bilgisi, gelecekte bir yol gösterici olarak görüldüğü takdirde, devlet ve milletin aleyhine gelişen siyasi ve sosyal meselelerin çözümünde ana aktörden birisi olmaktadır. Bu yüzden, tarih ve tarih yazıcılığı önemli ve büyük devletler kurmuş olan milletlerin ve hükümdarların önem verdiğini bildiğimiz bir ilimdir.[1]

Tarihçinin tarih kavramını nitelendirmesi, çeşitli fikri düşünce ile desteklenerek ortaya koyacağı birden fazla tanımlama olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu tanımlama, tarihçi açısından kolay bir değerlendirme unsuru olarak görülebilir olsa da tarihçi açısından zor olan konu, tarihi bir olayı ve süreci değerlendirirken fen bilimlerinde olduğu gibi *"*laboratuvar" ortamında veriler ışığında çalışma fırsatının olmamasıdır fikri de yaygın bir görüştür. Fakat tarihçi, araştırmalarının konusu olan olayları değerlendirme aşamasında kişisel görüşlerini araştırmalarına yansıtıyor olsa dahi, "hakikatin*"* peşinde olmayı görevi olarak kabul etmek durumundadır. Çünkü tarihçi, geçmişin aydınlığını esas alarak geleceğin bilinmezliğine ışık tutmaktadır[2]. İnsan unsurunun dünyada var olmasıyla

---

1 Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri,* (İstanbul: Kronik, 2023), 1-3.

2 Mübahat Kütükoğlu, *Tarihte Usul* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998), 1-3.

birlikte gelişen tarihi seyir içerisinde "geçmiş" düşüncesini, yani geleceğin tarihini var etmiştir. Bu seyir içerisinde tarihi tanımlayacak tek bir tane tarih düşüncesinin olduğunu söyleyemeyiz. Fakat genel anlamıyla belirli başlıklarla bu seyri açıklamak mümkün olabilmektedir. Tarih düşüncesinin başlıkları; "Efsaneler, Grek-Roma, İslami" olarak karşımıza çıkmaktadır[3].

Efsaneler; milletlerin kültürel, dini ve geleneği bağlamında anlatılar sunmaktadır. Anonim ve kaynağı belirsiz olan bu anlatı türü, bir toplumun kültürünü ve tarihini de konu olarak işleyebilmektedir[4]. Bilimsel tarih yazımının[5] ilk örneklerinin ortaya çıkışına kadar, efsaneci tarih anlayışına kaynak durumunda mitler bulunmaktadır. Mit ve tarih kavramları birbirinden farklı olmasına rağmen, antik dönemde benzer anlayışın ürünü olarak görülmüştür. Efsaneci tarih anlayışının ilk örneklerini Homeros ve Hesiodos tarafından ortaya koyulmuştur[6]. Grek-Roma dönemi tarih yazımı, efsaneci anlayışın devam ettiği, bunun yanında modern tarih yazımının ortaya çıktığı ilk dönem olarak kabul edilmektedir. Cicero, modern tarihçiliğin babasının Heredot, bilimsel tarih yazımının öncüsünün ise olarak Thukydides olduğunu belirtmiştir. Bu anlayışta tarih yazımı, efsaneci anlayıştan, insan merkezli bir tarih yazımını ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte, tarihi olay içerisindeki şahıs, mekân ve zaman kavramı bu dönem tarih yazımının içeriğinde yer almıştır[7]. Thukydides ile gelişen tarih yazımında akılcılık ve mantık yer almakla birlikte, ahlaki düşüncelere de önem vermiştir. Tarih yazımının bürokrasiye etkisinden dolayı, tarihçinin yazdığı metni gelişigüzel yazmaması gerektiğini düşünmektedir[8]. Roma tarih anlayışının büyük oranda Grek tarih yazımından etkilendiği

---

3 Necmettin Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi", içinde *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011), 2.

4 Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı", 21-22.

5 Türkiye Cumhuriyeti'nde bilimsel tarih yazımı ve genel Türk tarihi yazıcılığının öncü isimlerinden bir tanesi Zeki Velidî Togan olmuştur. Atatürk döneminde, İstanbul Üniversitesi'nde bilimsel tarihçilik üzerine verdiği derslerden hareketle 1950 senesinde "Tarihte Usul" adlı eseri yayımlanmıştır. Tarihte usul konusundaki görüşleri, günümüz araştırmalarında halen dipnot olarak kullanılmaktadır. bknz: Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1985): 28-135.

6 Aydın Efe ve Ahmet Gözlü, "Historia Kavramı ve Antikitede Efsaneye Dayalı Tarih Anlayışı", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2 (2023): 1367-1368.

7 Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı", 25.

8 Bedia Demiriş, "Grekler'de ve Romalılar'da Tarih Yazımı: I. Greklerde Tarih Yazımı", *Anadolu Araştırmaları,* 13 (1994): 232-233.

görüşü belirtilmekle beraber, farkların olduğu da görülmektedir. Bu farklar, Roma tarih anlayışında, "tarihe ve millete doğrudan amaç yüklenmesi" şeklindedir[9].

Osmanlı tarih anlayışını ve yazımını derinden etkileyecek olan İslami tarih anlayışı, yeryüzündeki ilk insandan başlayarak, kıyamet günündeki son insanın faaliyetlerini içine alan evrensel bir yapıdadır. Osmanlı Devleti'ndeki bu tarih anlayışı İslami temellere dayanmaktadır. Bunun en açık örneğini Kurân-ı Kerîm'de görmek mümkündür. Çeşitli şahıs ve toplumların geçmişine dair verilen örnekler üzerinden, tüm insanlığa mesajlar verilmiştir[10]. Bu mesajların temelinde yatan vurgu ibret almak üzerine olmuştur. İslami tarih anlayışını oluşturan bir diğer unsur, hadis ve sünnet olarak tanımlanmaktadır. Hadis ve sünnetin, tarih anlayışı ve yazımına kaynak olabilmesi, güvenirliliğinin tespit edilmesi için kurallar ortaya koyulmuştur. Bu kurallar, tarih anlayışının ve tarih yazımının gelişmesi üzerine çalışacak, İbn Miskeveyh ve İbn Haldun gibi âlimlere yol gösterici bir süreci meydana getirdiği düşünülebilir[11]. Fakat Arap-İslam tarihçiliğinin ilk dönemleri için bu durumun oluştuğunu söyleyemeyiz. Bu dönemde riyavetçi, yani nakilci bir tarih anlayışının olduğunu görmekteyiz. Taberi "Milletler ve Hükümdarlar Tarihi" adlı eserinin ilk cildinde tarih yazım anlayışı ve metodunun "nakil" üzerine oluştuğunu açıkça belirtmiştir[12]. İslami tarih anlayışında, modern bir tarih yazımının oluşmasında öncü isimlerden birisi olarak İbn Miskeveyh kabul edilmektedir. Bu müverrih, İbn Haldun'un tarih anlayışının oluşmasında etkili olmuştur. Tarih okuyuculuğunda, eleştirel (tenkitçi) bir okuma yapısına sahip olan Miskeveyh, okuduğu eserlerin yanlışlarını değerlendirebilen bir anlayışa sahiptir. Tarih ilmini, geçmişten ders çıkarma, "ibret" alma noktasında önemli görmüştür. Bu anlayışla, tarih yazımında efsanevi anlatımlara ve hurafelere karşı çıkmıştır. Eserinde, Hz. Peygamber'e ait mucizelere yer vermemesinin nedenini, bu tecrübelerin sıradan insanlar açısından ders çıkarılacak bir yapıda olmadığını belirtmiştir[13]. İbn Haldun'da, İslami tarih anlayışının metodunu oluşturan önemli isimler arasındadır. Tarihi sadece bir tanım içerisine sıkıştırmamış olup, usulüne dair tespitleri belirtmiştir. Bu tespitler; araştırma ve kaynak kullanımının önemi, sebep-sonuç ilişkisinin

9 Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı", 25-26.
10 Alkan, "Efsaneden Aydınlanmacı", 29.
11 Ahmed Zaid, "Müslüman Tarih Felsefesi", *Tarih Okulu Dergisi*, 13 (2012): 182-186.
12 Uğur Akbulut, "Osmanlı Tarih Yazıcılığına Göre Tarih ve Tarihçi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006), 17.
13 Akbulut, "Osmanlı Tarih", 19-20.

dikkate alınması ve bu süreçte düşünmenin önemi olarak sıralamak mümkündür. İslam tarih anlayışına katkıda bulunan birçok İslam tarihçisine değinerek, Mesudî ve Vakidî'nin eserlerine dair "tenkit" edilecek noktaların olduğuna da belirtmiştir[14]. İbn Haldun, rivayetçi ve masalsı tarih anlayışının taklitçiliğini eleştirmiştir. Bu anlayışı, akıl ve mantıktan uzak bir yaklaşım olarak görmüştür. İslami tarih anlayışı içerisinde İbn Haldun, tarih ve tarih yazımının önemini vurgulamakla beraber bu ilmin nasıl yapılması gerektiğine de dikkat çekiyor olması, geçmişin bilgisinin geleceğe doğru aktarılmasında önemli bir yöntem sürecini de ortaya çıkarmıştır[15].

Tezimizin amacı, Osmanlı tarih yazıcılığını; ana kaynak, telif eserler, literatürde yer alan makaleler ve transkript edilen tezler ele alınarak incelemek olmuştur. Bunun yanında Genel Türk tarihi yazıcılığının Türkoloji ile Avrupa ve Rusya'da başlaması, Osmanlılarda, XIX. yüzyılda başlayan Genel Türk tarihi yazıcılığı ve Genel Türk tarihi yazıcılığının sonuçları müellif-eser şeklinde incelenmiştir. İncelemenin sonuçlarını ortaya çıkarmak için, Osmanlı tarih yazımı, başlangıcından itibaren değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Bu tezin yöntemi, tarih yazım ilkelerine sadık kalarak, konumuzu oluşturan yazıcılığı ve etkilerini tarafsız bir şekilde incelemek olmuştur. Çalışmanın literatürdeki farklılığı, Genel Türk tarihi yazıcılığını etkileyen yabancı Türkolog ve tarihçilere müellif-eser bağlamında değerlendirme yapılarak, etkilerinin belirlenmiş olmasıdır. Bu açıdan literatüre katkı sunması beklenmektedir.

---

14 İbn Haldun, *Mukaddime I*, çev. Zakir Kadiri Ugan, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 3-7.

15 Fatih Özdemir ve Serpil Durğun, "İbn Haldun'un Tarihçilik Yöntemi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 16/43 (2023):421.

BİRİNCİ BÖLÜM

SON DÖNEM OSMANLI TARİHLERİNE KADAR OSMANLIDA TARİH YAZICILIĞINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Tarih Yazımına Etki Bakımından İlk Dönem Osmanlı Devlet ve Toplum Anlayışı

Türk devlet geleneğinin, tarihsel bütünlüğünün ortaya çıkışının başlangıcı, Türklerin eski tarihlerine dair XIX. yüzyılda başlayan araştırmalara dayanmaktadır. XX. yüzyıldan günümüze derinlik kazanarak gelen bu araştırmalar, devlet geleneğimizin kökenlerine dair kayıtları öğrenmemize olanak sağlamıştır. XIV. yüzyıldan, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan tarihsel süreçteki bu köklü geleneğin en önemli temsilcilerinden birisi Osmanlı Devleti'dir. Çünkü kuruluş[16] sürecinden devletleşme sürecini de içine alarak Osmanlı, kendisinden önce kurulan Türk-İslam devletlerinin mirasçısı ve idame ettirici bir yapıda olmuştur[17]. Osmanlı Devleti; bünyesinde İslam öncesi Türk devletlerinden gelen anlayışlar, kurulduğu ve yayıldığı coğrafyalardan siyasi ve iktisadi kurumlar ve mensubu olduğu dinden gelen şer'î[18] ve bunun yanında örfî[19] kurallar barındırmıştır. Örneğin eski Türk devletlerinde görülen "kut[20] hakkı" Kağan'a Tanrı

16 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),* (İstanbul : Yapı Kredi Yayınları, 2003), 11-65.

17 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 11-12.

18 Kaynağı Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetlerine dayanan, İslamî hukuk olarak bilinmektedir. Devlet yapısında padişahın adaleti sağlamasına rehber durumundadır. bknz: Ender Ethem Atay, "Osmanlıda Devlet Anlayışı", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6/1 (2022): 4.

19 Şeriatın dışında ortaya koyulan örfî hukuk, Osmanlı Devleti'ne kendisinden önce var olmuş Türk-İslam devletlerinden miras kalmıştır. Padişahın hüküm koyma yetkisi olarak da tanımlanmaktadır. Örfî hukukun var olması padişahın mutlak otoritesinin devlet içerisine yerleşmesiyle mümkün olduğu görülmektedir. bknz: Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî Sultani Hukuk ve Fatihin Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/2 (1958): 102-103.

20 Osmanlıların devlet anlayışı içerisinde bulunduğu geleneği ve kut anlayışının genel yapısını incelemek için bknz: Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2018): 75-80.

tarafından bahşedilmektedir. Yine İslam öncesi gelenekten gelen idarecinin halkına karşı sorumluluğu[21] durumu Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Hint-İslam ve Türkistan (Orta Asya) Türk geleneğinden gelen adalet dairesi[22] düsturu da devletin işleyiş mekanizmasının temel prensiplerinden birisi olmuştur. Bu haliyle Osmanlı Devleti Göktürk, Bizans[23], Abbasi ve İlhanlı devletlerinin mirasçısı ve birçok açıdan da bu mirasların temsilcisi konumundadır[24]. Kavramsal adlandırma anlamında farklılıklar görülebiliyor olsa da Osmanlının devlet anlayışı, tıpkı kendinden önceki Türk-İslam[25] devletlerinde olduğu gibi "Devlet-i Ebed ve Müddet", "Nizam-ı Alem" ve "Kanun-ı Kadim" anlayışlarıyla doğru orantılıdır. Devlet anlayışı bağlamında bu geleneği, Osmanlının gaza politikasında görmek mümkündür. Dini anlamda gaza; İslam'ı bulunduğu konumdan fetihler vesilesi ile daha ileriye götürmek veya İslam'ı korumak anlamları taşımaktadır. Kuruluş felsefesiyle başlayan bu anlayış, Fatih dönemi ile en önemli zirvelerinden birini yaşamıştır[26]. Sınıflandırma açısından Osmanlı Devleti'nde de görülen "kızıl elma" ülküsü ise hem bu gaza anlayışını, nesillere aktaran hem de kökenini eski Türk devlet geleneğinden alan bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum tahta geçecek Sultanlara hem bir yol gösterme unsuru hem de gaza politikasının

---

21 Bu anlayışın kaynağını, ilk dönem Türk tarih yazımımızın belgesi olan, Orhun Kitabelerinde görmek mümkündür. İçeriğinde yönetenin yönetilene, yönetilenin yönetene karşı sorumluluk ve ödevlerine dair önemli örnekler bulunmaktadır. Genel kanaate göre bu kitabeler, hükümdarın halkına verdiği hesabı, nasihati ve tarihsel gerçeği ifade eder. Bu anlayış, İslam öncesi Türk tarihinden, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne dahi intikal etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde, muhataplarına karşı belgeleriyle birlikte okuduğu Nutuk, topluma hesap vermenin önemli göstergelerinden birisidir. Orhun kitabeleri için ayrıntılı bknz: Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016): 20-34.

22 Türkler açısından devlet yönetiminde en önemli temel kavramlardan birisi adalet olmuştur. Hükümdarın adil olması, halkını gözetmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması Türk devlet yapısı açısından önemli bir konudur. Bu konuya dair bilgileri Kutadgu Bilig'de görmek mümkündür. Osmanlı Devleti de, askeri, sivil ve adli yaşamı düzenlemede daire-i adliyeyi önemli görmüştür. Bu kavram, devleti meydana getiren unsurların birbirine nasıl bağlı halkalar içerisinde olduğunu soyut anlamıyla bizlere göstermektedir. Devlet işleyişinin esasını oluşturan yapılardan birisi olan daire-i adliye için ayrıntılı bknz: Ender Ethem Atay, "Osmanlıda Devlet Anlayışı ve Teşkilatı", 8-9.

23 Osmanlı Devletinin bağlı bulunduğu devlet geleneği hakkında takip edilmesi gereken usulün çerçevesini Fuad Köprülü detaylı bir araştırma ile neticelendirmiştir. Ayrıntılı bknz: Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981):29-39.

24 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 71-74.

25 Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin, miras aldığı birikiminin kaynağını, Türk-Moğol devlet geleneği olarak da açıklamak mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde, Cengiz Han döneminde Moğollara hocalık ve danışmanlık, Uygur ve Harizm Türkleri tarafından yapılmıştır. Bu dönemden gelen "Bilgi ve birikim Osmanlı müesseselerine, İlhanlılar aracılığıyla aktarılmıştır." Aktarılan bu kurumlar için ayrıntılı olarak bknz: Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar". içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22:105,108.

26 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 62.

devamlılığını sağlama vesilesi olarak görülmektedir[27]. Bu örnekler bağlamında Osmanlı Devleti'ni var eden ana unsurların kökenlerinin, köklü Türk devlet anlayışına dayandığını söyleyebiliriz[28].

Kuruluş dönemi Osmanlı sosyal yapısını meydana getiren unsurlar; gaziler, alperenler, ahiler, bacılar ve dervişlerdir. Bu dönemde toplumu oluşturan unsurlar genel anlamıyla Müslüman-Türk ahaliyi kapsamakta idi. Kuruluş döneminde, hükûmet ve adalet yapısında yönetici konumda ulema bulunmaktadır[29]. Osmanlı padişahı açısından klasik dönem toplum yapısını oluşturan müslim-gayrimüslim unsurlar ise idare ve hukuk önünde eşit kabul edilmekte ve yönetilenler Tanrı tarafından verilmiş bir emanet olarak görülmekteydi. Osmanlılara bu anlayışta kendisinden önceki Türk-İslam devlet geleneğinden miras kalmıştır. Bununla birlikte toplum içerisinde muhattabını rencide etmeyecek düzeyde farklılıklar sosyal hayat ve vergilendirme sisteminde mevcut olmuştur[30].

Basit tanımıyla, klasik dönemde Osmanlı devlet yapısını ikiye ayırmak mümkündür. Yöneten ve yönetilenin yer aldığı bu yapıda, padişah ve ailesi en üst konumda yer almaktadır. Yönetici kısımda yer alan, saray, seyfiye, ilmiye ve kalemiye grupları vergiden muaf olan kesimi içermektedir. Yönetilenler ise Müslümanlar, Hristiyanlar, Ermeniler ve Yahudilerdir[31]. Devletin sistemleşme sürecinde, Osmanlı saray teşkilatı içerisinde "Kul Sistemi"[32], Osman Gazi döneminde başlamıştır. I. Murad döneminde, "devşirme"[33] sisteminin de ilk uygulamaları ortaya çıkmıştır. Kul sistemi, fetihler yoluyla elde edilen esirlerin yetiştirilerek saray ve devlet işlerinde yer almasını amaçlamıştır[34]. Devşirme sistemi ise, Osmanlı Devleti'nin kendi ahalisi içerisinde yer alan

---

27 Orhan Şaik Gökyay, "Kızılelma", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25:559-560.

28 Ender Ethem Atay, "Osmanlıda Devlet Anlayışı ve Teşkilatı", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6/1 (2022):4.

29 Mehmet Öz, "Osmanlılar", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33:532-533

30 Öz, "Osmanlılar", 533-534.

31 Yaşar Baş, "Osmanlı Toplum Yapısı", içinde *Osmanlı Tarihi,* ed., Selim Hilmi Özkan (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019): 266-271.

32 Abbasiler, Gazneliler ve Samanoğulları tarafından da kullanılan bu sistemin detayları için bknz: Abdullah Vefa Karataş, "Türk Hukuk Tarihi Açısından Kul Sistemi", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, 1(2020):* 158.

33 Devşirme sisteminin bozulması süreci ve bu sürece etki eden nedenler için bknz: Şahin Ceylanlı, "Osmanlı Ordusunun Bozuluşu ve Çöküşü", *Sosyoloji Konferansları* 22 (1988): 159-167.

34 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu,* 83.

gayrimüslimlerden, askeri ve idari anlamda yetiştirmek üzere seçtiği çocukları kapsamaktadır. Bu sistem, Kanuni döneminde en geniş uygulamaları görülen saray ve idari yönetici yetiştirme noktasında önemli bir sistem olarak görülmektedir. Bu uygulamanın XVII. yüzyıldan itibaren işlevini yitirmeye başladığı düşünülmektedir[35].

Devletleşme sürecinin ortaya koyduğu, toplum yapısı ise çok unsurlu bir yapıyı teşkil etmektedir. Yönetilenlerin yer aldığı bu toplumsal yapıya "reaya" adı verilmiştir. Reaya, yönetici sınıfın dışında kalan ve vergi verme yükümlülüğü bulunan yönetilenleri tanımlayan bir tabir olmuştur. Osmanlı toplumu içerisinde vergi verme yükümlülüğünün standartları müslim ve gayrimüslim halk açısından farklılıklar taşımaktadır[36]. Reayanın vergi yükümlülüğünün haricinde devlet düzeni ve sosyal hayatı devam ettirici görevleri de bulunmaktaydı. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisini üretim teşkil etmektedir. Reaya, devletin sınırlarını koyduğu şekliyle miri arazileri, tüketimi karşılayacak üretim açısından kullanma imkânı var idi[37].

Osmanlı Devleti'nde, dinî, mezhepsel ve konuşulan dil bakımından, müslim ve gayrimüslim toplumu sınıflandırma unsuru olarak isimlendirme, "millet sistemi" adı altında uygulanmıştır. Bu sistem Arapça "millet" kelimesinin karşılığını bizlere sunmaktadır. Genel kanaate göre millet sistemi, özellikle gayrimüslim unsurları, dini bir yapıda sınıflandırmayı amaçlamaktaydı. Bu sınıflandırmanın XIX.-XX. yüzyıla kadar devam ettiği görülmektedir[38]. Nitekim Kamûs-ı Türki'de "din" ve "millet kavramlarının aynı manada kullanılması, Osmanlı millet sisteminin tanımlaması açısından ipucu oluşturmaktadır[39].

Millet sisteminin kökeninde zımmi hukukun olduğu düşünülmektedir. Zımmi hukukun kaynağı da Mekke ve Kudüs fetihleri sonrası uygulamalarda görülmektedir[40]. Fakat bu sistemin kökeninde, Osmanlının Anadolu'dan miras aldığı manevi birikimlerin yeri de

35 İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, 83-84.
36 Mehmet Öz "Reaya" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 34:490-491.
37 Öz "Reaya", 490-491.
38 Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2003): 276.
39 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, (İstanbul: Alternatif Üniversite 1992): 11-12.
40 Ahmet Yusuf Yılmaz ve Tevfik Erdem, "Osmanlı Millet Sistemi ve Milliyetçilik ile İlişkisi", *Turkish Studies*, 15/4 (2020): 2568.

çok önemlidir[41]. Millet sisteminin oluşturulma nedenlerinde, farklı grup ve kültürlerin hoşgörü ve anlayış içerisinde yaşamasını esas almaktadır. Bu esas güçlü ve merkezi bir devletin temel dinamiklerinin oluşturulması bakımından önemli görülmektedir[42]. Türk-İslam devlet geleneğinin bu dönemde temsilcisi olan Osmanlı Devleti, oluşturduğu bu sistemle birlikte din ve vicdan özgürlüğünün önemini ortaya koymuştur. Devlet içerisindeki esas yapıyı oluşturan Sünni-Müslüman "millet" ile gayrimüslim "millet" unsurlarının, dini, sosyal ve iktisadi özgürlüklerini güvence altına almıştır[43]. Osmanlı Devleti'nde millet sisteminin oluşumu ve yerleşmesi süreci, devletin genel karakteristik kurum ve olgularında olduğu gibi Fatih Sultan Mehmed dönemine dayanmaktadır. Millet sistemi uygulamalarına örnek olarak, İstanbul'un fethinden sonra, Galata zımmilerine verilen ahidname ve Ortodoks patriği ataması literatürde örnek olarak verilmektedir. Bu durumun aynı zamanda gayrimüslim unsurun dil, din ve özgürlüklerinin korunmasına neden olduğu da düşünülmektedir[44]. Osmanlı Devleti tarafından kurulan bu sistem, tarihi seyir içerisinde Osmanlı'nın son dönemlerinde, siyasi ve sosyal nedenlerle bozulmaya başlayacaktır. Bozulan bu sistemi, yeniden ihya etmek XIX. yüzyıl ile başlayan çeşitli fikir akımlarının (Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük) ekseninde yapılmaya çalışılacaktır[45]. Bu bağlamda şer'î yapısı nedeniyle "ümmetçi" bir devlet yönetim anlayışı olan Osmanlı Devleti'nde tarih yazımında da bu bakış açısının etkili olduğu görülmektedir. Bunun yanında ilk dönem tarih yazıcılığı toplumu eğitme, bilgilendirme ve eğlendirme aracı olarak kullanıldığı da görülmektedir[46].

1.2. Ankara Savaşı'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığı Üzerine Etkileri

Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığının oluşmasına etki eden siyasi nedenlerden bir tanesi Timurlularla gerçekleşen rekabet nedeniyle olmuştur. Bu rekabetin, 1402 yılında Ankara Savaşı'nın ve sonuçlarının ortaya çıkışına kadar ilk izlerini iki hükümdar arasında gerçekleşen mektup yazışmalarında görmek mümkündür. Türkistan'ın "Hazret-i Sâhib-kıran'ı" Timur, Anadolu'nun "Sultan-ı İklim-i Rum'u" I. Bayezid'e gönderdiği ilk

41 Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları 1999), 186.
42 Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde", 280.
43 Uğur Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*8 (2011): 59.
44 Kurtaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda", 60.
45 Gürsoy Akça, "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 6/1 (2007): 57-65.
46 Ahmet Aydın, "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı", Türkler Ansiklopedisi C:1 417.

mektubunda Timur Devleti'ne muhalif olan Kara Yusuf ve Bağdat Sultanı Ahmed Celayir'in Osmanlılar tarafından himaye edilmemesini istemiştir. Bayezid bu isteğe sert bir şekilde karşı çıkarak; "Ey ihtiyar köpek tekfurdan daha şiddetli kâfirsin" sözleriyle başlayan bir mektupla dönüş yapmıştır[47]. İkinci mektupta, kullanılan üslup nedeniyle daha sakin içerikte olmuştur. Timur, iki hükümdarında yaptığı fetih hareketlerine dikkat çekmekle birlikte; toplumda ve siyasette otoritenin tarafına ait olduğunun kabul edilmesini istemiştir. Kendisinin dini bir otorite olduğunu "Müslümanların ûlü'l-emri olduğumuzda şüphe yoktur." sözleriyle açıkça ortaya koymuştur. Bunun yanında, "Bizim soyumuz, İlhân-ı Âlişân'a uluşmaktadır." sözüyle de nesebinin yüceliğine atıf yapmıştır. Bayezid bu mektuba karşılık olarak kendi nesebinin, Âl-i Selçuk[48] saltanatının devamı olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte Timur'un yaptığı fetih hareketlerinin, "hile" yoluyla gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Devam eden son mektupta ise karşılıklı atışmaların sulh sağlamaktan ziyade, otorite sahibinin kim olduğunun, sözlü olarak belirlenme sürecini göstermektedir[49]. Mektuplar iki yönetici arasındaki problemlerin giderilmesinde sözlü temasların çözüm üretemediğini göstermektedir. Sözlü sürecin sona ermesiyle birlikte Osmanlılara ait olan Sivas ve Erzincan'ın Timur tarafından zabtedilmesi bu siyasi mücadelenin daha da artmasına neden olmuştur. Timur'un Suriye seferinde olduğu 1401 senesinde, Yıldırım Bayezid, Erzincan'ı geri almıştır. Bu siyasi gidişat, iki hükümdarın 1402 senesinde Ankara'da karşı karşıya gelmesini kaçınılmaz hale getirmiştir[50]. Emir Timur'un Ankara savaşından galip çıkmasının neticesi olarak, Osmanlıda on bir senelik fetret devri başlamıştır. Ayrıca Timurlular Anadolu'nun yönetilmesinde vasal olarak Karamanoğullarını tayin etmişlerdir. Tüm bu süreç Osmanlıların tarih yazımı açısından nesep belirleme sürecine de etki etmiştir. Bu bağlamda Osmanlıların nesep belirlemesine etki eden bir diğer unsur ise Karamanoğullarının kendi nesebini "Oğuz Han" nesli görmesinden kaynaklanmaktadır[51].

---

47 Abdurrahman Daş, "Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 15 (2004): 145-146.

48 Yıldırım Bayezid, Osmanlıların Al-i Selçuk'un devamı olduğu tezini Sultan-ı İklim-i Rum unvanını kullanarak belirtmiştir. bknz: İnalcık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", 99.

49 Daş, "Ankara Savaşı", 146-152.

50 Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:210-211.

51 Yunus İnce, "II. Murad Dönemi'nde Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlamasında Timurluların Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 43 (2018): 463.

Osmanlılar üzerine kurulan siyasi ve nesep üstünlüğü, Timur nesli olan Emir Şahruh tarafından da devam ettirilmiştir. Şahruh, II. Murad başta olmak üzere, Anadolu beylerine hilat gönderilmiştir. Timurluların üstünlüğünün devam ettiği bu süreçte, bağlılık alameti olan hilat itiraz edilemeden giyilmiştir[52]. II. Murad dönemi, aynı zamanda Osmanlıların yeniden fetih hareketlerine başladığı, fakat Timurluların etkisinden tam anlamıyla kurtulamadıkları bir süreç olmuştur. Ortaya çıkan bu üstünlük, Osmanlılar açısından neseplerinin tarih yazıcılığı vasıtasıyla ne kadar köklü olduğunun belirlenmesi sürecini başlatmıştır. Soylarını Oğuz Han nesline dayandıracak olan Osmanlılar, hem "İlhân-ı Âlişân" nesline hem de başta Karamanoğulları olmak üzere Anadolu'da bulunan Türk beyliklerine üstünlük kurmak istemiştir[53]. Bu bağlamda tarih yazıcılığı, II. Murad döneminde etkin olarak kullanılacaktır. Bu etkinliğin ilk izlerini, II. Murad'ın Yazıcıoğlu Ali'ye bir tarih kitabı kaleme almasını istemesinde görmekteyiz. Yazıcıoğlu, İbn Bibi'ye ait olan *"*El Avâmirü'l Alâiyye fi'l umûri'l Alâiyye*"* adlı eseri, kısmen çeviri kısmen de eklemeler de yaparak Tevârih-i Âl-i Selçuk adıyla tamamlanmıştır[54]. Eserde, Osmanlıların nesebi Oğuz Han üzerinden Kayılara bağlanmıştır. Belirlenen nesep II. Murad döneminde, Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan devletlerin tarih yazıcılığı tarafından kabul edilmeye başlanmıştır. Oğuz Han neslini nesebi olarak kabul eden Karakoyunlulara, Osmanlı elçisi olarak giden Şükrullah, Mirza Cihan Şah'ın, II. Murad hakkında "akrabam ve yakınımdır" sözlerinin nedenini sorduğunda "Kardeşim Sultan Murad'ın nesebi Gök Alp b. Oğuz'a ulaşır" şeklinde cevap vermiştir. Bunun yanında Safevi tarihçisi olan Hasan Rumlu, II. Murad'ın nesebinin Oğuz Han'a kadar dayandığını belirtmektedir[55].

XV. yüzyıl tarih yazımında Ankara Savaşı'nın etkilerini, Osmanlı nesebinin oluşturularak üstünlük kurulması açısından diğer örneği Aşıkpaşazâde'nin Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde görmek mümkündür. Müellifi, bu konuda eserin başlangıcını Osmanlı soyunu ortaya koyan bir şecere ile kaleme almıştır. Şecereye göre Osmanlıların soyu, Oğuz Han nesline dayandırarak, Nuh b. Yafes'e kadar geriye götürülmüştür[56]. Ayrıca eserde

52 İnce, "II. Murad Dönemi", 465.
53 İnalcık, "Osmanlı Tarihçiliğinin Doğuşu", 99.
54 İnce, "II. Murad Dönemi", 466.
55 Saleh Muhammedoğlu Aliev, "Hasan-ı Rûmlû", içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16:346-347.
56 Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi,* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 12.

Osmanlılara Devlet yönetme bağlamında meşruiyet oluşturulması, Osman Gazi'nin gördüğü rüyanın Şeyh Edebalı'nın yorumlaması ile olmuştur. Bu rüyanın yorumlanması neticesinde Allah'ın Osman gazi ve nesline hükümdarlık yetkisi<kut> verdiği karara bağlanmıştır[57].

1.3. XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlıda Tarih Yazıcılığı

Osmanlı tarihçileri açısından, tarih; kimi zaman ibret alma vasıtası iken kimi zamanda meşruiyet oluşturmada yardımcı bir roldedir[58]. Bu açıdan padişahlar, tarih yazımına önem vermiştir ve tarih yazım süreci bulunduğu yüzyılın şartları içerisinde gelişmeye başlamıştır. Tarihçiler, kaleme aldıkları eserleri padişaha takdim ederek kazanç elde etmeye başlamışlardır. Dönemin şartları itibariyle, tarih yazımında müellifler bu sayede geçinme ihtiyacını karşılaşmıştır. Ayrıca kendilerinden geriye kalıcı bir eser bırakmak düşüncesiyle de hareket etmiş olabilmektedirler[59]. Nizâm-ı Âlem anlayışını esas alan Osmanlı Devleti, devletin devamlılığı açısından birçok yardımcı unsuru kontrol etmek ve gerektiğinde yararına kullanmak zorunda kalmaktaydı. Bu durumun tarihçilik ve tarih yazımını etkileyen önemli bir etken olduğu görülmektedir[60]. Osmanlıda tarih yazımının genel tarz ve içeriği, "ümmetçi ve hanedan merkezli" bir yazıma örnektir. Tarih yazımı usulü olarak İslam-Arap tarih yazımı örnek alınmıştır. Bu nedenle, tarih yazımının devletin gaza anlayışına uygun olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmaktadır[61]. İlk dönem eserlere dair tespitler, istisnalar dışında, "hikâyemsi ve rivayetçi" bir tarzda olduğu şeklindedir[62].

XV. yüzyılda görülen ve döneminin nadir bir örneği olan Tevârih-i Âl-i Selçuk adlı eserin ortaya çıkmasında Timurluların etkisi çok büyüktür. Bu etki Ankara Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan, Oğuz boyunun üstünlüğüne dayalı tezin genel bir kabul görmesiyle alakalıdır[63]. Bu üstünlük neticesinde, yönetimsel meşruiyet ve üstünlük oluşturmak

---

57 Atsız, *Aşıkpaşaoğlu,* 16.

58 Selçuk Ilgaz, "Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazıcılığı ve Osmanlı Tarih Yazarlarının Gözüyle Hristiyan Alemi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi,*6/14 (2019): 277-278.

59 Uğur Akbulut, "Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Yazma Gerekçeleri", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 15/356, (2010):368.

60 Ilgaz, "Osmanlı Devleti'nde Tarih", 278.

61 İsmail Hakkı Demircioğlu, "Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri", Milli Eğitim Dergisi, 42/193 (2012): 116.

62 Demircioğlu, "Osmanlı Devleti'nde", 116-117.

63 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 15-18.

isteyen Osmanlılarda tarih yazıcılığı vasıtasıyla, soylarını Oğuz Han nesline kadar götürmüşlerdir. XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Ali, Aşıkpaşaoğlu, Ahmedî gibi tarihçiler, tarih yazımını Türkçe olarak gerçekleştirmişlerdir. Fakat genel anlamda, XV. yüzyıl eserlerinin ortaya koyulmasında, neden-sonuç açısından bir usul olmadığı, Osmanlı ve İslam tarihi dışında gelişen tarihi süreçle de fazla alakadar olunmamasıyla ilgili de eleştiriler görülmektedir[64]. XV. yüzyılın tarihçilik geleneğinde, takvimler ve gazâvatnâmeler tarih kaynakları olarak ortaya çıkmıştır[65]. XVI. yüzyıl tarih yazıcılığında kullanılan dil bakımından, Arapça ve Farsça etkileri görülmekle birlikte tarih yazıcılığı bağlamında da bu etki artmıştır. Yazılan eserler, yaradılış esas alınarak yazılan metinlerle birlikte İslam tarihi ve Osmanlı hanedanının anlatılmasıyla son bulmaktadır. "Ümmet ve Hanedan" merkezli bir tarih yazıcılığı oluşmuştur[66]. XVI. yüzyılda padişahların şehzadelik ve saltanat dönemlerini anlatan türler de bulunmaktadır. Bu türler, padişahların adlarıyla anılacak olan Selimnâme, Süleymannâme olarak belirtmek mümkündür. Ayrıca, fetihnâme ve zafernâme'yi, vezir veya önemli komutanların başarılarının anlatıldığı bir tür olarak açıklayabiliriz[67]. XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazımında, üslup açısından sade bir dil kullanılan eserler olmakla beraber, Arap-İran etkisinin görülmeye devam edildiği bir dönemdir. Tarih yazımını oluşturanların, Kalemiye ve İlmiye'ye mensup kişiler olduğu görülmektedir. Bibliyografya, monografi ve kronik yazımında artış ve gelişmenin olduğu bu dönemde, devletin içinde bulunduğu sıkıntıların, çözümüne dair eserlerinde telif edildiği bir dönemdir[68]. XVIII. yüzyıldaki tarih yazımının genel itibariyle İslam tarih yazıcılığını örnek aldığını söylemek mümkündür. Resmi tarih yazımı dönemi olarak adlandırılmasındaki en büyük sebep şüphesiz ki vakanüvislik kurumunun ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde devlete bağlı çalışan vakanüvislerin olmasının yanı sıra müstakil anlamda tarih yazımının olduğunu da vurgulamak gerekir[69]. Vakanüvislerin çalışma sistemi, birbirlerinin eserlerini tamamlamaya dayalı bir yapı içerisindedir. 1819 yılında vakanüvislik görevine gelen Şanizade'nin, kendinden önce bu görevde bulunan Mütercim

64 Demircioğlu "Osmanlı Devletinde", 117.
65 Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri Ahmedî'den Ahmet Refik'e* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013), 57.
66 Şehabettin Tekindağ, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, 35/140 (1971): 658-660.
67 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin*, 57-58.
68 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 107.
69 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin*, 149.

Asım'ın vefatıyla birlikte, yarım kalan eserinin içeriğini öğrenmek istemesini örnek olarak göstermek mümkündür[70].

1.4. XV. Yüzyıl Osmanlıda Tarih Yazıcılığı

1.4.1. Ahmedî

Osmanlı tarihçiliğinin ilk kaynak eseri olan ve günümüze ulaşamayan, Yahşi Fakih'e ait Menâkıb-ı Âl-i Osman'dır[71]. Kuruluş dönemi Osmanlı tarih yazıcılığı devletleşme ve müesseseleşme sürecinin henüz tamamlanmamış olması dolayısıyla kaynak çeşitliliği sınırlıdır. Yazılan eserler, dini-destani nitelikte olmakla beraber tarih kaynağı olarak da menakıpnâmeleri kullanmışlardır[72]. Günümüze kadar ulaşan ilk yazılı eser örneklerinden, Ahmedî[73] tarafından kaleme alınan, İskendernâme'ye eklediği, Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman'ı zikredebiliriz. Eser konusu itibariyle tek bir dönem üzerinde durmamaktadır. Çeşitli dönemlerde eklemeler yapılan, birçok nüshası bulunan bir kaynak türüdür. Bunun nedeni, yazarın yaşadığı dönemin siyasi şartlarından olan, savaşlar nedeniyledir[74]. Nihal Atsız tarafından değerlendirilen ve yayımlanan nüshasında, Sultan Murad dönemine ait seferlere, kahramanlığına atıflar ve Sultan Murad'ın şehit edilmesine dair mısraları görmek mümkündür[75]. Şehzade Bayezid'in hükümdar olması, Sultan Berkuk'un[76] Bayezid'e ölüm haberinin ulaşması da işlenen temalar arasındadır. Bu eksende hem Osmanlı tarihi açısından, hem de Osmanlı dönemi Memluk Devleti'nin dönemsel, tarihsel etkileşimi bağlamında bu mısralar dikkat çekicidir[77].

---

70 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin*, 150-152.

71 Hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmayan Yahşi Fakih hakkında kısmi bilgileri, XV. Yüzyılda Aşıkpaşazâde vermektedir. Aşıkpaşazâde, Tevârîh-i Âli Osman adlı eserinde bu kaynaktan bahsetmektedir. Bknz. XVI.Haşin Şahin, "Yahşi Fakih", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:180-182.

72 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 16.

73 Erken dönem tarihçisi olmasından dolayı hakkındaki bilgiler yetersiz olarak görülmektedir. Aydınoğulları, Germiyanoğulları ve Osmanlıya hizmet ettiği üç ayrı dönemi bulunmaktadır. 1330'lu yıllarda doğduğu, 1410'lu yıllarda vefat ettiği tahmin edilmektedir. Bknz: Günay Kut, "Ahmedî", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:165-167.

74 Nihad Sami Banarlı, "Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman", *Türkiyat Mecmuası,* 6 (1939): 53-54.

75 Hüseyin Nihal Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi Dastan ve Tevarih-i Müluk-i Al-i Osman* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 155-156.

76 Buradaki önemli nokta Emir Timur'a yapılan atıf ve tanımlamalardır. bknz. Atsız, "Üç Osmanlı Tarihi", 565-585.

77 Atsız, *Üç Osmanlı Tarihi,* 156-157.

1.4.2. Yazıcıoğlu Ali

XV. Yüzyılda meydana gelen Ankara Savaşı'nın siyasi sonuçları, Osmanlı tarih yazımını derinden etkilemiştir. Oğuz boyunun daha üstün olduğuna dayalı düşüncenin kabul görmesiyle beraber, dönemin önemli eserleri Türkçeye tercüme olunacaktır[78]. Sultan II. Murad döneminde, Yazıcıoğlu Ali'nin tercüme ettiği, İbn-i Bibi'ye ait olan *"*El Avâmirü'l Alâiyye fi'l umûri'l Alâiyye*"* kendinden sonraki dönemin tarih yazımında ana kaynak olarak kullanılan bir eser haline gelecektir[79].

Yazıcıoğlu Ali bu eserin[80] tercümesini Tevârih-i Âli Selçuk adıyla yapmıştır. Eser, Selçuklu Devleti'yle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Yazı dili Türkçe olan önemli bir kaynaktır. Eserde Türk tarihinin İslam öncesi dönemlerine, Oğuzlara ve Moğollara değinilmiştir. Türklerin soy kütüğünün başlangıcına dair değerlendirmelerde, Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'i işaret etmiştir. Moğol boylarının sıralanması, Ergenekon hakkında bilgiler görebiliriz. Eserde ayrıca, Oğuz boylarının yaşadığı coğrafyalar zikredilirken, Oğuz Han ve hayatı hakkında bilgilere de değinilmesi dikkate değerdir[81]. Eserin genel konusu alt başlıklara alındığında, Türk kültürü, tarihi, geleneği ve devlet yönetimi olarak sıralayabiliriz. Bununla beraber eserde, birçok Türkçe kelime de geçmektedir, "bilge, ışık, kağan, kamu, sorguç" bunların başlıca olanlarıdır[82]. Yazıcıoğlu, bu eseri yalnızca çevirmekle kalmamış, eklemeler yaparken Reşidüddin Fazlullah'ın "Camiü't-tevarih adlı eseri ve Dede Korkut Kitabından yararlanmıştır[83].

1.4.3. Neşri

Osmanlı tarih yazımında, Oğuz Han ile ilgili bilgilere dair örmek oluşturması açısından, Neşri'nin Kitab-ı Cihannümâsı[84] örnek olarak verilebilir[85]. Eserin birinci cildinin

---

78 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri,* 19.

79 Tekindağ, "Osmanlı Tarih", 657.

80 Fuat Köprülü bu eser için, muhtasar nüshasının "Anadolu Selçukluları tarihi için biricik kaynak" olarak kullanıldığını belirtmiştir. bknz. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçukluların Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten* 7/27(1943):389.

81 Necati Demir, "Türk Dünyasının Ortak Kaynağı: Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesi" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* 58 (2011): 56-59.

82 Rıfat İlhan Çelik, "Tevarih-i Al-i Selçuk'un Transkribi ve Değerlendirilmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi, 2005), 308-315.

83 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı,* 19-20.

84 Neşri bu eserinde kaynak olarak başta Aşıkpaşaoğlu tarihi olmak üzere Anonim Tevarih-i Ali Osmanlardan birini, Tarihi Takvimleri, Ahmedi ve Yazıcızade Ruhi'nin eserlerini kaynakça olarak kullanmıştır. bknz: Abdülkadir Özcan, *Osmanlıda Tarih Yazımı,* 37.

85 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri,* 37.

tıpkıbasım ilk yedi sayfası Oğuz Han bölümüne ayrılırken, yirmi birinci sayfa itibariyle günümüze aktarılan harflerinde bu bölüm son bulmaktadır[86]. Türk ve Moğol nesli "Bulcas Han bin Yafes bin Nuh aleyhiselam evlandından" olarak tanımlanmıştır[87]. Bu bölümden sonra, elli dördüncü sayfaya kadar olan bölümü ise "Selçuklular" olarak kaleme almıştır ve Osman Gazi'nin soyuna dair bilgileri de bu bölümde belirtilmiştir[88].

1.4.4. Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed

XV. Yüzyıl Osmanlı tarih yazımının en önemli eserlerinin başında, Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed'in Tevarih-i Al-i Osman'ı gelmektedir. Yaşadığı dönem itibariyle fetret devri ve yükseliş dönemine tanık olmuştur. Eser halk destanı tarzında kaleme alınmakla birlikte, eserin yazım üslubu konuşma diline yakın bir Türkçe ile telif edilmiştir. Bu yönüyle XV. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığının özelliğini yansıtması bakımından önemlidir[89]. Eserde, Anadolu'da Türk-İslam kültürünün hâkim olmasında ciddi etkileri olan "Gaziyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum ve Baciyân-ı Rum" adlı ahi kavramlarına dair açıklamalar bulunmaktadır[90]. Yıldırım Bayezid ve Timur arasında geçen Ankara Savaşına dair yazdığı bölüm hakkında esas aldığı kaynağı bilinmemektedir. Bâblar halinde hazırlanan bu eserle, Osmanlılar, Timur nesline karşı nesep üstünlüğü ve yönetimsel meşruiyet oluşturmuşlardır. I. Bâb ile Osmanlıların şecereleri çıkarılmıştır. Türklük açısından Oğuz Han'a dayandırılan Osmanlıların nesebi, dini dayanağı ise Nuh peygamberin oğlu Yafes olmuştur[91]. Eserin dil ve üslup bakımından "Dede Korkut Kitabına" benzediği düşünülmektedir[92].

---

86 Mehmet Altay Köymen ve Faik Reşit Unat, *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları,1949)1-21.
87 Köymen ve *Unat, Kitab-ı Cihan-Nüma*, 9.
88 Köymen ve Unat, *Kitab-ı Cihan-Nüma,* 22-53.
89 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 35-36.
90 Abdülkadir Özcan, "Aşıkpaşazade", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:6-7.
91 Atsız, *Aşıkpaşaoğlu,* 12.
92 Atsız, *Aşıkpaşaoğl*u, 8.

1.5. XV. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığının Kaynaklarında Gazavâtname ve Takvim

1.5.1. Gazavâtnâme

Gaza, "cenge gitmek, cenk etmek*"* anlamında kullanılan, Gazavâtnâmeler, düşmana karşı yapılan, bir veya birden fazla mücadelenin anlatıma sunulduğu eserlerdir. Konusu bakımından, zafernâme ve fetihnameler ile özdeşleştirmek mümkündür. Ortaya çıkış noktası Arap edebiyatı olan bu tür, "megâzi" olarak adlandırılmıştır[93]. Osmanlı tarihçiliğinde Gazavâtnâmeleri üç kısımda incelemek mümkündür. Padişahlarla ilgili olanlar; savaşları ve zaferleri aktarırken komutanlarla ilgili olanların konusu da yine başarıları ve kazanımlarını aktaran eser olarak kaleme alınmıştır. Bir şehrin veya kalenin fethedilmesiyle alakadar olanlar ise üçüncü ve son kısmı teşkil ederler. Buna örnek olarak Fetihname-i Belgrad'ı belirtebiliriz[94]. II. Bayezid devrini etkileyen Sultan Cem ile ilgili eser olan Vakıat-ı Sultan Cem, şehzadenin hayatıyla ilgili bilgiler verir[95]. Fatih ve II. Bayezid devrinin mühim Akıncı beyleri arasında olan Mihaloğlu Ali Beğ ve kendi adıyla anılan eser, Suzi Mehmed Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Ali Beğ tarafından yapılan mücadeleler manzum olarak anlatılmakla birlikte, Ali Beğ'in evlenmeden önceki gazaları hakkında da bilgiler vermektedir[96].

1.5.2. Takvim

Osmanlı Tarih yazıcılığı bağlamında önemli bir kaynak türü olan Takvimler, XV. yüzyıl dönem tarihi kaynakları açısından karşımızı çıkan verilerdendir. Osmanlı döneminin ilk vakanüvisleri olarak müneccimleri örnek gösterilebilir. Bunun nedeni siyasi ve tabii olayları kronolojik olarak vermelerinden kaynaklanmaktadır[97]. Takvimler, içerisinde bulunduğu yılda neler olacağını belirtmekle birlikte yıldızların etkileri üzerine de bilgiler

---

93 Mustafa Erkan, "Gazavatname", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 2:439-440.

94 Süleyman Lokmacı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah'ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/21(2017): 668-670.

95 Erhan Afyoncu, "Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2 (2003): 120.

96 Afyoncu, "Osmanlı Tarihinin Ana", 120-121.

97 Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergis*i, 1(2013): 272-273.

vermektedir. Bununla birlikte, takvimlerde tarih bölümleri de bulunmaktadır. Tarih bölümleri yazıldığı döneme göre değişse de başlangıç olarak Hz. Adem döneminden esas alınarak hazırlanır[98]. Konu olarak, Selçuklu, Osmanlı ve Karamanoğulları dönemleriyle ilgili önemli hadiselerin bulunduğu takvimler bulunmaktadır. *"*Takvimin muhtevası düzenlendiği yıldan öncesi uzaklaşıldıkça çok kısa ifade edilmekte, padişahların doğumu, tahta çıkışları ve önemli fetihlerini belirtmektir.*"* ifadesi ile içeriğine dair genel bilgileri anlamamız noktasında örnek olarak verilebilmektedir[99]. İlk dönem eserlerinin etkilendiği model açısından İran-Arap merkezli tarih yazımını örnek aldığı düşünülmektedir. Telif edilen eserler sınırlı sayıda olmakla beraber kaynak temasının *destan* niteliği taşıdıkları yaygın görüşler arasındadır[100].

1.6. XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığı

1.6.1. Behîştî Ahmed Sinan Çelebi

1467 senesinde doğduğu tahmin edilen Behîştî Ahmed Sinan Çelebi, Tevarih-i Al-i Osman tarihçiliğinin temsilcilerinden birisidir. II. Bayezid zamanında, sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Eserini, manzum ve mensur şeklinde kaleme almıştır. Eserinde farklı kaynaklar kullandığı bilinen Behîştî, bu kaynakların üslubunun eserine yansıdığı görülmektedir. Yer yer bölümlerinde sade bir anlatım tercih edilirken bazı bölümlerde "ağdalı" bir dilin izleri görülmektedir. Eserin içeriğinde, ayet ve hadislere atıflar bulunmakla birlikte genel bir dil ve üslup etkisinin Farsça üzerinde yoğunlaştığı düşünülmektedir[101]. Eser sekiz bölüme ayrılmakla birlikte, başlangıcını Osman Gazi dönemi oluşturmaktadır. Son bölümü ise II. Bayezid'e ayrılmıştır. Edebî bir üslubun hâkim olduğu bu eser, kaynak olarak ağırlıklı şekilde Neşrî tarihini esas almaktadır[102].

98 Hüseyin Nihal Atsız, *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022), 11.

99 Ahmet Akgün, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Tarihçiliği", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 2/2 (1990): 111-112.

100 Erdal Taşbaş, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış*", Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi,* 1/2 (2011): 215.

101 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin* 58.

102 Hasan Aksoy, "Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,(İstanbul: TDV Yayınları: 1992) 6:144-145.

1.6.2. İdris-i Bitlisî

XVI. Yüzyıl Osmanlı tarihçilik geleneğinde İdris-i Bitlisî, Diyarbakır ve Tebriz'de ilim tahsili görmüştür. Uzun Hasan döneminde kâtipliğini yapan Bitlisî, Osmanlı hükümdarı için kaleme aldığı bir tebriknâme vesilesi ile II. Beyazid'in dikkatini çekmiştir. 1501 senesinde Osmanlı Devleti'ne gelmesiyle birlikte on sene II. Bayezid'in hizmetinde bulunmuştur. Ardından tahta geçen Yavuz Sultan Selim'in, şark politikalarında danışmanlık görevini üstlenmiştir. Heşt-Bihişt adlı eseri, bir önsöz ve iki giriş şeklinde başlamaktadır. Önsöz'de Allah ve peygamberlere övgü eserin başlangıcını oluşturmakla birlikte devamında eserin kaleme alınma amaçlarına yer verilmiştir. Giriş bölümlerinde Osmanlı hanedanın yüceliğini anlatan övgüler bulunmaktadır. Bitlisî'ye göre II. Bayezid, kendi eserinden önce kaleme alınan Tevârih-i Âl-i Osman geleneğinden eserleri beğenmemektedir. Bu yüzden kendisine, Cengiz oğullarının tarihinden daha kapsamlı ve nitelikli bir eser meydana getirmesini istediğini aktarmıştır[103]. Eser, nesir olarak yazılmış olsa da kaside ve rubai örnekleri de yoğun olarak kullanılmıştır. İran tarih yazımının izleri görülen eserde, kuruluştan başlayarak, kronolojik sırada sekiz padişahın dönemine yer verilmiştir[104].

1.6.3. Celalzâde Mustafa Çelebi

Celalzâde Mustafa Çelebi, doğum tarihi kaynaklara göre farklılıklar gösteren, XVI. yüzyıl Osmanlı divan-ı hümayun kâtipliği ve tezkirecilik gibi görevlerde yer almıştır. Ardından Osmanlı bürokrasisinde reiüsülküttâp ve nişancı başta olmak üzere önemli görevlerde bulunmuştur. Bu devrin ilmi anlamda kaynaklarından biri olan, Tabakatü'l Memâlik fî derecâti'l mesâlik'i kaleme almıştır. Mustafa Çelebi bu eserinde, Osmanlı müesseseleri ve teşkilatçılığı hakkında bilgiler de vermesiyle kaynak türü bağlamında diğer tarih yazım türlerine göre farklılık göstermektedir[105]. Fakat otuz tabaka haline ayrılan eserden, günümüze yalnızca otuzuncu tabaka gelebilmiştir. Müessese ve teşkilata ait bilgileri içeren yirmi dokuz tabaka günümüze ulaşamamıştır. Bu eserin genel özellikleri incelediğinde "Klasik Arap Edebiyatı" etkileri görülmektedir. Eserin yazılış

---

103 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin,* 60.

104 Orhan Başaran, "İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'inin Hatime'si Metin-İnceleme-Çeviri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000), 41-45.

105 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin* 108.

amaçlarından bir diğeri ise Kanuni dönemi faaliyetlerin kayda geçirilerek, gelecek dönemlere öğretici bir metin bırakmaktır. Eser, dil ve anlatım yönünden çağdaşı olan Osmanlı tarih yazarları tarafından övgüyle bahsedilmektedir[106].

1.6.4. Cenâbî Mustafa Efendi

Bu dönemde verilen tarih yazımı eserlerinden başlıca olanlarından bir tanesi Cenâbî Mustafa Efendiye ait olan Cenâbî Tarihi'dir. Eser genel anlamda seksen altı bölüm olmakla beraber, ana bölüm sayısı altıdır. Hz. Peygamber'den başlanarak kaleme alınan bu eserde, Gazneliler, Selçuklular, Harzemşahlar, Osmanlı ve beyliklere dair bilgiler bulunmaktadır[107]. Mustafa Efendi'nin tarih yazımı, Arap tarihçilik geleneğini çizgisindedir. Eserini Hz. Peygamber döneminden başlayarak kaleme almıştır. Kullandığı kaynakların tenkidine yer vermesi günümüz araştırmacıları tarafından olumlu karşılanmaktadır[108]. Günümüzde Cenâbî tarihi olarak anılan bu eser, yazarı tarafından "El-Aylemü'z-zahir fî Ahvali'l ve'l-evahir"[109] adıyla telif olunmuştur. Osmanlı tarihi bölümünde, kendi yaşayıp gördüğü nispette devrin vefat eden "alim, tarikat şeyhi, tabip" gibi önemli kişilerin eserlerine ve hizmetlerine dair bilgiler vermiştir[110].

1.6.5. Gelibolulu Mustafa Ali

Gelibolulu Mustafa Ali'nin Künhül Ahbâr isimli eseri bu dönem tarih yazımının nitelikli eserlerinden olmakla birlikte, XVI. yüzyılın en önemli eseri olduğu konusunda da görüşler mevcuttur[111]. XVI. yüzyılın tarih yazım örneğinde yer alan bu eser dört bölümden oluşur. Yaratılıştan Hz. Peygamber'e kadar olan dönemi ilk bölümdür. İkinci bölümünde, Emevi ve Abbasi dönemi tarihini anlatmaktadır. Üçüncü bölümünde Türk-Moğol tarihi ve kökenleri hakkında olmakla birlikte, son bölümü Osmanlı Tarihine

106 Coşkun Kumru, "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi,* 4/1 (2014): 207-208.

107 Rukiye Özdemir, "Ramazan-Zade'nin Tarih-i Nişancı Paşa İsimli Eserinin Tahlil ve Metin Tenkidi" (Yayımlanmış Doktora Tezi Atatürk Üniversitesi, 2018) s. 9-10.

108 Mehmet Canatar, "Cenabi Mustafa Efendi" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7:352-353.

109 Bu eserin Türkiye Selçukluları bölümü Muharrem Kesik tarafından Selenge Yayınevinden okuyuculara sunulmuştur.

110 Mehmet Canatar, "Mustafa Cenabi" *Historians Of The Ottoman Empire,* (2005): 2-3.

111 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 71.

ayrılmıştır[112]. Türk-Moğol İmparatorluğu açısından günümüzde pek çok araştırmacı tarafından incelenen, Otrar savaşı bu eserde Vak'â-i Otrar adıyla yedi sayfada anlatılmıştır. Sultan Muhammed'in ordusunun miktarı, dönemin kadılarının ve şeyhülislamın Cengiz Han ile görüşerek sivillerin affedilmesi konusundaki görüşmeye yer verilmiştir. Eserde, Cengiz nesli olan Cuci, Çağatay ve Ögeday hakkında da bilgiler sunulmuştur[113]. "Der-sıfat-ı Ye'cüc ü Me'cüc" başlıklı metinde, Türk ve Tatarların tek bir soy olduğuna dair açıklamalar bulunmaktadır. Türk adının ortaya çıkışının nedenini, "kavmini terk etmesinden" kaynaklı olduğu belirtilmiştir[114].

1.7. XVI. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığının Kaynaklarında Selimnâme, Süleymânnâme ve Şehnamecilik

1.7.1. Selimnâme

Yavuz Sultan Selim dönemiyle başlayan ve adını padişahların isimlerine, "nâme" ekleri alarak sonlanan Selimnâme ve Süleymânnameler, XVI. yüzyıl da ortaya çıkmıştır. Padişahın yanında sefere katılan kişilerin gördüklerini aktardığı bu eserler, II. Selim dönemiyle birlikte tarih yazım türü olarak varlığını sürdürememiştir. Eserlerin çoğunluğu Türkçe olmakla beraber, Arapça ve Farsça örnekleri de bulunmaktadır[115]. Eserler, siyasi tarih anlatımının yanında aralarında bizzat sarayda bulunan yazarların olması dolayısıyla saray hayatına dair bilgiler vermektedir. "Osmanlı coğrafyası, ordunun durumu, kullanılan silahlar" hakkında bilgileri de öğrenmemizde yardımcı olabilmektedir[116]. Selimnâmeler'in yazım noktasında doruğa çıktığı dönem, I. Süleyman devri olarak görülmektedir. Sultan Selim döneminde yaşamış Şükr-i Bitlisi'yi bu dönemin tarih yazımına örnek bir isim olarak belirtmemiz mümkündür. Yazar, kaleme aldığı eseriyle birlikte padişahtan yüklü miktarda ödenek almıştır[117].

---

112 Jan Schmıdt, "Künhü'l Ahbar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:555-556

113 Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhu'l-Ahbar* çev. Suat Donuk, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 3:583.

114 Gelibolulu Mustafa Ali, Künhu'l-Ahbar çev: Suat Donuk, 1:912-913.

115 Ahmet Uğur, "Selimname", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36:440-441

116 Mustafa Argunşah, "Türk Edebiyatında Selimnameler", *Turkish Studies* 4/8 (2009): 32.

117 Argunşah, "Türk Edebiyatında", 32-33.

1.7.2. Süleymannâme

Osmanlı tarih yazımında Selimnâme geleneğinin devamı olarak nitelendirilebilecek Süleymannâmeler, I. Süleyman'ın birçok seferi ve zaferinin neticesi olarak bu dönemde tarih yazımı anlamında artış göstermiştir. I. Süleyman'ın kendisine sunulan Selimnâmelerin bazılarında kendi dönemiyle ilgili ilk bilgileri de görmek mümkündür[118]. Senâyi tarafından telif edilen *Süleymâniyye* isimli eser, edebi ve tarihi birçok önemli noktayı içerisinde barındırmaktadır. 1521 yılındaki Belgrat seferiyle giriş yapılan bu esere, I. Süleyman'ın doğu ve batı eksenli yaptığı birçok savaşı da içerisinde barındırmaktadır. İskân politikaları, yönetime ait bilgiler, askerlerin günlük yaşamlarına dair kayıtları burada görmek mümkündür[119].

1.7.3. Şehnamecilik

XVI. yüzyılda Osmanlı tarih yazımında bir diğer kaynak türü olarak Şehnameciliği örnek gösterebiliriz. Fatih Sultan Mehmed döneminde ortaya çıkan şehnamecilik, yani resmi saray tarihçiliğinin Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurumsal hale geldiği düşünülmektedir[120]. Bu türün temsilcileri, saray görevlisi olmasından dolayı maaşlı çalışanlardı. Görevleri, bulunduğu dönemi ve yakın geçmişin tarihini edebi bir üslupla yazmaktı[121]. Resmi tarihçilik görevi üstlenen şehnamecilerin, Osmanlı saray edebiyatında İran geleneğini yansıtan bir tür olduğu düşünülmektedir[122]. Şehnameciler, eserlerini oluşturma bakımından, hattat ve ressamlarla birlikte çalışmışlardır[123]. Arifî Fethullah Çelebi, Şirvanlı Eflatun ve Seyyid Lokman'ı bu türün XVI. yüzyıldaki önemli temsilcileri olarak sayılabilir.1569-1595 yılları arasında görev yapan Lokman, bu yıllar arasında çeşitli eserler meydana getirmiştir. Şehinşahnâme adlı eserini iki cilt olarak telif etmiştir.

---

118 Abdurrahman Sağırlı, "Süleymanname" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38:124-126.

119 Mesut Bayram Düzenli ve Ahmet Akgül, "Senayi'nin Süleymaniyye Adlı Eseri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2 (2018): 149-150.

120 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı* 68.

121 Christine Woodhead, "Şehnameci", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38:456-457.

122 Woodhead, "Şehnâmeci", 457-458.

123 Lemi Akın, "Unutulmuş Bir Eser Seyyid Lokman'ın Şehname-i Tafsil-i Hal-i Al-i Osman'ı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* 51/51(2015):2-3.

Eserde, Şehzade Mehmed'in sünnet merasimi ve dönemin İran seferi konular arasındadır[124].

1.8. XVII. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığı

1.8.1. Şeyhülislam Mehmed Efendi

XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazımında önemli bir isim olan, Şeyhülislam Mehmed Efendi eğitimine küçük yaşlarda başlamıştır. Babası Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'dir. Eğitime çok küçük yaşlardan itibaren olan ilgi ve alakası nedeniyle bürokraside silsile halinde önemli görevlere gelerek, ilmiye sınıfının en üst mertebesi olan Şeyhülislamlığa kadar yükselmiştir. İbtihâcü't-tevârih adlı eseri, babasının kaleme aldığı Tacü't Tevarih adlı eserinin devamı niteliğindedir[125]. Babası Hoca Sadeddin, kendinden önce kaleme alınan Osmanlı tarih yazımı eserleri yeterli bulmamıştır. Yazacağı eseri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlamak suretiyle kaleme almayı düşünmüştür. Fakat Kanuni dönemini yoğun mesaisi nedeniyle dolayı yazamamıştır[126]. Şeyhülislam Mehmed Efendi, babasının tamamlayamadığı bu dönemin otuz üç yılını detaylı bir şekilde kaleme almıştır. Eserde düğün, sünnet, ve birçok merasime karşı anlatımlar ve gözlemler bulunmaktadır. Ayrıca, Kanuni döneminde yapılan seferlerin fazla olmasından dolayı savaşlara dair hazırlıklar ve seferlerde ortaya çıkan gelişmelere dair anlatımlar da mevcuttur[127].

1.8.2. Sâfî Mustafa Efendi

Dönemin önemli tarihçilerinden sayılan bir diğer isim olarak Sâfî Mustafa Efendi'yi belirtebiliriz. Müellifi olduğu Zübdetü't Tevârih isimli eseri, I. Ahmed'in isteği üzerine hazırlanmıştır. Eser, XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazımının özelliklerinden olan, belirli yıllar arasını anlatan bir yapıya sahiptir. Mustafa Efendi, 1610-1615 senelerinde yaşanan siyasi gelişmelere iki cilt olarak hazırladığı eserinde yer vermektedir. Bu gelişmeler, Celali isyanları, I. Ahmet'in doğuya ve batıya yaptığı seferler olarak sıralamak mümkündür. Eserin kaynağı, müellifin duyduğu rivayetlere ve kendi gözlemlerine

---

124 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin,* 78.
125 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin* 106.
126 Muhittin Kapanşahin, "Şeyhülislam Mehmet Efendi ve Tarihçiliği", *İSTEM,* 2 (2003): 159-164.
127 Ahmet Akgün, " Hoca-zade Mehmed Efendi İbtihacüt-Tevarih" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995), 35-38.

dayanmaktadır[128]. Konusu bakımından Osmanlı Sultanlarını yücelten, padişaha dair özellikleri aktaran bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte, Kâbe'nin tamir edilmesi, Nasuh Paşa'nın akıbeti, padişahın yaptığı ziyaretler ve düzenlenen av talimlerini eserin içeriğinde görmek mümkündür. Eserin ikinci cildini tamamlayamamış olan Sâfî Efendi, XVII. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcıları açısından kaynak bir eser bırakmıştır[129].

1.8.3. Koçi Bey

XVII. yüzyıl Osmanlı Devlet sistemi içerisinde devşirilen ve has odada görevli olan Koçi beye ait olan risale içeriği bakımından önemli görülmektedir. IV. Murad ve Sultan İbrahim dönemlerinde Osmanlı saray hayatına ve Enderun'un işleyişine hâkim olan Koçi Bey, şahsi ve siyasi kimliğiyle de padişahların fikir alma hususunda önem verdiği bir şahsiyettir[130]. IV. Murad'a sunduğu adı geçen risalede devletin işleyişinde bağlı olduğu dinamiklerin bozulmasını gözlemlemiştir. Bu gözlemler neticesinde çözüm yollarını da ortaya koymasıyla "sebep-sonuç" ilişkisine önem vermesi, dikkate değer bir özelliği olarak değerlendirilmiştir[131]. Uygulamaları nedeniyle "sert" bir padişah olarak anılan IV. Murad'a bu fikirlerini açıkça söyleyebilmesi, devlet sisteminin bozulmaya başlamasını Kanuni döneminden itibaren ele alması, devletin işleyişine verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir[132]. Koçi Beye ait günümüze ulaşan iki risale bulunmaktadır. Bu risalenin ilki IV. Murad'a 1631 senesinde takdim edilmiştir. Toplamda yirmi iki risaleyi kapsamaktadır. Bu risaleler, iki kısımda incelendiğinde sorunları kapsayan bölüm ilk bölümü içerir. İkinci bölümde ise bu sorunların çözümlerine dair tespitlere yer verilmiştir. Devletin işleyişindeki sorunları, idari, askeri ve ilmi alanlar olarak sınıflandırmıştır[133]. İkinci risale, Sultan İbrahim'e sunulmuş olup, on sekiz risaleden oluşmaktadır. Dil bakımından daha sade olan bu risaleler, toprak yapısı, devlet yönetimi

---

128 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı* 124-125.
129 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin* 106-107.
130 Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, içinde (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:143-144.
131 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin* 115.
132 Gülbende Kuray, "Türkiye'de Bir Machiavelli: Koçi Bey", *Belleten* ,52/205 (1988): 1655.
133 Mücahit Pehlivan, "Koçi Bey Risalesi Üzerinden XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetim Sorunları", *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi,* 6/15 (2022): 99-100.

ve teşkilat, yönetilenlere nasıl davranılması gerektiği gibi konuları içerisinde barındırmaktadır[134].

1.8.4. Kâtip Çelebi

XVII. yüzyılda ortaya koyduğu ilmi çalışmalar ve eserleri dolayısıyla günümüzde Osmanlı döneminin "entelektüel" bir şahsiyeti olarak anılan Kâtip Çelebi bu yüzyılın en büyük âlimlerinden birisidir. IV. Murad döneminde, başta Bağdat ve Revan seferleri olmak üzere birçok savaşın içerisinde yer almıştır. Hac ve gaza görevlerini yerine getirdikten sonra, kendini tamamıyla ilme adamıştır. Toplum yapısının düzeninin korunması için, ilmin önemli olduğu düşüncesiyle, maddi imkânları el verdiği kadarıyla kitap edinmeyi önemli görmüştür. Tarih ve biyografi eserlerini okumayı sevmesinden dolayı, Kâtip Çelebi için bu alanlar öncelikli halde olmuştur[135]. Tarih-i Fezleke ismiyle anılan Türkçe Fezleke eseri, tarih yazım geleneği olarak İslam tarih yazıcılığını esas almıştır. Olaylar, kronolojik olarak anlatılmakla birlikte, yazılan senelerde vefat eden önemli kişilerin biyografilerine yer verilmiştir. Eser, Arapça Fezleketü't-tevârih'in tercümesi ve devamı niteliğindedir[136]. Kaleme aldığı eserler konusu bakımından tarih, dünya tarihi, deniz seferleri, coğrafya, bibliyografya olarak sıralamak mümkündür. Düstûru'l-amel li-ıslâhi'l-hâlel adlı eserinde, toplumun dört yapıda olduğuna dikkat çekmiştir. Yaptığı sıralamada bu yapıyı, "bilginler", "asker", "tımar" ve "reaya" olarak görmekteyiz. Eserde, devletin işleyişine ve ilerleyişine engel olacak sorunlara yer vermiştir. Bununla birlikte eserin sonuç bölümünde, sorunların çözümüyle alakalı yapılması gerekenleri aktarmıştır[137]. Osmanlı dönemi "tarihi coğrafya" ile ilgili yapılan araştırmaların, nitelik ve değer bakımından en önemlilerinden biri Kâtip Çelebi'nin Cihânnümâsı olarak görülmektedir. Eserin hazırlanmasında çağdaş araştırmaların kaynak olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Sekiz yüz sayfalık hacimli yapısıyla, içerisinde birçok harita ve çizelge bulunmaktadır. Görsel malzemeler içerisinde gezegenleri, güneş ve ay tutulmaların çizimleri bulunmaktadır[138].

---

134 Pehlivan, "Koçi Bey", 100-101.
135 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin,*117-118.
136 Zeynep Aycibin, "Katip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin", (Yayımlanmış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007), 217-220.
137 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin,* 120.
138 Mesut Elibüyük, "Tarihi Coğrafya Bakımından Önemli Bir Kaynak: Cihannüma", *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 7/2 (2009): 95-101.

1.8.5. Hezârfen Hüseyin Efendi

Bu dönemin genel tarihçiliğine dair dikkat çeken ismi Hezârfen Hüseyin Efendidir. Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa ile seferlere katılmıştır. Öğrenmeye ve kendini geliştirmeye açık olan Hüseyin Efendinin birçok eseri bulunmaktadır. Genel tarih açısından kaleme aldığı eseri, Tenkihü't-tevârih-i Mülûk, konuları gereği ilgi çekicidir. Fransızca, Latince ve Grekçe bilmesinden dolayı yabancı kaynakları kullanmaya vâkıf bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır[139]. Grek, Roma ve Bizans dönemleriyle ilgili bölümler bulunan eserde, Selçuklu tarihini kuruluş zamanından alarak Osmanlının kuruluşuna gelinceye dek ele almıştır. Farklı birçok kaynağın kullanıldığı eser hakkında batıda üzerine çalışmalar yapılmakla birlikte birçok yazmasının olduğu da belirtilmektedir. Türk-Moğol İmparatorluğuyla ilgili verdiği bilgilerde yer alan bazı isimlerin güncel kaynak ve sözlüklerde yer almadığı görülmektedir[140].

1.9. XVIII ve XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarih Yazıcılığı

1.9.1. Mustafa Naima Efendi

XVIII. yüzyılda resmi bir kurum olarak ortaya çıktığı kabul edilen vakanüvislik kurumunda, devletin resmi tarihçisi olarak görev yapan kişiye vakanüvis adı verilmiştir. Devrin yaşanan hadiselerini anlatan bu devlet görevlileri, sınırlarını kurumun oluşturduğu çerçevede araştırmalar yaparak, kendi üslup ve tarzlarında da eserler vermişlerdir[141]. Bu anlamda genel kabul görmüş ve bu kuruma ait çalışmalarıyla devletin ilk resmi tarihçisi olarak anılan Vakanüvis Mustafa Naima'nın ilk görevi, Şarihülmenarzade Ahmed Efendi'nin kaleme aldığı tarih müsveddelerini düzenlemek olmuştur. Ardından 1591 yılı ve sonrasıyla ilgili bir eser hazırlama görevi üstlenmiştir. "Ravzat'l-Huseyn fi Hulasat'l-Ahbar El Havakin" adlı eserinde Karlofça Antlaşmasının; ağır maddelerini "yenilir yutulur hale getirmek için", Hz. Peygamber'in "Hudeybiye Barışı" ile karşılaştırmıştır[142]. Eserlerinde, Eflatun ve Aristo gibi filozofların yanı sıra Dört halife dönemi ve Ahmed

---

139 Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 112-113.

140 Kerim Özdemir, "Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Tenkihu't Tevarih Adlı Eserinin Selçukluların Zuhurundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Bölümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Celal Bayar Üniversitesi, 2007) 35-36.

141 Duygu Kayalık Şahin, "Vakanüvis Tarihlerini Anlatım Özellikleri Bağlamında Yeniden Okumak: Asım Tarihi Örneği", *Divan Araştırmaları Dergisi*, 25/25 (2020): 1058-1059.

142 Yenal Ünal, "Türkiyede Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (2010): 189-190.

Yesevi'den bölümlerde görülmektedir[143]. Olayları aktarım tarzı ve neden-sonuç ilişkisini kullanması ve tespitleri kendinden önceki araştırmacılarından Naima efendiyi ayrı yere koymaktadır. Resmi tarihçi olması dolayısıyla Karlofça antlaşması hakkındaki karşılaştırmaları onun tarihçilik üslubunu bütünüyle ele almamıza fırsat tanımayabilir. Bunun nedeni, tarih yazıcılığında kullandığı kaynakları belirtmesi ve karşılaştırmalı bir tarih yazımını ortaya koymasından kaynaklanmaktadır[144]. İlk vakanüvis olarak belirtilen Mustafa Naima Efendi çeşitli görevlerde bulunan, hayatının belirli dönemlerini "nücum" ilmine duyduğu ilgiden dolayı sürgünde geçiren, 1716 senesinde Mora defter eminliğinde görev yaptığı dönemde hayatını kaybetmiştir[145].

1.9.2. Ahmed Cevdet Paşa

Resmi tarih yazımı bağlamında XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı, kurumsallaşma sürecine giren bir yapıyı temsil etmektedir. Önceki yüzyılların ortak noktalarına baktığımızda, destansı, nakilci, eleştiriden uzak ve neden-sonuç ilişkilerinin ortaya koyulmadığı bir yazım tarzıyla karşılaşırız. Fakat bu dönem, arşiv belgelerinin kullanıldığı bir tarih yazıcılığı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamdaki vakanüvislik anlayışında Ahmed Cevdet Paşa önemli bir yer tutmaktadır[146]. Akçura, Ahmed Cevdet Paşa'yı "Osmanlı Türklüğünün XIX. asır son çeyreğinde keskin zekası, hukuk tarih ve lisan sahalarında geniş malumatı" bulunan "fakih ve alim" sözleriyle tanımlamıştır[147]. Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa eserinde; peygamberler ile ilgili kıssalar, Hz. Peygamber ve dört halife dönemine ait bilgiler vermektedir. Bunun yanında Emevi, Abbasi ve Türk-İslam devletleri ve Osmanlı tarihinin ilk dönemleriyle alakalı bilgiler de bulunmaktadır[148]. Önemli eserlerinden bir diğeri ise "Kırım ve Kafkasya Tarihçesi" adlı eserdir. Bu eseri kaleme alırken, Kırımlı yazar Halim Giray'ın Gülbin-i Hanan kitabını kaynak olarak kullanmıştır. Eserde, Kırım coğrafyasına değinirken, Kırımlı tanınmış

---

143 Mehmet Yunus Yazıcı, Tarih-i Naima/ Ravzatü'l- Hüseyn fi Hulasati Ahbari'l Hafıkayn, Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü maddesi.

144 Yakup Şahiner, "Mustafa Naima Efendi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Eseri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Anasay*, 1, (2017):92-93.

145 Şahiner, "Mustafa Naima", 89.

146 Edip Uzundal, "19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmet Cevdet Paşa", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 2/2 (2013): 113.

147 Yusuf Akçura, *Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi,* Haz: Sâkin Öner, (İstanbul: Özdemir Basımevi, 1978), 79.

148 Özgür Çağış, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliğinde Ahmet Cevdet Paşa" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi, 2014) 89.

kişilere de yer vererek Kırım'ın tarihine de değinmiştir[149]. Ahmet Cevdet Paşa'ya ait tarih alanında bir diğer eser de Tezâkir-i Cevdet adıyla kaleme aldığı 12 ciltlik tarih araştırmasıdır. Araştırmanın hazırlanma süreci 1774-1853 yıllarını kapsamaktadır[150]. Eserin II. cildini metin içi aramaya tabii tuttuğumuzda "Osmanlı Devleti'ne Kadar Kısa İslam Devletleri Tarihi" başlığından itibaren altmış üç kez Türk adı kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, "Osmanlı Devleti'nin Ortaya Çıkması ve Gelişmesi" adlı başlığı incelediğimizde, "Osmanlı Sultanlarının, ulu atalarının Türkistan illerinde han ve sultan olarak çok asil ve şanlı bir hanedan olduğunu tarih yazar." sözleriyle Anadolu Türklerinin kökenlerine atıflar, yüceltmeler yapmıştır[151].

XIX. Yüzyıl'da Osmanlı'da tarihçilik, resmi tarih yazımı bağlamında bir önceki dönemle benzer yapıyı içermekle birlikte, farklılıkların görüleceği döneminde öncüsü olmuştur. Bu farklılık, Tanzimat dönemiyle birlikte gerçekleşecektir. Hanedan merkezli tarih yazımının yanı sıra Türkçü tarihçiliğin başladığı dönem olarak da adlandırmak mümkündür[152]. Bilimsel tarihçiliğe dair ilk örneklerin görüldüğü bu dönemde, ulusal tarihçilik anlamında eserlerin ortaya çıktığı da görülmektedir. Osmanlıcılık fikri üzerinden, farklı din ve milletleri tek bir tanım üzerinde birleştirme isteği, Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımının yayılmasından dolayı başarısız olacaktır. Bu durum, Türkçülük fikir akımı ekseninde, Rusya Türkleri ve Osmanlıdaki Türk aydınlar tarafından, milli bir tarih yazımı ve Türk milleti kavramının oluşturulmasında önemli bir etkendir. Bu fikriyatın oluşmasının ilk örneklerini, Türkoloji araştırmalarının etkisiyle, Mustafa Celaleddin Paşa'nın "Eski ve Modern Türkler" ve Süleyman Paşa'nın "Tarih-i Âlem" eserlerinde görebiliriz. Bu eserler, Türkçü Tarih yazımının öncüleri olacaktır. XX. yüzyılın başlarında ilan edilecek olan II. Meşrutiyetle birlikte tarih yazımından hareketle, millet ve kamuoyu oluşturma konusunda yararlanılacaktır.[153].

149 Çağış, "XIX. Yüzyıl Osmanlı", 92-93.
150 Osman Keskinoğlu, "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 14/1-4 (1966): 227.
151 Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi cilt 2, (çev: A. Basad Kocaoğlu) İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 20.
152 Özcan *Osmanlı'da Tarih Yazımı*, 239.
153 Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin*, 194-196.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX-XX. YÜZYIL OSMANLI FİKRİ HAYATI VE GENEL TÜRK TARİHİ YAZICILIĞI

2.1. XIX. – XX. Yüzyıl Osmanlı Fikri Hayatının İncelenmesi

XIX. yüzyılın dünyasında, Osmanlı Devleti'ni siyasi ve sosyal bakımdan etkileyen en önemli gelişmelerden bir tanesi Fransız İhtilalidir. 28 Ağustos 1789 senesinde "İnsan ve Vatandaş Hakları Demecinin" kabul edilmesiyle birlikte, "eşitlik", "adalet", "milliyetçilik", "irade" gibi kavramlar ortaya çıkmıştır[154]. Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan bu kavramlar, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan azınlıklar içerisinde XIX. ve XX. yüzyılda yaygınlaşarak bağımsızlık arzularının oluşmasında etkili olmuştur. 1804 yılında gerçekleşen Sırp isyanı bu süreci başlatan ilk kıvılcımdır. Sırp isyanını takiben 1821'de Yunanlılar isyan ederek 1829 senesinde Edirne Antlaşması ile bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu gidişat Osmanlı Devleti'ni bir dizi önlemler almak zorunda bırakmıştır. II. Mahmud dönemiyle birlikte Batı'nın üstünlüğü kabul görmeye başlamıştır. Bunun neticesinde, birçok yenilik hareketi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Osmanlıdaki millet tanımı da değişerek yönetilen grup "reaya" yerine "tebaa" ya da "halk" adını almıştır[155]. Tanzimat Fermanıyla birlikte, gayrimüslim azınlıkların, can, mal ve namus "haklarının korunmasını" yazılı olarak kayıt altına alınmıştır. Batılı devletlerin, Tanzimat Fermanı'nda alınan kararların uygulanmadığı noktasında Osmanlı bürokrasisine yaptığı baskılar neticesinde 1856 yılında Islahat Fermanı yayımlanmıştır. Osmanlılık tabirinin ilk defa burada geçmesi, gayrimüslimlerin ödediği cizyenin kaldırılması, gayrimüslimlere karşı "aşağılayıcı" tabirlerin kullanılmaması, "vatandaş"

---

154 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 38-40.

155 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 171-172.

sayılan gayrimüslimlerinde askerlik görevini icra etmesi burada çıkan kararlar arasındadır. Fermanların yayımlanmasında, Fransız ihtilalinin etkileri olduğu kadar, Osmanlı azınlıklarının, Rusya ve İngiltere tarafından kendi menfaatleri için "himaye" edilmesi de etkili olmuştur. Bu tarihi süreç içerisinde, Osmanlı aydınları da siyasi anlamda Batı ve Rusya etkisini kırmak hem de isyan hareketlerinin önüne geçmek için devlet yönetimi noktasında adı geçen faaliyetlerin yanında birtakım fikri hareket meydana getirmişlerdir[156]. Fikri hareketleri; Batıcılık, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde belirtebiliriz. XIX. yüzyılda ortaya çıkan bu fikir akımları, Osmanlı aydın çevresinde, çeşitli dönemlerde varlığını korumuştur[157].

Nitekim Batıcılık, bir millet oluşturma temelinde olmayan, Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, sosyal ve askeri alanlardaki kötü gidişatın, Batıdaki gelişmelerin esas alınarak düzeltilmesini amaçlamaktadır. II. Mahmud dönemindeki uygulamalardan hareketle ortaya çıkan bu anlayış, Batı'nın "Şark telakki edemez" görüşünü, "edebilir, etmezse yaşayamaz" şeklinde değiştirerek, değişimin zorunluluğuna vurgu yapmışlardır. Osmanlı aydın çevresinde, Batıcılık görüşünü yaygın hale getirmek isteyen Abdullah Cevdet, Batılılara ait gelişmelerin bir bütün olarak alınması gerektiğini savunmuştur.[158] Abdullah Cevdet'e göre bu anlamda daha ılımlı görüşlere sahip olan Celal Nuri, Batı'nın yalnızca teknik gelişmelerinin takip edilmesi ve Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını istemiştir. Ayrıca Batı'daki fikri gelişmelerin takip edilmesi gerekliliğine dikkat çekerek hürriyet, demokrasi ve laiklik gibi kavramlara olumlu yaklaşılmasını zorunlu görmüştür[159].

Batıcılığa kıyasla, millet oluşturma amacı bulunan ve devlet yönetimi bağlamında resmi bir ideoloji olarak etkin olduğu görülen Osmanlıcılığın amacı, "reaya" veya "tebaa" olarak adlandırılan Osmanlı toplumunu din ve millet farkı gözetmeksizin, Osmanlı kimliğinde, yani "Osmanlı milleti" adıyla birleştirmeyi esas almıştır. Bu esasla birlikte, Osmanlı azınlıklarına, Osmanlı Devleti'nin bir unsuru olduğu hissettirilerek, aidiyet duygusu oluşturulmak istenmiştir. II. Mahmud'un, "Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur"

---

156 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 213-217.

157 Kemaleddin Taş ve Betül Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 22/56 (2019): 475.

158 Saniye Vatandaş ve Celalettin Vatandaş, "Abdullah Cevdet'te Batılılaşmanın Kapsamı ve Yöntemi Sorunu", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2023): 15-21.

159 Taş ve Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi", 475-477.

şekliyle açıkladığı sözleri, Osmanlıcılık siyasetinin temelini oluşturmuştur. Tanzimat dönemi ve sonrasında etkinliği görülen Osmanlıcılık fikrini savunanlar, devletin sahibinin tüm Osmanlı toplumu olduğunu benimsemiştir. Tanzimat dönemi devlet adamlarından Reşid, Âli ve Fuad Paşalarda bu düşüncenin taraftarı olmuşlardır. Fakat Osmanlıcılığın uygulanmasındaki temel sorun, Osmanlı azınlıklarının, "Osmanlı milleti" fikrine ortak bir duyguyla yanaşmamalarıdır. Batı ve Rusya tahrikiyle tutuştukları isyanları, bağımsızlık hareketlerine dönüştürerek bağımsız olmayı kabullenmiş olmalarıdır. Tüm bu gelişmelerden hareketle, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin de kaybedilmesi neticesinde, Osmanlı Devleti, Hristiyan azınlıkların yaşadığı önemli topraklarını kaybetmiştir. XX. yüzyılda gerçekleşen Balkan Savaşları, Osmanlıcılık siyasetine son darbeyi indiren önemli bir siyasi gelişme olmuştur[160].

Osmanlı-Rus (1877-78) harbini takiben, devlet ideolojisi olarak ortaya çıkan İslamcılık, dağılmaya başlayan İmparatorluğu, "din" üzerinden bir arada tutmanın formülü şeklinde var olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in benimsediği bu politikada Halifelik makamı etkin olarak kullanılmıştır. Halifelik[161] makamının verdiği güçle birlikte bu görüş, tüm dünya Müslümanlarını kapsaması da gündem haline gelmiştir[162]. Osmanlı-Rus savaşında halife dünya Müslümanlarını cihada davet etmek için risale ve bildiriler hazırlatmıştır. Hazırlanan risaleler, hac vazifesi için Mekke'ye gelen Müslümanlar aracılığıyla dağıtılmıştır. Türkistan Müslümanları savaşa insan gücü olarak çağrılırken, Hindistan Müslümanlarından maddi destek talep edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid, bu dönemde siyasi faaliyetler ile Türkistan Türkleri üzerinden Rusları zayıflatmak üzerine çalışmalarda yapmıştır. Muhammed Rahim adındaki Kazak Türk'ünün, Kırgız ve Kazakları ayaklandırması amacıyla Orenburg'a gönderilmiştir. Fakat gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında bilgi bulunmamaktadır[163]. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle beraber devlet yönetme politikası bağlamında İslamcılık geri plana düşecektir. Fakat II.

---

160 Yavuz Çilliler, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", Akademik İncelemeler Dergisi, 10/2 (2015): 52-55.

161 Hz. Peygamber ile birlikte başlayan hilafet makamı, Emevi ve Abbasi devletleriyle devamlılık göstermiştir. Yavuz Sultan Selim devrinde, Osmanlılara ait olan hilafet makamı, "devlet başkanlığı kurumu" olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde bu kurumla alakalı akademik çalışmalar XIX. yüzyılda başlamıştır. XIX. yüzyıldan, kaldırılma tarihi olan 1924'e kadar olan araştırmalar için bknz: Ferhat Koca, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemine Ait Hilâfet Tartışmalarıyla İlgili Yayınlar", *Belleten* 67/249 (2003): 458-485.

162 Çilliler, "Modern Milliyetçilik", 56-57.

163 A. Ahat Andican, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*, (Ankara: Doğan Kitap, 2009), 252-254.

Meşrutiyet'in ilan olmasıyla beraber yaygınlaşacak basın faaliyetlerinde varlığını koruyacaktır. Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad gazetelerinde, başta Mehmed Akif bey olmak üzere aydın çevresinde fikri bir görüş olarak benimsenmeye devam edecektir[164].

Fikir akımları içerisinde Türkçülük, siyasi bir fikrî hareket olarak Osmanlı Devleti'nde en son kabul gören akım olmuştur. Türkçülük fikir akımının ortaya çıkışında, XIX. yüzyılda Türk dili, tarihi ve kültürü hakkında yapılan ilmî araştırmalar etki etmiştir. Bu bağlamda ilmî Türkçülüğün ortaya çıkışında, XIX. yüzyıl Türkoloji ekseninde gerçekleştirilen tarih araştırmaları ve Türkologlar büyük bir etki yaratmıştır. İslamiyet öncesi Türk tarihi konusunda ilk toplu çalışmayı, Joseph De Guignes yapmıştır. Hunlar, Türkler, Moğolların tarihini anlattığı kitabı, özellikle Osmanlı aydın çevresinde ilgi görecek ve üzerine çalışmalar yapılacaktır[165]. İslamiyet öncesi Türk tarihi araştırmalarında, Osmanlıya Türklük açısından yansıyan araştırmacılara Radloff, Vambery, Thomsen ve Leon Cahun'u örnek göstermek de mümkündür. XIX. yüzyılda Osmanlı'da tarih araştırmaları ve tarih yazımında etkin olan aydın çevresini askerlerin oluşturması, Osmanlı'daki kimlik belirleme sürecinde, Türklüğün ilmi anlamda ön plana çıkmasında etkili olacaktır. Türkoloji üzerinden yapılan tarih araştırmalarıyla beraber, Türklerin kökenlerinin Türkistan'daki eski Türk boyları ve Türk Devletleri olduğu, Mustafa Celaleddin Paşa'nın Eski ve Modern Türkler eseriyle, Ahmet Cevdet Paşa'nın "Tezâkir" adlı eserinde ve Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih-i Âlem eseriyle birlikte kabul görmeye başlamıştır. Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih-i Âleminde İslamiyet öncesi Türk tarihi ile ilgili bölümlere yer verdiği eseri, Osmanlı askeri okullarında okutulan ilk ders kitabı olmuştur. Türk tarihi üzerinde ortaya çıkan bu etkinin bir diğer örneğini de "Osmanlı" dili üzerinden gerçekleşecektir[166].

XIX. yüzyıl aydınlarından, Şemseddin Sami ve Ahmet Vefik Paşa, Osmanlıda kullanılan dilin "Osmanlıca" diye adlandırılmasına karşı çıkarak, kullanılan bu dilin Türkçe olduğunu belirtmişlerdir. Şemseddin Sami ise, Türkistan ve Osmanlıda konuşan dilin aynı dil olduğunu sadece bölgesel adlandırma yapılması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Türkistan Türkçesi doğu, Osmanlıda kullanılanın da Batı Türkçesi olduğudur. Bu arayışın

164 Taş ve Göksuçukur, "Osmanlı Dönemi", 478-480.
165 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2003), 10-14.
166 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 248.

yansımalarını,1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması metninde görmek mümkündür. Sultan Abdülaziz, bu antlaşmada kendisini "Türkistan Sultanı"[167] olarak tanımlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler, Avrupa'da eğitim gören Yeni Osmanlılara da yansımış, kendi devletlerini, Türklerin yaşadığı alan bağlamında tanımlamak açısından "Türkistan" adında karar kılmışlardır. Türk adının ön plana çıkmasının diğer yansımalarını, Namık Kemal'in Terakki gazetesinde "Türkistan" adını gündeme getirmesinde ve Şinasi'nin, Mustafa Reşit Paşa'ya mektuplarında "Osmanlı ülkesi" yerine Türkistan'ı tercih etmesi bu açıdan bir diğer örnektir. Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesi bu gidişatın en önemli neticelerinden birisi olarak görülmektedir[168].

XIX. yüzyıl, Türklük üzerine dil ve tarih araştırmaları yapılmakla birlikte, Osmanlı ve Türkistan arasında da etkileşimin arttığı bir dönem olmuştur. Türkistan'dan, Panslavizm etkisinden dolayı Osmanlıya göç etmek zorunda kalanlar, basın faaliyetlerinin artışı, Osmanlı aydın çevresinde gelişmeye başlayan Türklük bilinci bu duruma örnek olarak verilebilir. XIX. yüzyılda Rusların, Türkistan'ı işgal ve istilası, Hindistan'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi, Osmanlıda Müslümanların ve Türklerin kurtarılması arzusunu ortaya çıkaracaktır[169]. Bunun nedenini, imparatorlukları derinden etkileyen milliyetçilik anlayışının gerçekleştirilen faaliyetler bakımından her devlette aynı sonuçları doğurmamasında görülmektedir. Bu tanımlamaların örneğini, Rus Panslavizm'i ve Osmanlıdaki Türk milliyetçiliğini karşılaştırarak anlamlandırmak gerekmektedir. Rusya'da ortaya çıkan milliyetçilik anlayışıyla devlet ideolojisi ve politikası olarak, Türkistan Türklerini asimile etmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Osmanlı azınlıklarına karşı, fermanlar ve fikir akımları ile bütünleştiriciliği ve birlikteliği tamamlayıcı esaslar takip edilmiştir. Buna karşın Rusya, Türkistan Türklerini asimile etme politikalarının yanında, Osmanlı azınlıklarını devlete karşı "milliyetçilik" duygularını kullanarak tahrik etmiş ve isyan etmelerini teşvik etmiştir. XIX.-XX. yüzyılda devlet politikaları haricinde, Osmanlı Türklerinin milliyetçilik anlayışı

---

167 Antlaşma metnindeki "Türkistan Sultanı" deyişi ve metnin tamamı için ayrıntılı bknz: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Ankara: TTK Basımevi, 1953): 341-353.

168 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 249.

169 Özcan, "Osmanlı'da Tarih", 293.

azınlıkları dışlayıcı bir yapıda olmamıştır. Bilimsel araştırmalar üzerinden Türk dili, kültürü ve tarihinin tarihsel zenginliğini ortaya çıkarmaya yönelik olmuştur[170].

Fakat Osmanlıda varlık göstermeye başlayan Türkçü araştırmalar, bir devlet politikası halinde gerçekleşmemiştir. Özellikle Osmanlı-Rus savaşının neticesi olarak imzalanan Berlin Antlaşması'yla[171] birlikte Avrupa topraklarının çoğunluğu kaybeden Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid döneminde "İslamcı" bir politika takip etmiştir. Kültürel olarak gerçekleşen araştırmalar ve Osmanlı'daki siyasi gelişmeler, bir yandan Türklüğün geçmişini Osmanlı aydınlarına öğretirken, diğer yandan da XIX. yüzyıl Osmanlı ve Türkistan Türklerinin siyasi ve ilmi ilişkilerin hareketlenmesinde önemli gelişmelerden bir tanesi olmuştur. Türkçülüğün, Osmanlı Devleti'nde devlet ideolojisi haline gelmesini, XX. yüzyılın başlarında Rusya Türklerinin çalışmalarının etkin oluşunda görmekteyiz. Ayrıca Türkçülüğün en son çare olmasının nedeni, XIX. yüzyıldaki siyasi gelişmelere paralel olarak devlet yönetimi genel anlamıyla İslamcılık ve Osmanlıcılık üzerinden yürütülmüştür. Tanzimat dönemi ve II. Meşrutiyete kadar olan Osmanlı devletindeki Türkçü hareketler, aydınlar özelindeki Türklüğün dil, tarih ve kültürüne dair yapılan araştırmaları oluşturmaktadır[172]. XX. yüzyılda Türkçülüğü ön plana çıkaran gelişmeler; Rusya Türklerinin faaliyetleri, Türkoloji araştırmalarının Osmanlı aydınları tarafından takip edilmesi ve XIX.-XX. yüzyıl siyasi gelişmeleri olarak tanımlamak mümkündür[173].

Osmanlıdaki Türkçülüğün siyasi bir fikir olarak ortaya çıkışı, İslamcılık politikalarının uygulandığı II. Abdülhamid döneminde olduğu söylemek mümkündür. Yusuf Akçura, 1904 senesinde Mısır'daki Türk gazetesinde "Üç Tarz-ı Siyaset" başlığıyla yayımladığı eseriyle, Türkçülüğün Osmanlı aydın çevresinde tartışılmasına neden olacaktır. Akçura, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin uygulandığı sosyal ve siyasi çevreyi tanımlamış, İslamcılığın II. Abdülhamid dönemindeki uygulamalarının, "ayaklanma ve isyanların çoğalmasına" neden olduğunu belirtmiştir. Akçura bu politikaların kapsayıcılığı esas

---

170 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 247-252.

171 1877-78 yıllarında Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleşen, Rusya'nın galip olması sonucunda imzalanan antlaşmadır. Antlaşmanın neticesi olarak, Bosna ve Hersek Avusturya'ya verilmiştir. Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın bağımsızlıkları Osmanlı tarafından tanınmıştır. Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın, Rusya'ya sekiz yüz iki milyon beş yüz bin frank tazminat ödemesi kararlaştırılmıştır. bknz: Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 5:516-517.

172 Vedat Meral, "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Basınında Türkçülük-Turancılık Faaliyetleri", *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3/2 (2022): 92-98.

173 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 281-282.

almadığını belirtmiştir. İslamcılık özelindeki politikaların devleti muhafaza etmek, çağdaşlaştırmak veya konumunu yükseltmek ve faaliyet alanının yetersizliği açısından yeterli görmemektedir[174].

Siyasi Türkçülüğe giden süreçte, II. Abdülhamid'e muhalif olan ve "Genç Türkler" olarak adlandırılan grubun amacı istibdat yönetimini yıkmak, meşrutiyeti ilan etmek ve meclisin yeniden kurulması şeklindedir[175]. Amaçların gerçekleşmesine yönelik faaliyetlerindeki temel felsefeyi, azınlıklara siyasi ve sosyal alanda daha fazla ayrıcalık vererek "Osmanlı milleti" oluşturmayı esas almaktadır. Bundan dolayıdır ki 1907 senesinde Paris'te İttihat Terakki ve Prens Sabahattin tarafından "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkez Cemiyeti" tarafından yapılan "Osmanlıcılık" siyaseti özelindeki görüşmelere; Arap, Ermeni, Rum ve Arnavut temsilcileri de çağırılmıştır. İşte bu durum Osmanlı milleti oluşturma çabasının bir faaliyeti olarak karşımıza çıkmaktadır[176].

Türkçülük fikrinin siyasete etki etmesindeki tarihsel gelişmelerde, II. Meşrutiyetin ilanı önemli devrelerden birisi olarak görülmektedir. Reval görüşmeleri, bu ilana zemin hazırlaması bakımından önemlidir. Görüşmelerde, Osmanlı Devleti'nin parçalanacağına dair gelen bilgiler, İttihatçı subay kadrosunun II. Abdülhamid'i baskı altına almasına ve meşrutiyetin ilan edilmesine neden olmuştur. Meşrutiyeti ilan etmek, Batı'nın Osmanlıya yaptığı baskıların azalacağı düşüncesini geliştirse de bu durum beklendiği gibi olmamıştır. Bosna Hersek, Bulgaristan ve Girit adası sırasıyla kaybedilmiştir[177]. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte 17 Aralık 1908 tarihinde Osmanlı Meclisi toplanmıştır. Kabinenin seçilmesinde ittihatçılar rol oynamıştır. Fakat 31 Mart vakası[178] adıyla anılacak olan, 13 Nisan 1909 yılında gerçekleşecek olan isyanda, ittihatçılara karşı olan alaylılar, orduya katılmak istemeyen medreseliler yer alacaktır. İttihatçıların merkezi konumundaki Selanik'te hazırlanan Hareket Ordusu adını alan askeri grupla bu isyan bastırılacaktır[179]. II. Meşrutiyetle birlikte, Osmanlı Devleti'nde basın ve yayın organları artacak ve dernekler kurulmaya başlanacaktır. Kurulan dernekler ve yayın organları aracılığıyla,

174 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976), 23-35.
175 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi,* (İstanbul: Timaş Yayınları 2013), 10-15.
176 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze*, 282.
177 Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası,* (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 131-134.
178 Konuya dair ayrıntılı bilgi için bknz: Sina Akşin, *31 Mart Vakası* (İstanbul: İmge Kitabevi 2015), 104-126.
179 Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun*, 132.

Türk dili, tarihi ve kültürü üzerinden yapılan çalışmalardan hareketle, bir Türk milleti yaratmak fikrini ortaya çıkaracaktır. Ortaya çıkan bu fikir, XIX. yüzyılda ilk uygulamalarını gördüğümüz araştırmalar üzerinden, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde halkın ulaşabileceği ve anlayabileceği şekilde yaygınlaşacaktır. Tarih yazımının ürünleri de tahrif edilmeden, bu amaçlar doğrultusunda kaynak olarak kullanılacaktır[180].

1912 yılında Türk Yurdu[181] ve Türk Ocağı etrafında birleşme sağlanana kadar, nitelikli fakat sistematik bir hale gelmeyen yayımcılık hayatının olduğunu, yapılan yayımların uzun soluklu olmaması noktasında söylemek mümkündür. Nitelikli fakat yayım hayatı kısa olan faaliyetler arasında; Türk Derneği, Yeni Lisan, Yeni Hayat ve Genç Kalemler[182] başlıca olanlardır. Yapılan yayımsal faaliyetlerde, Rusya Türk aydınlarıyla, Osmanlı Türk aydınlarının birlikteliği, II. Meşrutiyet sonrası ilk defa Türk Derneği ile gerçekleşmiştir. Genç Türklerin yönetimde var olmasıyla; Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali ve Ahmed Ağaoğlu ve birçok Rusya Türk aydının Osmanlı Devletine gelişi ile sağlanmıştır. "Türk Ulusçuluğu" oluşturma bağlamında bu dönemle birlikte Türk Derneğinde, Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Hüseyinzâde Ali, Ahmed Ağaoğlu ve Osmanlı'nın Türkçü aydınlarından Mehmet Emin Yurdakul, Veled Çelebi, Fuad Köprülü, Necip Asım gibi isimlerin birlikteliği sağlanmıştır. Bu dönemde Türk Bilgi ve Türk Talebe Yurdu dernekleri uzun ömürlü olmayan Türkçü faaliyetlerin diğer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır[183].

Nitekim adı geçen dernek ve dergilerle başlangıcı oluşturan yayım hayatı, Türk Yurdu Cemiyeti'nin, Türk Yurdu adlı dergisinin kurulmasıyla birlikte sistemli bir hale

---

180 Çilliler, "Modern Milliyetçilik Kuramları", 59.

181 Türk Yurdu Dergisi, yayım hayatına başladığı ilk yıllardan itibaren; milli kimlik, ulusçuluk, Türk milliyetçiliği ve Milli tarih kavramları üzerine Osmanlı Türklerine öğretici yayımlar yapmıştır. Bu kavramlar üzerine özellikle Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu dergiyi okul haline getirmişlerdir. Amaçları, tarih yazımının niteliğini koruyarak, Türklük üzerine Türkleri aydınlatacak çalışmalar yapmak olmuştur. Akçura'nın Leon Cahun ve Barthold 'un eserlerinden referansla yaptığı Cengiz Han adlı yazı dizisi bu açıklamalara örnek teşkil etmektedir. Ahmed Ağaoğlu da bu bağlamda İslamiyet öncesi Türk tarihine atıflar yaparak, Türklerin tarihi süreç içerisinden gelen medeniyetin köklü oluşuna dikkat çeker. bknz: Asaf Özkan, "Millet-Milliyetçilik-Milli Tarih Bağlamında Türk Yurdu Dergisi'nde Milli Tarih Oluşturma Çabaları (1911-1918)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37(2008): 295-305.

182 Genç Kalemler dergisinin bünyesinde, Türk Dili ve Edebiyatının milli bir çerçevede ele alınması gerektiğini savunan hareketin öncüleri; Ali Canip, Kazım Nami, Ömer Seyfettin, Aka Gündüz ve Ziya Gökalp'tir. Hüseyin Nami Bey yayımladığı ilk makalesinde Osmanlı Türklerini, büyük Turan ailesinin bir parçası olarak tanıtmıştır. bknz: Cevat Özyurt, "Dilde ve Edebiyatta Uluslaşma: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* 2/5 (2005): 56-62.

183 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 283.

gelecektir. Daha önce Genç Kalemler başta olmak üzere birçok dergide yazıları yayımlanan Ziya Gökalp'te Türk Yurdu dergisine katılım sağlayacaktır. Cemiyetin başkanı olan Mehmet Emin(Yurdakul) beyin Erzurum'a vali olarak tayin edilmesiyle birlikte yönetime Yusuf Akçura geçmiştir. Böylelikle 30 Ekim 1911 tarihiyle beraber Türk Yurdu[184] Dergisi yayım hayatına resmi olarak başlamıştır[185]. "Türklerin faydasına çalışır" deyişiyle yayımlanan dergi Türk ırkının okuyup anlayacağı, tanışmasına olanak sağlayacağı, çeşitli ilim dalları vesilesi ile yapacağı yayımlarla Türkleri bilgilendirmeyi amaç edinmiştir. Türk Yurdu'nun yayım hayatıyla birlikte Osmanlı sınırları içerisinde en fazla takip edilen yayım organlarından biri haline gelmesi, amacın gerçekleşmesine yönelik faaliyetlerin, Türkler tarafından ilgiyle takip ettiğini göstermektedir[186].

Türk Yurdu dergisinin transkript edilen ilk altı cildini kapsayan, 1911-1917 yılları arasında altmış iki tanesi doğrudan Türk tarihiyle ilgili olan toplamda altı yüz doksan dokuz makale yayımlanmıştır. Türk dili, kültürü ve tarihi hakkında bilgi verilmesinin yanı sıra Türk dünyasıyla ilgili haberler "Türklük Şuunu" başlığıyla yayımlanmaya başlanmıştır. Yapılan bu yayımların içeriğinde Türk dünyasının önemli şahıslarını, gazetelerini ve güncel gelişmeleri görmekteyiz. Türk dünyasına karşı oluşan bu ilginin o dönem açısından güncel temaslarını gerçekleştiren kişi ise Halim Sabit Bey olmuştur. 1911 yılında "Altaylara Doğru" başlığıyla yayımlanan ve altı yıllık Türk dünyasına gerçekleştirdiği seyahat, Türklerin birbirlerini ve geçmişlerini tanımasında önemli bir ivmeyi gerçekleştirmiştir.[187] Türk tarihi hakkında en ilgi çekici yayımı yapanlardan birisi ise Yusuf Akçura olmuştur. "Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han" başlığıyla kaleme aldığı Cengiz Han dönemiyle; bir yandan Türk-Moğol İmparatorunu, Osmanlı toplumuna öğretirken diğer yandan da, Osmanlı tarih yazıcıları tarafından dışlanan Cengizlere ve Timurlara, "Türk tarihine bütünsel bir yaklaşım" sergileyerek, Türklüğe büyük hizmetleri dokunmuş komutanlar olarak değerlendirilmesini istemiştir.[188] Türklük ve tarih vasıtasıyla yayım yapan bir diğer isim

184 Halka Doğru ve Türk Sözü, Türk Yurdu Dergisinin ekleri olarak yayımlanmıştır.

185 Ümmet Erkan, "Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931)", *MSGÜ Sosyal Bilimler,* 13(2016): 133-134.

186 Özgür Balkılıç, "Rüşeym Halinde Türk Milliyetçiliği: Türk Yurdu Dergisi (1911-1918)", *Mülkiye Dergisi*,34/266 (2014): 127-128.

187 Haluk Ölçekçi, "Halim Sabit'in "Altaylara Sehayat" Notları ve Osmanlı Dönemi Türk Yurdu Dergisi'nde Türk Dünyası İlgisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 2/2 (2016):200.

188 Yusuf Akçura, Türk Yurdu C:1, (Ankara: Tubitay Yayınları, 1998), 18.

Ahmed Agayef Bey, "Türk Âlemi" başlığıyla yayımladığı makalelerinde, "Kavm-i Türkçülüğün" oluşamamasındaki sebepler üzerinde durmuştur. Bu sebepleri "Arap ve Bizans" adetlerinin Türkler tarafından koşulsuz kabul edilmesinde görmüştür. Doğu ve Batı Türklerinin birbirlerini karşılıklı olarak, Doğu Türklerinin batıyı "Rum", ve Batı Türklerinin de doğuyu "Acem" hor görmesini geçmişin bütünselliği olan Türklükten kopmakla bağlantılı bulmuştur. Bu bağlamdaki gözlemlerinde, geçmişin hatalarına yeniden kapılmamayı ve Türklük çatısında birleşebilmeyi amaçlamıştır.[189]

Türk Yurdu Dergisi'yle başlayan, yayımsal kurumsallaşmanın, Türk Ocağı'nın kuruluşuyla birlikte daha etkin ve resmi bir kimliğe büründüğünü söylemek mümkündür. Türk Ocağının amaçları arasında; Türklerin tarihini ve kültürel mirasını, Türklere öğretilmesini esas almaktadır. Türk Ocağı'nın kuruluşunda etkin olan 190 tıbbiyeli öğrenci, dönemin Türkçü aydınlarıyla temasa geçmişlerdir. Tıbbiyeli öğrenciler kaleme aldıkları mektupta "sosyal karakterde milli bir cemiyetin" kurulmasının gerekliliğine değinmişlerdir. Ayrıca bu mektupta kurulacak derneğe bütün Türk gençliğinin maddi ve manevi destek vereceğini belirtmişlerdir[190]. Yapılan görüşmelerde derneğin adı "Türk Ocağı" olarak belirlenmiştir. Faaliyetleri uzun soluklu olacak Türk Ocağı ve Türk Ocağı'nın yayım organı haline gelecek olan Türk Yurdu Dergisi'nde Rusya Türkleri öncü konumda olurken diğer bir yandan Osmanlı'nın Türkçü aydınları da burada yer almıştır. Bu birliktelik "Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmak" düsturuyla faaliyetlerine yer vereceklerdir[191]. Bu amaca ulaşmak için Türklüğe hizmette faaliyetlerini; okullar açmak, konferanslar, dersler, halka açık toplantılar ve yayımcılık olarak belirlemişlerdir. Etkin faaliyetler yürüttüğü dönemi kuruluşundan itibaren ele almak mümkündür. Özellikle Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı yıllarını buna örnek gösterebiliriz. Yapılan konferansların konuları genel olarak milli konular üzerine olmuştur ve halk tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Konferansları veren isimlere bakacak olursak; "Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Yusuf Akçura, Fuad Köprülü, Ömer Seyfettin, Veled Çelebi, Yahya Kemal ve Ali Canip" gibi Türkçü isimleri belirtebiliriz. Kuruluşundan 1928 yılına kadar

189 Ahmed Agayef, Türk Yurdu C:1, (Ankara: Tubitay Yayınları, 1998), 15-17.
190 Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Belleten,* 50/196 (1986): 202
191 Yusuf Sarınay, "Türk Ocakları", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:545-546.

tespit edilebilen 260 olarak belirlenen Ocak sayısı, gösterilen ilgi ve alakayı anlamamız açısından örnek olarak verilebilir[192].

Bu süreci oluşturan siyasi gelişmelerde, 1911 yılı ve sonrasında, Osmanlıcılık politikası mağlubiyetlerin etkisiyle önemi yitirecektir. Jön Türkler tarafından da Türkçü-Turancı bir politikanın daha yoğun hale geleceği görülecektir. Adı geçen siyasi gelişmeleri, özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşlarındaki kayıplar üzerinden görmek mümkündür[193]. Özellikle Edirne'nin kaybı Osmanlılar açısından büyük etki yaratacak, Londra Antlaşmasını[194] imzalayan Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle beraber kurulan Sait Halim Paşa kabinesinde önemli kadrolar İttihatçıların eline geçecektir. İttihat ve Terakki'nin ön plana çıktığı bu dönemde, Enver Paşa'nın Kırıklareli ve Edirne'yi geri alması dönemin siyasi etki bağlamında Türkçülüğü ön plana çıkaracak önemli gelişmeler arasındadır. İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde egemen olmasıyla birlikte, Osmanlı aydın çevresinde başlayan Türk ulusçuluğu ve Türklük vurguları daha da ön plana çıkmaya başlayacaktır. Bu sayede, "ümmetçi" bir tarih yazımı anlayışından, XIX. yüzyılda başlayan "Türkçü" tarih yazımının kurumsal hale dönüşmesine neden olacaktır. Osmanlı tarih yazımının Türklüğü, Selçuklu ve Osmanlıyla sınırlayan tarih anlayışına da karşı çıkılarak, İslamiyet öncesi Türk tarihine karşı yapılan araştırmalara ilgi artacaktır[195].

2.2. XIX. Yüzyıl Genel Türk Tarihi Yazımının Oluşmasında Türkoloji ve Türkologlar

XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı tarih yazımının ve fikri yapısının şekillenmesinde Türkoloji çalışmaları önemlidir. Türkoloji, tanımsal olarak Türklüğü alakadar eden siyasi, sosyal, toplumsal, sanatsal, görsel ve yazılı tarihi verilerin araştırılması, ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesiyle uğraşan bir ilim dalının adıdır. Adı geçen araştırmaları yapan yetkin

192 Akyüz, "Türk Ocakları", 203-205.
193 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 285.
194 1912 senesinde Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ ittifak oluşturmuştur. Bu ittifakın amacı Osmanlı Devletine karşı birleşmek olmuştur. 1912 senesinin Ekim ayında Osmanlı Devletine savaş ilan etmişlerdir. Osmanlının mağlup olduğu savaşın neticesi olarak imzalanan an Londra antlaşması ile Gelibolu Yarımadası dışındaki tüm Trakya, Edirne dâhil olmak üzere Bulgaristan'a verilmiştir. Arnavutluk ve Adalar Denizi adaları Avrupalı devletlerin kararına bırakıldı. Makedonya'nın diğer bölgeleri de Bulgaristan ve Yunanistan arasında paylaştırılmıştır. bknz: Gürsoy Şahin, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Arasındaki Siyasi Sorunlara Dair Bazı Tespitler", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2 (2016): 271-272.
195 Andican, *Osmanlı'dan Günümüze,* 247-248.

kişilere de Türkolog denmektedir. Araştırmalar, Orkun'a göre, çok eski zamanlardan beri Çin'e misyonerlik faaliyetleri için giden misyonerlerin dinî propagandalarını kuvvetlendirmek için Çince öğrenmelerini ve bu sayede Çin kaynaklarını okuyup anlayabilmesi sayesinde başlamıştır[196]. Tarihi süreçte Türkoloji çalışmalarının artmasının nedeni, Osmanlı Türkleriyle, Avrupalıların siyasi anlamda sık sık karşı karşıya gelmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Batılılar açısından doğuyu anlama ve anlamlandırma girişimleri açısından Oryantalizmi burada belirtmemiz gerekmektedir. XVIII. yüzyılda Avrupa başkentlerinde; Paris, Moskova, Berlin ve XX. yüzyılda İngiltere kurulan "School of Oriental Studies" oryantalist araştırmaların sistematikleştirilmesi açısından dikkat çekicidir[197]. Batı'nın doğu algısında, onu anlama ve anlamlandırma bulunurken, "gerçeğin peşinde olmak" yani objektif bir yaklaşımda bulunmak onlar açısından çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Bunun nedeni de kimi zaman emperyalist kimi zamanda küçümseyici bakış açısının etkisi olabilmektedir[198]. Bu açıdan Joseph De Guignes adını örnek vermek mümkündür. Türk tarihi hakkında ilk müstakil araştırmayı yayımlamış olması ve bu eserde Çin yıllıklarını kullanması mühim bir araştırmanın ürünüdür. Fakat eserindeki Türk algısında kimi zaman "vahşi", "barbar", "kaba" değerlendirmesini yapması, olaylara Batı bakış açısının etkisiyle "şahsi" görüşlerini yansıtması da dikkat edilmesi gereken bir durum olarak görülebilmektedir[199]. Bu çalışmalar, Türk tarih ve kültürünün derinliğini öğrenmemizi sağlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde batı dillerine hâkim Osmanlı paşalarının ve aydınlarının bu alanda yapılan çalışmalara ilgi duyması; Türk dili, edebiyatı, kültürü ve tarihinin kökenlerine dair ortaya koyulan bilgilerden haberdar olunmasını sağlayacaktır. Türkoloji çalışmaları, Fransa, Rusya, Almanya, Danimarka ve Macaristan gibi devletlere mensup aydınlarının etrafında şekillendiğini genel kanaate göre söylemek mümkündür. Ayrıca bu çalışmalarda etkin olan Radloff, Vambery, Thomsen ve Leon Cahun isimlerini de belirtmek gerekir. Eski Türk tarihine dair, modern tarih yazımı bakımından XVII. yüzyılda ilk örneğini göreceğimiz bu araştırmaların, XVIII. ve XIX. ve XX. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Fakat bu durumun Osmanlı'da ilk izleri XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde görülmeye başlanmıştır. XX. yüzyıl Türkçülüğünü de etkileyecek olan bu çalışmalar, Türkistan

196 Hüseyin Namık Orkun, *Türkçülüğün Tarihi*, (Ankara: Kömen Yayınları, 1976), 30.
197 Ahmet Buran, *Kurşunlanan Türkoloji*, (Elazığ: Manas Yayıncılık, 2007), 240-241.
198 Edward Said, Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1977), 5-7.
199 Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarların Tarih-i Umumisi*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, haz. Erol Kılınç, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), C1: 6.

Türkleri ve Osmanlı Türkleri arasındaki etkileşimin artmasını sağlaması açısından önemli bir ilim olarak karşımıza çıkmaktadır[200].

2.2.1. Joseph De Guignes

Barthelemy d'Herbelot tarafından XVII. yüzyılda yapılan araştırmalar neticesinde, Avrupalıların Çin yıllıklarının varlığına dair ilk bilgileri öğrendikleri düşünülmektedir. "Bibliotheque Oriantale" adlı eserini bu açıdan belirtmek mümkün olmaktadır[201]. İslamiyet öncesi Türk tarihi ve Osmanlı'daki eski Türk tarihi araştırmalarını etkilemesi bağlamında Fransız Joseph de Guignes'in "Historie generale des Huns des Mongoles des Turcs el des autres Tatares occidentaux"[202] önemli etkiler yaratmıştır. 1750'li yıllarda kaleme aldığı bu eserle Çin yıllıklarında adı geçen "Hiung-nu"ların, Avrupa Hunları ile aynı soydan olduğu ilk kez bu eserde dile getirilmiştir[203]. Guignes'in Hunların Türk olduğu hakkındaki görüşünü, aynı tarihlerde, Edward Gibbon "The History of the Decline and Fall of the Roman Empire" adlı eserinde savunmuştur[204]. Guignes, Türk tarihini müstakil anlamda ele alması, eski Türk devletlerine ve geleneklerine yer vermesi, Osmanlı tarih yazıcılığını, tarih ve millet anlayışını oluşturmada yaptığı etki bakımından araştırmalarıyla ilkleri meydana getirmiştir. Eserde, Türklerin türeyişi anlatılan temalardan olmakla birlikte, Türk mitoloji ve destanlarının, kutsal simgesi bozkurt da eserde yer almaktadır[205]. Günümüzde üç cilt halinde bulunan eserin, birinci cildi Çin'in Hun seferleriyle alakalıdır. Tarihsel anlatımında coğrafi yer adlarına sıklıkla yer verilmiştir[206]. Oğuz Han'ın varoluşu, niteliği ve soyluluğu hakkında yaptığı aktarımlar dışında; Oğuz Han'dan Cengiz Han'a kadar olan dönemi "dört bin yıl" olarak tarihlendirmiştir[207]. İkinci cilt, İslam'ı kabul eden Türk-Moğol devletlerine ayrılarak, Timur'un tarih sahnesine çıkışına kadar olan süreci anlatmaktadır[208]. Üçüncü Cilt:

---

200 Mustafa Öner, "Türk Dünyası ve Türkoloji", *Aydın Türklük Bilgisi,* 1/1 (2015):87-88.

201 Özkan İzgi, "Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu", ed. Abdülkadir Yuvalı, 1984: 135.

202 Eserin matbu Osmanlıca metninin bir nüshası Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. YB: 901-D355.

203 Yusuf Akbaba, "Eski Türk Tarihi Araştırmalarının İki Öncü İsmi: Mustafa Celaleddin Paşa ve David Leon Cahun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 42(2017): 534.

204 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 534.

205 Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995): 197.

206 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların*, C1: 21-22.

207 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 534-536.

208 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların*, C2: 5-8

Hanlıklar, Türk-İslam devletleri, Türk-Moğol devletleri ve Osmanlının tarih sahnesine çıkışından, İstanbul'un fethine kadar olan Osmanlı tarihinin özeti olarak anlatılmıştır. Eser, XIX. yüzyıl Türkçü tarih yazımımızın örneklerinden olan Tarih-i Âlem ve Eski ve Modern Türkler eserlerinin müellifleri tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Fakat eserin Osmanlı Türkçesine tercümesinin, 1924 senesinde Ziya Gökalp'in tavsiyesi üzerine, Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yapıldığını söylemek gerekmektedir. Eserin düzeltme gereken bölümlerinde ise Mükremin Halil Yinanç, Hüseyin Cahit Yalçın'a yardımcı olmuştur. Arap harflerinden günümüz harflerine çevirisi Erol Kılınç tarafından yapılarak 2018 yılında Ötüken Yayınevinden yayımlanmıştır[209].

2.2.2. Wilhelm Radloff

Bu noktada değinmemiz gereken bir diğer isim Türkoloji alanında geniş çaplı araştırmalar ve eserler meydana getiren Alman kökenli Rus Türkolog Wilhelm Radloff'tur. Eserlerinin içeriğini; filoloji, tarih, kültür oluşturmaktadır[210]. Yapacağı çalışmalara ait çeşitli diller öğrenen (Türkçe, Moğolca, Mançuca, Çince) Radloff, 1860-1870'li yıllar arasında Türkistan şehirlerini, araştırmalarına kaynak olması açısından gezmiştir. Türkoloji alanında yüz elli kadar eser meydana getirdiği belirtilmektedir. Dönemin güncel Rus politikalarında, Kazan'da bulunduğu dönemde, Rusların Türkleri asimile etme faaliyetlerinde, idari tedbirlerin de alınması hakkında görüş belirtmiştir[211]. Türkoloji'ye dair çalışmalarını; Codex Cumanicus, Kutadgu Bilig, Manas Destanı ve Sibirya'dan, Seçmeler eserlerini sıralamak mümkündür[212]. Sibirya'dan Seçmeler<Aus Sibirien> adını verdiği eser, ilk olarak 1884 yılında ikinci yayımını da iki cilt halinde 1893 yılında yapılmıştır. Seyahat notları şeklinde hazırlanan bu eser, Radloff'un 1859-1871 yılları arasındaki Sibirya, Moğolistan, Doğu ve Batı Türkistan'a dair gözlemlerini ve Türklüğe dair akademik bilgilerini içermektedir[213]. Eserde Türk boyları, göçerevli

---

209 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların*, C3: 5-7

210 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 535.

211 Naciye Yıldız, "Radloff, Friedrich Wilhelm", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34:388-390.

212 G. Selcan Sağlık, "Wilhelm Radloff'un Hayatı ve Sibirya Türk Halklarının Kültür Dokusu Üzerine Görüşleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları,* 9 (2008): 484.

213 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan Seçmeler*, çev. Ahmet Temir, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986): 1-11.

kültürü, Şamanizm ve coğrafi bilgiler bakımından anlatımlar mevcuttur. Anlatımlar, gezdiği bölgeleri; sosyal, kültürel, coğrafi, tarihi vb. açılardan detaylandırılmıştır[214].

2.2.3. Arminius vambery

Türkoloji alanında yaptığı seyahatleriyle Türkoloji alanında hizmet eden Vambery, Macaristan'da doğmuştur. Yahudi asıllı yoksul bir aileye mensup olan Vambery, güçlü hafızası ve çalışmaları sayesinde Türkçe dâhil on altı dil bildiğini hatıratında belirtmiştir. Macarların, Türk kökenli olduğunu savunmasının yanında, Macar dilinin de kökenlerinin Türkçe ile bağlantılı olduğu hakkında görüşleri bulunmaktadır. Macarcanın Fin-Ogur dil ailesine mensup olması kanıtlanmasına rağmen kendi tezini savunmaya devam etmiştir[215]. Yirmili yaşlarında Joseph von Hammer ile tanışması, Türkoloji ile tanışmasına ve ilgi duymasına neden olmuştur. Şahsında oluşan bu ilginin, Baron Jozsef Eötvös tarafından finanse edilerek İstanbul'a gitmeye karar vermesiyle pratiğe dönüşmüştür. Deniz yoluyla İstanbul'a hareket eden Vambery, yolculuk sırasında Ahmed Cevdet Paşa'nın babası Hacı İsmail Ağa ile tanışmıştır. Bu tanışıklık sayesinde Osmanlı ilmi çevresine girmesini bir hayli kolaylaştırmıştır[216]. Hüseyin Daim Paşa ile tanışmasıyla birlikte "Reşid" adını alan Vambery, paşanın çocuklarına Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Vambery, İstanbul'da bir yandan hayatını idame ettirecek şartları oluştururken diğer yandan da Türkistan'a yapacağı seyahat için, İstanbul'da dört yıl sürecek olan hazırlıklara, İslam eğitimi ve Arapça-Farsça dersleri alarak başlamıştır. Seyahatinin amacı, XIX. yüzyılda batılılarda oluşan "doğu merakının" yanında, Vambery'nin İngiliz hükumetinin Ruslara karşı etkinlik alanını geliştirmesi adına Türkistan'ın bilinmezliğinin açığa çıkarılmasını oluşturmaktadır[217]. 1863 senesindeki Türkistan seyahatinin ilk durağı İran'ın başkenti Tahran olmuştur. Burada tanıştığı Türkistanlı hacıların güvenini, İslam bilgisi sayesinde kazanarak hacı kafilesiyle birlikte seyahati başlamıştır[218]. Seyahatin içeriği gezdiği yerler açısından: Hive, Harezm Semerkand ve Buhara şehirlerini

---

214 Yıldız, "Radloff", 389-400.

215 Turgut Akpınar, "Vambery Arminius", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:501.

216 Bülent Atalay, "Sultan II. Abdülhamit'in Sarayında Bir Oryantalist Arminius Vambery ve Türkiye'de Reformlarla İlgili Verdiği Bir Konferans", 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 10/30 (2021): 766.

217 Akpınar, " Arminius Vambery", 501-502.

218 Arminius Vambery, *Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi*, haz. N. Ahmet Özalp (İstanbul: Ses Yayınları, 1993): 17-25.

kapsamıştır[219]. Gerçekleştirdiği seyahatle büyük bir şöhret kazanan Vambery, eserini oluşturan gözlemlerinin yer aldığı notları 1864 senesinde İngiliz Coğrafya Kurumu'na vermiştir[220]. Vambery'nin Türkoloji araştırmalarında: Türk-Tatar dillerinin etimolojik sözlüğü, Kutadgu Bilig üzerine tamamlanmamış çalışması gerçekleştirdiği seyahatin dışında önemli olan araştırmalarıdır. Türk kelimesinin anlamını, "Türe" veya "Töreden" geldiğiyle ilgili ilmi çalışmalarda bulunan ilk Türkolog olmuştur[221]. Vambery, Türkoloji alanında yaptığı çalışmalarıyla özellikle İngiltere'de (Royal Geographical Society) tanınan bir isim haline gelmiştir. 1870 senesinde Budapeşte Üniversitesi'nde kurulan Türkoloji kürsüsüne atanan ilk profesör olmuştur. Görevine emeklilik tarihi olan 1905 senesine kadar 35 yıl devam etmiştir[222]. Türkoloji alanında çalışmaları ve Türkistan seyahati ile yakaladığı başarı dönemin Osmanlı padişahı olan Sultan II. Abdülhamid'in de dikkatini çekmiştir. Sultanın daveti üzerine İstanbul'a yeniden gelen Vambery, Yıldız Sarayında ağırlanmıştır. Bu münasebet, II. Abdülhamid'in danışmanı olarak Vambery'nin Osmanlı Devletinde görev almasına olanak sağlamıştır. Devlet politikalarında İngiltere ve Osmanlı arasında mekik dokuyan Vambery, İngilizlere Osmanlı hakkında rapor sunmayı da ihmal etmemiştir. Theodor Herzl ve II. Abdülhamid'in yaptıkları görüşmeyi gerçekleştiren kişi de Arminius Vambery olmuştur.[223]

2.2.4. Wilhelm Thomsen

Türk tarihinin ilk yazılı belgelerinden olan Orhun Yazıtlarını çözümleyen Vilhelm Thomsen, Danimarkalı bir Türkolog'dur. On altıdan fazla dil bildiği düşünülen Thomsen, dil bilimi üzerine önemli çalışmalar yapmıştır. Rus Devleti'nin kökeni, Fin dilleri, Likya ve Etrüks dili araştırmalarını da bu bağlamda belirtmek mümkündür. Orhun ve Yenisey yazıtları üzerine yaptığı çalışmaların kökenini XVII. yüzyılda Messerschmidt, Strahlenberg'in araştırmaları oluşturmaktadır[224]. Bununla birlikte Thomsen çalışmalarından dolayı Heikel ve Radloff'un yaptığı gezi ve çalışmalardan haberdar

219 Vambery, *Bir Sahte Dervişin*, 1-3.
220 Melek Çolak, "Macar Türkolog Vambery'nin Türkistan Seyahatinde "Büyük Oyun"un İzleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45 (2019): 18.
221 Atalay, "Sultan II. Abdülhamid", 769.
222 Akpınar, "Arminius Vambery", 501-502.
223 Atalay, "Sultan II. Abdülhamid", 768-770.
224 Zeynep Korkmaz, "Wılhelm Ludwig Peter Thomsen (Hayatı ve Türklük Bilimine Hizmeti)" *Belleten* 41/1993 (1995): 1-4.

olduğunu bilmekteyiz[225]. 15 Aralık 1893 tarihinde Orhun Abidelerinin metinleri çözdüğünü duyuran Thomsen, Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtlarıyla ilgili yayının tamamlanmış halini 1896 yılında yayımlamıştır[226]. Macar Bilimler Akademisi'ndeki duyuru bildirisinde yer alan Ahmet Mithat Efendi, Thomsen'den aldığı yayım nüshasını Necip Asım Bey'e vermiştir. Necip Asım 1897 yılında bu nüshayı Pek Eski Türk Yazısı adı ile yayımlamıştır[227]. Thomsen'in Orhun Yazıtları hakkında yaptığı çalışmalar, Vedat Köken tarafından, 2002 yılında TDK yayınlarından, "V. Thomsen Orhon Yazıtları Araştırmaları" başlığıyla yayımlanmıştır. Thomsen, ilk bildirisinde özellikle anıtların nasıl okunması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Çince ve Moğolcadan yola çıkarak, metinlerin yukarıdan aşağıya doğru okunması gerektiğini belirlemiştir. Çözümleme sürecinde dili doğru bir şekilde belirlemek için iki yazıtı karşılaştırma yoluna gitmiştir[228]. Thomsen'in yazıtlarda dikkatini çeken ilk kelime "Tanrı" olmuştur. Metin içerisinde Kül Tigin adını çözümleyen Thomsen, bu kelimenin Türkçe "akıllı veya bilge" kelimesinin karşılığını verdiğini söylemiştir. "Türk" adını çözümlemesiyle birlikte bu anıtların Türk uygarlığına ait tarihi belgeler olduğunu kesin olarak tespit etmiştir[229]. 1893 yılındaki bu tespitlerinden sonra yaklaşık üç yıllık bir süre zarfı içerisinde asıl önemli çalışmayı, yani Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının transkripsiyonunu 1896 yılında yayımlamıştır. Çalışmanın kırk yedi sayfalık ilk bölümünde, yazıtların dil yapısının tespiti ve bu tespitin dil bilgisi bakımından detaylı açıklamalarla ispatlanmasını ele almıştır[230].

2.2.5. Leon Cahun

II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte tarih yazımından hareketle, Türklük ve Türk milleti vurgusunun ön plana çıkmasında araştırmalarıyla etkili olan önemli araştırmacılar arasında David Leon Cahun'u örnek olarak göstermek mümkündür. Cahun'un Kaleme aldığı "Introduction a l'historie de l' Asie: Turcs and Mongols des origines a 1405" adlı eser(1896) Osmanlıya etkileri bakımından önemlidir. Cahun'un adı geçen eseri, Necip

---

225 Vilhelm Thomsen, *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri*, çev. Vedat Köken (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 2-8.

226 Erhan Aydın, " Vılhelm Thomsen'in Sözlüğü", *İlmi Araştırmalar,* 17 (2014): 69-70.

227 Zekerya Batur ve Gülbike Yıldırım, "Orhun Yazıtlarında Anlama ve Anlatma Becerileri", *Turkish Studies,*8/4 (2013): 315.

228 Vilhelm Thomsen, *Vilhelm Thomsen Orhon Yazıtları Araştırmaları*, haz: Vedat Köken, (Ankara: TDK Yayınları, 2002): 6-8.

229 Thomsen, *Vilhelm Thomsen,* 8-15.

230 Thomsen, *Vilhelm Thomsen,* 26-77.

Asım bey tarafından, "Asya Tarihine Giriş: Türkler ve Moğollar" adıyla çevirisi yapılan Türklüğün ön plana çıktığı bir araştırma kitabıdır. II. Meşrutiyetle birlikte Sırat-ı Mustakim ve Türk Yurdu dergilerinde bu eserden hareketle Yusuf Akçura tarafından değerlendirmeler kaleme alınacaktır. 1841 yılında dünyaya gelen Yahudi asıllı Fransız Cahun için hayatının iki önemli devresi var diyebiliriz. Birincisi, 1870 yılında gönüllü olarak katıldığı Fransa-Prusya Savaşı'dır. İkinci devreyi oluşturacak dönem, Türk-Moğol tarih ve kültürünü araştırdığı dönemidir. Türklükle ilgili ilk roman eseri, "La Banniere Blue" adıyla 1876 yılında yayımlanmıştır. Bu eser, Necip Asım bey tarafından "Gök Sancak" adıyla 1912 senesinde Türkçeye tercüme olunmuştur[231]. 1896 yılımda yayımladığı Asya Tarihine Giriş adlı eserinin bölümlerini, Asya-Toprak, Köken, Türkler ve İslamiyet, Moğollar, Moğol Hâkimiyetinde Asya, Timur ve İslamiyet'in zaferi olarak sıralamak mümkündür[232]. Cahun Türk dilinin kökenlerini, Türk dilinin hangi dil ve lehçelere yakın olduğunu incelemiştir. Fin, Türk, Moğol ve Mançu lehçelerinin benzerliklerine ve aralarında bir dil ailesi birlikteliğine dikkat çekmiştir. Dikkat çektiği bu hususu antropolojik değerlendirmeler ile kuvvetlendirmeye çalışarak, fiziksel benzerlikler üzerine odaklanmıştır. Fin-Macar, Türk-Moğol ve Mançuları iç içe geçmiş topluluklar olarak görüp aralarındaki bağı, dil benzerliği üzerinden yorumlamıştır[233]. Türk-Moğol birlikteliğinin iç içe geçişini kadınların sosyal hayattaki yeri ve konumunu tarihsel belgeler, seyahatnameler üzerinden: Türk-Moğol kadınlarının çeyiz ve has almasını, devlet yönetimi içerisinde yer almalarını, Osmanlı'da İslamiyet'e rağmen, valide sultanların konumu, kadınların niteliklerine dair tarihsel tespit ve görüşleri olarak sıralayabiliriz[234].

2.3.Türkoloji Araştırmalarının Osmanlı Aydınlarına Yansımaları

2.3.1. Ahmet Vefik Paşa

1823 tarihinde İstanbul'da doğan Ahmet Vefik Paşa'nın, hem dedesi hem de babası devlet sistematiği içerisinde önemli görevlerde bulunan şahıslardır. 1834 yılında babasının Paris Büyükelçiliğine memur olarak atanması üzerine Paris'e gitmişlerdir. Burada Saint Louis

231 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 541-542.
232 Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, çev. Sabit İnan Kaya, (İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006), 8-10.
233 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 542-544.
234 Cahun, *Asya Tarihine Giriş*, 46.

lisesinde eğitim görürken dil öğrenme becerileri, eğitim aldığı hocalar tarafından şaşkınlıkla takip ve takdir edilmiştir. Henüz genç yaşlarda, Londra büyükelçiliğine kâtip olarak atanmıştır. Türk lehçelerine olan merakı burada bulunduğu ve görüştüğü çevreler neticesinde iyice gelişme göstermiştir[235]. Lehçe-i Osmani[236] adlı eseriyle birlikte Türkçe kelimeleri derleme yöntemiyle tespit etmiştir. Çalışmanın önsözünde gayesini açıkça belirten Ahmet Vefik Paşa, Türk dilinin ve lehçelerinin çokluğuna ve zenginliğine Türklerin yayıldığı coğrafyalar üzerinden dikkat çekmiştir. Bu yapısıyla Türklüğün tarihî yolculuğunu ön plana çıkararak kendisinden sonraki döneme kalıcı bir eser, metod ve bir ülkü bırakmıştır. Akçura'ya göre bu durum, Türkçenin hemen hemen tüm Asya ve Batı Avrupa'da konuşulduğunu gösteren önemli bir delildir[237]. Bununla birlikte Ebu'l Gazi Bahadır Han'a ait Şecere-i Terakime adlı eseri tercüme etmesini de örnek vermek mümkündür. Vefik Paşa bu eserin tercümesiyle birlikte, Türk dil ailesinin geniş bir yapısını çizmekle birlikte bu yapıda Osmanlı Türklerinin, "Osmanlı Türkçesinin" de olduğunu göstermek istemiştir. Ali Şîr Nevaî'nin, "Mahbûbül-kulûb" adlı eserini Çağatay Türkçesi ile Türkiye'de yayımlatması bu düşünceleri kuvvetlendirmektedir[238]. Ahmet Vefik Paşa, dönemin çok yönlü Türkçü bir aydını olarak değerlendirilmekle beraber, birçok çeviri eseri de bulunmaktadır. Ayrıca tarih felsefesi ve metodolojisi alanında Osmanlı Devleti'nde kalem oynatan ilk kişi olarak bilinmektedir. Buna örnek olarak Hikmet-i Tarih adlı eserini örnek göstermek mümkündür. Eserde tarih ilmine dair birçok konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Tarih bilmenin faydaları, tarihin kaynakları, tarihe yardımcı ilimler, diller, dinler ve ırklar bu eserin başlıca konuları arasında yer almaktadır[239]. Türklerin soyunun Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e dayandırılmasını ispatlanabilir bir düşünce olarak görmemiştir. Fakat Türkleri ve Tatarları ırk olarak

---

235 Gülay Sarıçoban, " An Ottoman Intellectual: Ahmet Vefik Paşa", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 40 (2018): 281.

236 1873-1876 yılları arasında hazırladığı "Lehçe-i Osmani" eseriyle Türk dilinin tarihini ve coğrafi yayılımı içinde bütün lehçelerine göre tablo çizmiştir. Osmanlı Türklerinin kullandığı dile "Osmanlıca" adının verilmesine karşı çıkarak bu dilin Türkçe olduğunu belirtmiştir. Eserinde kullandığı kaynakları belirtmesinin yanı sıra, Doğu ve Batı Türkçesinde benzer olan kelimeler üzerinden kanıtlamıştır. "İlk modern Türk sözlüğü" olarak anılan eserinde, Arapça- Farsça kelimeler bulunmakla birlikte, uzun yıllardır kullanılan ve diğer dillerden gelen kelimeleri "Türkleşmiş" olarak kabul etmiştir. bknz: Ömer Faruk Akün, "Lehçe-i Osmani", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003): 27:127-128.

237 Akçura, *Türkçülük*, 49-50.

238 Ömer Faruk Akün, "Ahmet Vefik Paşa", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları 1989), 2:147.

239 Zeynep Kılıç, "Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2009), 2-4.

ayırmaması ve isimlerini beraber zikretmesi önemli bir bakış açısı olarak karşımıza çıkar[240]. 1837 senesinde döndüğü İstanbul'da, tercüme odasında görevlendirilmiştir. 1854 yılına kadar Tahran Büyükelçiliği görevine atanmıştır. 1857 yılında ise Adliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. 1877 yılında Osmanlı Meclis-i Mebusanına başkan seçilen ilk kişidir. Meclisteki çalışmaların bir sistem içerisinde yürüyebilmesini, Rum ve Arap vekillerinin de Türkçe bilmesi gerekliliğiyle savunmuştur. Yaptığı görevler sırasında etkin bir devlet adamı olan Vefik paşa, aynı zamanda okuma ve araştırmaya tutkun bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şahsi kütüphanesinde 3851 adet kitap bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 1200 tanesi Arap harfleri ile yazılı eser olmakla birlikte, 1651 adet Latin harfleriyle kaleme alınanlar oluşturmaktadır. Çağatayca ve birçok dil, lehçe ve türde kitabı bulunduğunu söylemek de gerekmektedir[241]. 1880-1886 yılları arasında batı dillerinden önemli eserlerini Türkçeye o dönemde kazandırmıştır. Bunların yazarlarından başlıca olanları şu şekilde sıralamak mümkündür: Fenolon, Victor Hugo, Voltaire, Moliere. Bunların yanında Schiller ve Shakespeare'e ait yaptığı çeviriler, günümüzde nerede olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır[242]. Gökalp, Ahmet Vefik Paşa'yı yalnızca ilmi bir Türkçü aydın olarak görmemiş, Türklüğe dair zikredilen çalışmalarının yanında bu fikri düşünceyi yaşayışına da yansıttığından bahsetmiştir. Kullandığı mobilya, kendisine ve ailesine ait giysilerin Türk ürünleri olması, kızına karşı "evime Türk ürününden başka bir şey giremez" sözünü söylemesi bu tanıma örnekler olarak sıralanabilir[243].

2.3.2. Mustafa Celaleddin Paşa

Asıl adı Konstanty Borzecki olan, Mustafa Celaleddin Paşa 1848 senesinde Lehistan'da meydana gelen ihtilale dâhil olmuş, fakat bu ihtilalin başarısız olması üzerine Prusyalılara esir olmuştur. Sürgün edilen Borzecki, öncelikle Fransa ordusuna katılmayı düşünerek Paris'e gitmiş fakat orduda ihtiyaç olmamasından dolayı bu düşüncesi gerçekleşmemiştir. Sultan Abdülmecid'in ülkesine sığınan Leh asıllı mültecilerin, Rusya'nın iade talebine karşılık, Türk-İslam devlet geleneğinden gelen masumların himaye edilmesi düsturuyla

240 Kılıç, "Ahmet Vefik", 96.
241 Sarıçoban, " An Ottoman Intellectual", 281-284.
242 Akün, "Ahmet Vefik", 148-149.
243 Gökalp, *Türkçülüğün,* 28-29.

verdiği olumsuz cevap, Borzecki üzerinde etkili olmuştur[244]. 1849 yılında Osmanlı Devletine geldiği düşünülmektedir. Aynı yıl Müslüman olarak Mustafa Celaleddin adını almıştır. Teknik harita bilgisi sayesinde, Osmanlı ordusunda Yüzbaşı rütbesiyle göreve başlamıştır ve uzun seneler burada görev yapmıştır. İran ve Osmanlı Devleti açısından sorun haline gelen "Kotur" sınır meselesinde görevlendirme ile Van'a gitmiştir. Bu meseleyle ilgili müstahkem mevki modelini 231 sayfalık bir rapor halinde kaleme alarak Müşir Reşid Paşa'ya takdim etmiştir[245]. Balkanlarda Osmanlı azınlıklarını kışkırtıcı faaliyetlerde bulunan Ruslara karşı, Türkistan Türklerinin kışkırtılmasına dair birçok yayımcılık hareketi bulunan Basiret gazetesinde yazılar kaleme almıştır[246].

Osmanlıda tarih alanında yapılan çalışmalara, XVIII. yüzyılda Josep De Guignes'in Hunlar, Türkler ve Moğolların genel tarihi adlı eseri öncülük ettiğini daha önce belirtmiştik. Mustafa Celaleddin Paşa'nın, Avrupa'ya Türkleri tanıtmak ve Türklere karşı önyargılarını kırmak için kaleme aldığı Eski ve Modern Türkler isimli eserini Osmanlı'da Türklerin İslamiyet öncesi Türk tarihine dair araştırmalarda birincil eserlerden saymak mümkündür. Eseri meydana getirme nedeni, Osmanlı Devleti'ne sığınmasıyla, kendisini Türklere karşı borçlu olduğunu hissetmesi büyük oranda etkili olmuştur. Mustafa Celalettin Paşa, Türk Devletine ve milletine karşı yakınlık hissetmiş, Osmanlıları ikinci vatanı olarak görmüştür. Tarih yazımı noktasında deneyimi olmadığını açıkça belirtmiş, fakat devlet ve milletin geçtiği zor dönemde (1860'lar) bu eseri kaleme almakta tereddüt etmemiştir[247]. Bundan dolayı, Avrupa'daki taraflı ve olumsuz açıdan bakılan Türk algısını yıkmayı, Türklerin kökenlerinin bilinen süreçten ne kadar köklü olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte 1869 yılında yazdığı "Eski ve Modern Türkler" adlı eserini Sultan Abdülaziz Han'a ithaf etmiştir. Eser, İstanbul'da "Courrier d'Orient"[248] gazetesinin matbaasında basılmıştır[249]. Paşa bu eseriyle bir anlamda Osmanlı

---

244 Necati Çavdar ve Burhan Budak, "Osmanlı Modernleşmesinde Bir Mühtedi: Mustafa Celâleddin Paşa", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* C:8 (2018): 376-380.

245 Çavdar ve Budak, **"**Osmanlı Modernleşmesinde", 380-385.

246 Andican*, Osmanlıdan Günümüze,* 261.

247 Mustafa Celaleddin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, çev. Güven Beker (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020), 41.

248 Mustafa Celaleddin Paşanın, adı geçen gazetede ve basiret gazetesinde yazıları bulunmaktadır. Yazılarında Rusların ilerleyişini durdurmak, Türklerin ilerlemesini sağlamak, fikrî ve askeri yapısını oluşturan önemli konulardandır. Türklerin devletçiliğinde muzaffer olması için, kimi zaman realist kimi zaman samimi duygularla çözüm önerileri sunan bir devlet adamıdır. bknz: Muzaffer Olca, "Mustafa Celaleddin Paşa Ecnebi asıllı Türkçü", İstanbul Şehir Üniversitesi, *Popüler Tarih, 30-31.*

249 Akçura, *Türkçülük,* 52.

tarih yazımına ve tarih bakış açısına eleştiri getirmektedir. Bu durumun nedeninde, çağdaş kaynakları kullanmasının yanı sıra tarih yazımında din etkisini kendinden önceki dönemlere göre az tutmasından kaynaklanmıştır. Bu durumun açıklaması olarak Türklerin tarihinin ve kökenlerinin ortaya çıkarılması için kapsayıcı bir bakış açısıyla bakılması gerektiğini savunmuştur. Mustafa Celaleddin Paşa eserinde, Türklerin bulundukları ve çeşitli dönemlere göre farklı bölgeleri kapsayan Türkistan coğrafi adına tarih yazıcılığında çok önem vermiştir. Bu adlandırmayı, Strabon ve Heredotun dahi Türklerin yaşadığı bölgeler şeklinde belirtmesi açısından, Türkistan'ın Türkler açısından kadim oluşuna dikkat çekmiştir[250]. Eserin, içindekiler bölümünde ilk başlığı oluşturan "Eski Türkler", yani İslamiyet öncesi Türk tarihi iki alt başlık şeklinde, transkript edilmiş hali otuz altı sayfa kaleme alınmıştır[251]. Türklerin "Touro-Arienne" ırkına mensup olduğunu ispat etmeye çalışmasının sebeplerini Akçura iki farklı açıdan incelemiştir. Unsur bakımından, Osmanlı Devlet ve toplum yapısının temelini oluşturan Türklere, ırklarının ne kadar köklü ve güçlü olduğunu anlatmaktır. Ayrıca, XIX. yüzyıl Bulgar-Rum isyanlarını gerçekleştirenlere, Türklerle aynı ırka mensup olduklarını göstermek istemiştir. Bu noktada bir diğer değerlendirme ise kendilerini, Ariyanî, Sami, Turani ve Hamileri insanlığın alt tabakasından sayan Avrupalıların, bu bakış açısını kırmak istemiştir[252].

Eserinde, Türkler hakkında bilgi veren kaynaklar açısından Çin ve Bizans kaynaklarını örnek göstermiştir. "Sarı Hunlar" ı Çin yıllıklarına göre Moğol etkileşiminden dolayı asimile olduklarından bahsetmiştir. "Beyaz Uygurlar" adını verdiği Türk topluluğunun yozlaşmamış olduklarına da değinmiştir[253]. Eserin ikinci bölümünün başlangıcını II. Justinus zamanında, Göktürklere elçi olarak giden Zemarkhos'tan[254] bahsedilmiştir. Bu durumu Göktürk-Bizans açısından ticaretin gelişmesinde önemli bir etkileşim olarak anlatmıştır. VII. ve VIII. yüzyıl Göktürk-Çin mücadelelerine yine bu bölümde

250 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 538.
251 Celaleddin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, 43.
252 Akçura, *Türkçülük*, 52-53.
253 Celaleddin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, 43-46.
254 Zemarkhos'un, İstemi Yabgu döneminde elçi olarak Türk Devletine yaptığı ziyaret ve gözlemleri için bknz: Mark Dıckens, "Efesli Yuhanon'a Göre Zemarkhos'un Türklere Elçiliği", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/6 (2021): 533-540.

aktarılmıştır. Eserde Türkçe yer adları sıkça geçmektedir, bunlara örnek olarak; ülke adı olarak Türkistan, Hive, Horasan'ı örnek olarak vermemiz mümkündür[255].

Eserin, "Modern Türkler" bölümü Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Tezin birinci bölümlerinde yüzyıllara göre gördüğümüz müellifler ve tarih yazımı örneklerinde, saltanata övgü, "ümmetçi bakış açısı" her zaman ön planda idi. Fakat Celaleddin Paşa, Osmanlının çöküşünün temelinde yatan problemleri eleştirel olarak irdelemiş, bunu üstelik dönemin padişahı Abdülaziz'e ithaf etmesine rağmen yapabilmiştir[256]. Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin gerileyişini hızlandıran nedenlerde, Halifelik makamının alınmasıyla "olağan devlet işleyişinin devam ettirilemeyeceğini düşünen padişahlardan" kaynaklanmaktadır. Bu durumu "tımar ve dirlikler" açısından ele almıştır. Tespitleri; rütbe ve görevleri adalet duygusu olan görevlilere değil, "başkentin gözdelerine dağıtılmış", bu durum tımar ve dirlik sahibi olanların "yaralanmasına" neden olmuştur[257].

2.3.3. Süleyman Hüsnü Paşa

XIX. yüzyıldan önce yazılan tarih kitaplarının genel içeriğini oluşturan "Ümmetçi" ve "Hanedan" merkezli bakış açısı bu dönemde devam etmekle birlikte Süleyman Hüsnü Paşa ile birlikte eserlerde, İslamiyet öncesi Türk tarihine dair dönemlere de yer verilecektir. Süleyman Hüsnü Paşa'nın[258] Tarih-i Âlem[259] adlı eserinde, Türklerin İslamiyet öncesi dönemlerine yer vermesinin yanı sıra askeri okullarda eğitim kitabı olarak kullanılmasını da Hüseyin Avni Paşa'nın öncülüğünde sağlamıştır. Fakat bu süreç bir devamlılık halinde olmamıştır. Eser, II. Abdülhamid döneminde yasaklanmıştır[260]. Eser konusu itibariyle genel bir tarih yazımına örnektir. Bu durum sayesinde, Türklerin tarihi sadece Osmanlı ve Selçuklu dönemleriyle sınırlanmamış, genel anlamıyla Türk tarihini en eski dönemlerinden itibaren, dönemin kaynaklarının el verdiği nispette

---

255 Celaleddin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, 69-71.

256 Akbaba, "Eski Türk Tarihi", 537-538.

257 Celaleddin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, 83.

258 1838 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. 1856 senesinde eğitime başladığı Harbiye Mektebinden mezun olduktan sonra silsile halinde rütbe almış başarılı bir Türk askeri ve eğitimcidir. Genç Osmanlılar üyesidir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hadisesinde askeri anlamda etkindir. Bunun yanında Abdülaziz'e karşı cephe alınmasında önemli bir eser olan Hiss-i İnkılab'ı tercüme etmiştir. bknz: Kemal Beydilli, "Süleyman Hüsnü Paşa", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,(İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 38:89-92.

259 Eserin orijinal matbu metninin bir nüshası, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde bulunmaktadır. YB: 901-H961.

260 Hüseyin Nihal Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler*, (İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1977), 7-8.

bütünleyici ve kapsayıcı bir şekilde ele almıştır[261]. Eseri bizzat kendisinin kaleme almasının nedenini, Avrupa'da yapılan taraflı yayımların, "Türklüğe" ve "İslam'a" hakaret dolu açıklamaları olarak belirtmiştir. Bundan dolayı çeviri yoluyla elde edilecek bir eserin, mekteplerde okutulmasını sakıncalı görmüş ve Tarih-i Âlem adlı bu eseri bizzat kendisi kaleme almıştır[262]. Hüsnü Paşa bu eserinin 160 sayfasını Türklerin İslamiyet öncesi Tarihlerine ayırmıştır. Kaynak olarak Joseph de Guignes'i kullandığı görülmektedir. Tarihsel bütünlük bağlamında ilk defa, Türk boylarının, Macarların, Bulgarların, Tatarların ve Hunların aynı ırkın mensubu olduğu görüşü savunulmuştur. Bu açıklamalarına ek olarak, tarihsel bakış açısıyla adı geçenlerin Asya'ya yayılan, Oğuz Han'ın evladı olan Türkler olduğunu belirtmesi bu bağlamda ilkler arasında yer almaktadır[263]. Eserin içeriğini; Tatar Hanları, Moğol Hanları, Oğuz Han, Cenup Hunlar, Garbi Hunlar, Şark, Garp, Hazar Türkleri, Macarlar, Peçenekler, Uzlar olarak sıralamak mümkündür[264]. Süleyman Paşanın bir diğer eserini İlm-i Sarf-i Türki adıyla kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nin kullandığı dilin "Osmanlıca" olmadığı, bizzat Türkçe olduğunu belirtmek amacıyla Türk adını eserine vermiştir. Paşanın, dilde ve tarihte Türkçü oluşunu "Osmanlı Edebiyatı" yerine edebiyatta Türk adının kullanılması düşüncesini, Recaizâde Mahmud Ekrem'e yazdığı mektupta belirtmiştir[265].

2.3.4. Necip Asım

29 Aralık 1861 yılında Kilis'te doğan Necip Asım, Türkçülük fikrinin, Türk dili ve tarihçiliğinin üretken müelliflerindendir[266]. Necip Asım Bey'de Türkçülük fikrinin oluşumunda çocukluk yıllarında Şam idadisinde eğitim görürken yaşadığı, Suriye'de birtakım çevrelerin Türklere karşı menfi tutumları etkili olmuştur[267]. 1879 Harbiye Mektebi yıllarında, Ahmet Mithat Efendi ile tanışması neticesinde Tercümân-ı Hakikât Gazetesi'nde makalelerini yayımlama fırsatı bulmuştur. İdraksiz Türkler adlandırmasına

---

261 Atsız, *Türk Tarihinde Meseleler,* 8-9.

262 Hüseyin Zorlu, "Süleyman Hüsnü Paşa Tarihçiliği ve Tavaif-i Türk", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018.), 19.

263 Aydın Efe, "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı", *Kazım Karabekir Fakültesi Dergisi,* 9(2004):212-214.

264 Zorlu, "Süleyman Hüsnü Paşa Tarihçiliği", 11-13.

265 Zorlu, "Süleyman Hüsnü Paşa Tarihçiliği", 12-13.

266 Tekin Tuncer ve Fazilet Pınar Kocaoğlu, "Türk Tarihçiliğinin Türkçü İsmi: Necip Asım Yazıksız", *Akademik Bakış Dergisi*, 62 (2017):346.

267 Murathan Mezgitli, "Necip Asım Yazıksız "Türk Tarihi" Adlı eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015), 2.

karşı çıkması, Arap harfleriyle, "Türk" kelimesinin yazımını(te, re, kef), Türk(te, vav, re, kef) "vav" ile yazmaya başlamasıyla olmuştur. Kendisine bu yaklaşımın nedeninin sorulması üzerine "Etrâk-ı biidrak" yazılmasın diye cevap verdim." demiştir. Dönemin Türkçülerinden Veled Çelebi ile tanışıklığı da gençlik yıllarında olmuştur[268]. 1890'lı yıllarda İkdam gazetesinde Türk tarihi, Türk kültürü ve Türk dili üzerine makaleler kaleme almıştır[269]. Çağdaşları gibi çok yönlü bir aydın olan Necip Asım, rüştiye ve mülki okullarda Fransızca, Türkçe ve Tarih öğretmenliği yapmıştır. Askerlikle ilişiği, 1913 senesinde Albay rütbesiyle emekli olması üzerine kesilmiştir. Dönemin birçok aydını gibi "Paris" yılları bulunan Necip Asım, Paris'te bulunan Asya Cemiyetine üye seçilerek buradan ödül almıştır. XX. yüzyılda kurumsallaşarak ilmi ve siyasi alanda daha etkin varlık gösterecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefelerinden olacak Türkçülük fikrine, meydana getirdiği eserleri ile hizmet eden en önemli kişiler arasındadır[270]. Osmanlı Devleti'nde tarih yazımı bağlamında hemen hemen her yüzyılda görülen "mükemmel bir Osmanlı tarihi kaleme alma" isteğinin yansımalarını XX. yüzyılda Tarih-i Osmani Encümeni ile görmek mümkündür. 1909 yılında kurulan bu encümende Necip Asım beyde görev yapmıştır. Modern bir Osmanlı tarihi yazılması fikri tamamlanamayan bir düşünce olarak kalmıştır[271].

Ayrıca XX. yüzyılda tarih yazımı ve tarih anlayışından hareketle Türklük vurgusu ve Türk milleti oluşturma adımlarının ortaya çıkışında ve gerçekleştirilmesi için yapılan çalışmalarda Necip Asım adı önemlidir. Bu tanımlamanın özünü Akçura'nın şu sözlerinde görmek mümkündür: "Bütün Türkler arasında, eski Türk dillerine, eski Türk harflerine, müstakil Türk tarihine Türklerin dikkatini açık bir şekilde çeken Türk'ün Necip Asım bey olduğunu iddia edebiliriz."[272]. Bu konuda Hüseyin Namık Orkun'da, Yusuf Akçura'yı desteklemektedir. Türkoloji araştırmalarında, Türklüğün ön plana

---

268 Akçura, *Türkçülük,* 114-115.

269 Ercimet Sarıay, "Necib Asım (Yazıksız)'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 65(2019) 385-387.

270 Tuncay Böler, "Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25/15, (2009): 197-198.

271 Abdülkadir Özcan, "Tarih-i Osmani Encümeni", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 83-85.

272 Akçura, *Türkçülük,* 117.

çıkarılması bağlamında araştırmaları ve XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde Türkçülük çalışmaları önemli görülmektedir[273].

Çevirisini yaptığı Pek Eski Türk Yazısı ile Türklerin ilk yazılı kaynaklarından olan Orhun Abidelerinin alfabesinin tanıtımını yapmış, bunu Türklüğün tarihine ait bir yazı olarak görmüştür[274]. Türk tarihçiliği açısından Orhun Abideleri adlı eserini oluştururken Thomsen ve Radloff'u kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca eserini oluştururken Orhun Abideleri üzerine ilk çalışmayı yapan, Şemseddin Sami'nin yayımlanmayan "Orhun Abideleri" eserinden de faydalandığı bilinmektedir. Eserde, tarihsel süreç içerisinde Türklerle siyasi yaşanmışlıkları bulunan milletlerin, Türkleri çeşitli kusurlarla itham etmesi üzerine durulmuştur. Bunun nedeni bir bakıma batılı araştırmacıların "oryantalist" bakış açısında Türkleri vahşi, barbar olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır[275]. Necip Asım beyin, "Ural ve Altay Lisanları", "Hitebetü'l Hakayık", "Eski Savlar" ve Yeni Usul Osmanlı Sarfı adlı eserlerinin de bulunduğunu belirtmemiz mümkündür[276].

Tarihçiliği ve yayımlandığı devri etkilemesi bakımından en önemli eseri "Türk Tarihi" adını verdiği yapıtıdır. Eserin, İslam öncesi Türk tarihine dair bölümlerinde kaynak olarak yoğun bir şekilde Leon Cahun'un eserinden yararlanılmıştır. Bunun yanında Thomsen ve Radloff'un eserleri de bu yapıtın kaynakları arasında yer almaktadır[277]. Türk tarihi adlı eserinde, Türklerin İslamiyet öncesi dönemlerine, coğrafi ve kültürel bilgilere, Asya hakkında fiziki ve iklim şartlarına, Hunların köken olarak Göktürkler ve Uygurlarla etnik olarak bağlanması eserin ana teması olarak belirtebiliriz. Bununla birlikte, Bulgar, Başkırt, ve Hazarlarla ilgili bilgiler de vermiştir. Türk-İslam devletleri, Oğuzların Ön Asya'ya gelişiyle kurdukları devletler, Türkiye Selçukluları, Eyyubiler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Eser, genel anlamda içeriği bakımından İslam öncesi Türk tarihi ve Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle gelişen tarihsel dönemin birleştirilmesiyle oluşturulduğu gözlemlenmiştir[278].

---

273 Orkun, *Türkçülüğün Tarihi,* 58.
274 Mezgitli, "Necip Asım", 7.
275 Mezgitli, "Necip Asım", 8.
276 Mezgitli, "Necip Asım", 7-11.
277 Orkun, *Türkçülüğün Tarihi,* 58.
278 Mezgitli, "Necip Asım", 540-541.

2.4. Türk Ulusçuluğunda Türkçülüğün Üç Önemli İsmi

2.4.1. Gaspıralı İsmail

1851 yılında Kırım'ın Bahçesaray'da dünyaya gelen Gaspıralı'nın ilköğrenimi çocuk yaşta aldığı Kur'an ve elifba eğitimi oluşturmaktadır. Daha sonra Moskova askeri idadi okulunda dört-beş sene eğitim görmüştür. Eğitimine, Türklüğe dair ilk milli duygularının ortaya çıktığı Rus askeri idadisinde devam etmiştir. Moskova'da bulunduğu dönemde Panslavistlerin ileri gelenleriyle görüşme imkânı bularak, " Mihail Katkov'un Girit İhtilali" nedeniyle Türkler aleyhine kaleme aldığı makaleleri okumuştur. Okuduğu makalelerin kendisinde bıraktığı tesirle birlikte, 1867 yılında henüz on altı yaşındayken, eğitim bilinci ve Türkçü karakter yapısıyla Girit'teki Türklere yardım etmek için, Girit'e gitmeye karar verdiyse de bu girişimi başarısız olacak ve Odesa'da yakalanarak ailesine iade edilmiştir[279].

Mesleki hayatı, 1868 yılında memleketi Bahçesaray'daki Zincirli Medresesinde Rusça öğretmeni olarak başlamıştır. 1872 yılında gittiği Paris'te Ivan Turganyev'in asistanlığını üstlenmiştir. 1870'li yıllar Gaspıralı İsmail Bey'in, Osmanlı ordusunda asker olmak istediği bir dönemdir. Fakat Osmanlı bürokratlarıyla gerçekleştirdiği temaslar neticesiz kalmıştır. 1875 yılında yeniden döndüğü memleketinde 1878-1884 yılları arasında Bahçesaray Belediye Başkanlığı görevini icra etmiştir. Türk ve İslam dünyasında geniş etkiler yaratacak olan meşhur Tercüman adlı gazetesini 1883 yılında Türkçe ve Rusça olarak yayımlanması şartıyla izin alabilmiştir. 1879 yılındaki ilk girişimleri, Ruslar tarafından reddedilmiştir. Uzun soluklu yayım hayatı bulunan Tercüman gazetesi, 1905-1918 yılları arasında tek dil olarak Türkçe[280] yayım yapmıştır[281].

Gaspıralı İsmail Bey'in tercüman gazetesinin yayımı dışında, bir diğer önemli faaliyeti ortaya koyduğu Usul-i Cedit hareketedir. Eğitimde reformculuğu esas alan bu hareket, geleneksel ve işlevini yitirmiş medrese eğitiminin güncellenmesini, Türklerin Türkçe

---

279 Akçura, *Türkçülük*, 92.

280 Tercüman gazetesi, 1905'de Rusya'da yaşanan ihtilal ile birlikte "Dilde, Fikirde, İşte Birlik" prensibini kabul etmiştir. bknz: Akçura, *Türkçülüğün*, 100.

281 Serdar Sağlam, "İsmail Gaspıralı'da Millet ve Milliyetçilik", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* 8/24 (2019): 441-443.

eğitim almasını, kız çocuklarının da eğitime dâhil edilmesi gibi çeşitli işlevleri içeriğinde barındırmıştır[282].

Gaspıralı İsmail, 1905-1906 yıllarında Rusya Müslümanları tarafından gerçekleştirilen üç toplantıda da yer almıştır. Birinci toplantının amacı, bu hareketin çerçevesini oluşturmuştur. Bu toplantıdan sonraki görüşmelerin temel amaçları arasında siyasi bir parti oluşturulması ve bu partinin etrafında faaliyet göstermek düşüncesi olmuştur. Toplantılarda, Rusya Müslümanlarının siyasi, sosyal ve dini hakları gözden geçirilecek ve bu hakların kazanılması için çaba gösterilecektir. Toplantılara, Türkleri temsilen çeşitli aydın zümresi katılım sağlamıştır.[283] Siyasi bir parti kurma fikrinin Rusya Türkleri arasında yaygın bir görüş olduğu bu toplantıların olduğu dönemde Rusya'daki ihtilalci hareketler artmıştır. Bu sayede siyasi parti kuruluşlarında hızlı bir ivme yaşanarak on bir tane Rus partisi ortaya çıkmıştır. Rusya Türkleri içerisinde yer alan Ahmet Agayef, Reşit İbrahim ve Ali Merdan Topçubaşı[284] Petersburg dolaylarında bir araya gelerek "Müslüman ittifakının" ilk nizamnamesini oluşturmuşlardır. İkinci toplantının başlangıcında bu nizamname dağıtılarak görüşmeler başlamıştır. Abdüreşid İbrahim ve Gaspıralı arasında toplantının işleyişine dair tartışmalar çıksa da sonuç olarak Kur'an-ı Kerim üzerine el basarak Rusya Türklerinin yararına çalışacaklarına dair yemin etmişlerdir[285]. Yapılan üçüncü toplantıda da gerginlikler meydana gelmiştir. Toplantının yapılabilmesi adına Rus hükümetinden izin alabilmek için hazırlanan dilekçede, görüşmenin siyasi bir yapıdan uzak şekilde gerçekleşeceği belirtilmiştir. Abdüreşid İbrahim yazılan dilekçeye sadık kalmak niyeti ile programın gidişatını buna göre planlamıştır. Fakat bu durum başta Gaspıralı olmak üzere Yusuf Akçura ve Hadi Atlasi'nin tepkilerine neden olmuştur. Ortamı yatıştırmak isteyen Abdüreşid İbrahim toplantıda, sadece Rusya Müslümanlarını değil tüm dünya Müslümanlarını birleştirme fikrini sunacaktır.[286] Fakat bu teklif de Yusuf Akçura için realist bir yaklaşımı ifade etmemekteydi. Var edilecek siyasi bir oluşumun gayesinin sadece Rusya Müslümanlarını

---

282 Nâdir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı,* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988): 60-61.

283 Sağlam, "İsmail Gaspıralı", 442-445.

284 Ali Merdan Topçubaşı ve Gaspıralı İsmail Bey'e ait yedi adet mektup makale olarak yayımlanmıştır. Rusya Türklerinin kongre faaliyetlerine dair önemli bilgiler içeren bu mektuplar için ayrıntılı bknz: Rıdvan Çitil, "İsmail Bey Gaspıralı'nın Ali Merdan Topçubaşına Yazdığı Mektuplar", *TEKE Dergisi*, 4/3 (2015): 1023-1025.

285 Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, 84.

286 Ahmet Karaca, "Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi", *Avrasya İncelemeler Dergisi*, 11/1 (2022): 82-83.

kapsamasını belirtmiştir. Yapılan toplantılarda, Rusya Türkleri arasında tam bir fikir birlikteliği olmamakla birlikte, ortaya koyulan en önemli neticeler; Ana dil eğitimi, Arap alfabesinin reform edilerek kullanımı ve eğitimin yaygınlaştırılması şeklindedir. İsmail Bey, 1893 senesinde Türkistan'da ve 1907-1908 yılları arasında İstanbul'a, Mısır'a ve Hindistan'a seyahatler yapmıştır. Türklerin eğitim ve yayım hayatında ilerlemesi, Türk diline yerleşen ve halkın anlayamadığı Arapça-Farsça kalıpların çıkarılarak, dilin sadeleştirilmesi gibi birçok fikri faaliyette bulunmuştur.[287]

1909 senesinde İstanbul'a gelişi, Rus hükumeti tarafından milliyetçi faaliyetler yürütüldüğü endişesiyle tehdit olarak algılanmıştır[288]. II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı'daki önemli yayım organlarından olan Türk Yurdu dergisindeki Türk kültürü, dili ve tarihi ile alakalı yazıları takip etmiştir. Türk milletinin en büyük ihtiyaçlarından birinin eğitim olduğunu vurgulamıştır. Bu düşüncelerini "Türk Yurdunda okuyup yazmak bilmeyen bir Türk Oğlu, bir Türk Kızı kalmamak lazımdır." sözleriyle tanımlamıştır. Bu tanımlamayı eski Türk tarihinden örnekle, "Türklerin büyük atalarının geçmişin büyük seferleri at sırtında gerçekleştirdiğini, çağın realitesinde var olmanın ve ilerlemenin çaresini eğitim ordusu oluşturmakla mümkün olduğunu" söylemiştir. 1912 senesinde Türk Yurdu dergisinde kaleme aldığı bu yazı dizelerini anlamak için, 1883 senesi itibariyle Tercüman Gazetesi'ndeki yayım faaliyeti ve Usul-i Cedit eğitim anlayışını incelemek gerekir[289].

Gaspıralı İsmail Bey'in Tercüman gazetesi, 1883 yılında Ruslar tarafından iki dil halinde (Rusça-Türkçe) yayımlanmasına izin verilmiştir. 1879 yılı itibariyle izin almak için çabalayan Gaspıralı'ya, Rus hükumetinin izin vermesinin ardında birçok sebep olduğu düşünülmektedir. Bu sebepler; Kırım'ın Osmanlı Devleti'nden, Ruslar tarafından ele geçirilmesinin yüzüncü senesi olması dolayısıyla, Rusya Türklerinin, gazete yayımına izin verilmesiyle Rus hükümetine karşı olumlu tavır sergileyecekleri şeklindeki düşünceler etkin olmuştur. Durumun farkında olan ve beklentilere karşılık veriyor hissiyatı oluşturan Gaspıralı İsmail Bey, Tercüman'ın ilk sayısında Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesini kutlayan ve onaylayan yazılar kaleme almıştır. Bu onay yazısı

---

287 Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, 84-86.

288 Sefa Selçuk ve M. Hakan Özçelik, "Gaspıralı İsmail Bey ve Modern Eğitim Anlayışı*", Aydın Türklük Bilgisi Dergisi,* 6/10 (2020): 76-77.

289 İsmail Gasprinski, *Türk Yurdu C:1***,** (Ankara: Tubitay Yayınları, 1998), 109-110.

bir bakıma Tercüman'ın yayımlanması için Ruslar tarafından ortaya koyulmuş bir ön koşul olarak da görülmektedir. Gaspıralı'nın izlediği bu siyasetin neticesi olarak gazetenin yayım hayatı uzun soluklu olmuştur[290]. Gaspıralı İsmail Bey'in gerçek düşüncelerini anlamak için, Rusya Türklerini eğitim yoluyla Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma arzusunda olan Rus yönetimine karşı bir konumda olduğunu şu sözlerinde görmek mümkündür: "Kırım Türklerinin, Avrupa medeniyetini tanımalarına ve faydalanmalarına izin verilmemişse de, umumhane yöneten veya Hristiyanlığı kabul eden" bir Türk göremezsiniz sözüyle açıklık getirmiştir[291]. Tercüman Gazetesi yayım hayatına başladığı dönemle birlikte, gazetenin takipçileri arasında bulunan birçok Türk ailesinden birisi de Akçuralar olmuştur. Bu aileye mensup Zühre Hanım'ın Bahçesaray'ı ziyaret ettiği sırada Gaspıralı İsmail Bey ile tanışmasıyla birlikte, 1882 yılında izdivaçları gerçekleşmiştir[292].

Yayımcılığın ilk yıllarında Rusya Türkleri arasında gazetenin tanıtımı yapılmıştır. Yayım hayatının sürdürülmesindeki ekonomik yetersizliklere karşı bu dönemde Gaspıralı'nın eşi Zühre Hanım maddi açıdan destek olmuştur. Bu yıllarda karşılaşılan bir diğer zorluk ise halkın gazeteden edindiği bilgilere "dedikodu" gözüyle bakması ve ortaya koyulan yenilikçi fikirlere karşı konumlanması sonucunu ortaya çıkarmaktaydı. Gaspıralı bu durumun 1883-1886 yıllarında "üç yıl devam ettiğini" belirtmektedir. Tercüman Gazetesi kuruluşundan yaklaşık beş sene sonra 300 aboneyi geçmiştir[293].

"Dilde, Fikirde, İşte Birlikte" deyişiyle Tercüman gazetesi ile Gaspıralı, Türkiye Türkçesini esas alan, Türk lehçelerinin ortak kelimelerini benimseyen, farklı sınıflandırmalar ile bölünmüş Türk ulusunu ortak bir dil kullanımı açısından birleştirmeyi amaçlamıştır. Gaspıralı'nın bu düşüncesinin hayata geçişini, gazetenin faaliyet gösterdiği geniş coğrafyadan anlamak mümkündür. Başlangıçta Kırım sınırları içerisinde bulunan gazete, yarattığı etki ile Türkistan başta olmak üzere Mısır, İstanbul ve Hindistan'da bile okuyucuya yani Türklere ulaşmakta idi[294]. Dilde birliğin sağlanması Gaspıralı açısından gerçekleştirilmesi zaruri bir mesele olarak görülmekteydi. Bunun nedeni aynı kimlik

290 Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı,* 23-24.
291 Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey,* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987): 23.
292 Saray, *Türk Dünyasında*, 24.
293 Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, 30-31.
294 Ali Rıza Saklı, "Gaspıralı İsmail Bey ve Kırım", *Akademik Bakış Dergisi,* 53(2016): 267.

altında bulunan Türklerin, "Türk Birliği" oluşturması için ön koşul olarak gördüğü yazımda ve konuşma dilinde sağlanacak birliktelikle birbirlerini anlamasından geçiyordu. Bu durumu Gaspıralı "İstanbul'daki hamal ve kayıkçı ile Şarki Türkistan'daki deve sürücüsü ve koyun çobanının" anlaşmasıyla sağlanır şeklinde açıklamaktadır. Dilde birliğin olmaması halinde Fikirde ve İşte birliğin sağlanması o dönem açısından pek mümkün görünmemekteydi[295].

Gaspıralı Tercüman gazetesi aracılığıyla Rusya Türklerinin fikri ve edebi modernleşmesini ön planda tutmasının yanında, İslam dininin doğru anlaşılması için de faaliyet göstermiştir. Bu modernleşmeyi geciktiren dini ve insani unsurları " cehalet, hurafe ve tembellik" olarak tanımlamıştır[296]. Rusya Türkleri arasında yaygın olan adı geçen unsurlar yenileşme hareketlerinin önünde önemli bir engel konumundaydı. İslam'ın içeriğinde bulunmayan ve çeşitli yorumlamalarla çağın şartlarına uygun ıslahatların yapılmasını engelleyen bu anlayış, karşısında konumlanan hareketlere "kâfir" gözüyle bakmaktaydı. Modernleşmenin önündeki engellerin aşılması, Gaspıralı İsmail tarafından Tercüman gazetesi aracılığıyla kapsamı ve niteliği belirlenerek, yaygınlaştırmaya çalışacağı "usûl-i cedîd" eğitimi ile ortaya koyulacaktır[297]. Bu çerçevede "milli" nitelikli bir sosyal reform ön koşullardan birini oluşturmuştur. Kadınların sosyal hayata katılması, mektep ve eğitim reformu, halkı fikri hayatta eğitecek Türk aydın çevresinin oluşumu, Türkiye Türkçesinin esas alınacağı Türk dil birliği şeklinde sıralayabiliriz. Bunun yanında eğitim reformunda, öğretmenin özlük hakları, yazı dilini oluşturan elifba eğitiminin kolaylaştırılması, okuma-yazma eğitiminin bir arada gerçekleşmesi, eğitim sürecinin programlanması ve bu programa uygun ders kitaplarının hazırlanması Usûl-i Cedît eğitiminin amaçları olarak belirlenmiştir[298].

Usûl-i Cedîd öncesi Rusya Türklerinde medrese eğitiminin fen bilimlerinden uzaklaşarak "gelenekçi" bir yapıya bürünmesi durumu bulunmaktadır. Usûl-i Kâdim olarak da belirtilen ve modern eğitime karşı bir yapısı bulunan bu sistem, okuma-yazma ve ilmihal

---

295 Aykut Acar ve Ahmet Özkan ve Ozan Yetkin, "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği Düşüncesi", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi,* 3/1 (2018): 14.

296 Yavuz Akpınar, "Tercüman", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 492.

297 Akpınar, "Tercüman", 40: 492-493.

298 Kürşad Yılmaz, "Vizyoner Bir Lider Olarak Gaspıralı İsmail Bey", *Türkiye Eğitim Dergisi,* 7/2 (2022): 371.

derslerini, nakli ve ezberci bir şekilde öğretim ve öğrenimi esas almaktadır[299]. Arapça ve Farsça derslerinde bulunduğu Usûl-i Kâdim eğitim yapısındaki en temel sorunlardan bir tanesi, öğrencilerin bu dillerdeki kelimelerinin Türkçe anlamlarını bilmemesi olmuştur. Gerçekleştirilen eğitim şekli ile öğrencilere nitelikli bir dini eğitim sağlandığını, eğitim anlayışından yola çıkarak söylemek pek mümkün değildir. Ayrıca bu eğitim anlayışı Türklerin, maddi anlamda kalkınmalarına ve Rus asimile politikalarına karşı kendi benliklerini koruma şansı da tanımamaktaydı[300].

Rusya Türklerinin eğitimi ve dil birliği konusundaki bir diğer engel ise varlığını Rus Panslavizminden alan İlminsky metodu olmuştur. Bu metot, Rusya topraklarında yaşayan Türklerin "asimile" edilerek, Ruslaştırılmasını esas alan, bu durumun gerçekleştirilmesine yönelik uygulanması gereken faaliyetleri kapsamaktaydı. İlminsky'e göre bu düşüncenin gerçekleşmesi için Hristiyan Ortodoksluğu ve Rusça, Rus olmayan unsurlara öğretilmeliydi[301]. Rus lehçeleri ve ilahiyat alanında çalışmaları olan İlminsky, adını alan metodunu uygularken kimi zaman bir dil bilimci kimi zamanda bir misyoner papaz gibi hareket etmekteydi. Düşüncelerini uygulamaya geçirmek için "pilot bölge" olarak seçtiği Kazan'da, çalışmalarını dönemin Rus Milli Eğitim Bakanı incelemiş ve etkilendiği bu metodun ülke genelinde uygulanması için hükümdarı Çar II. Aleksandır'a bir mektup ile anlatmıştır. Yapılacak çalışmanın amacını "Rus olmayan unsurların eğitilmesi" ve Rus vatanseverliğinin aşılanması olarak görmüştür[302]. İlminsky için hedef ve varılması gereken Panslavist sonuçlar o kadar açıktı ki, okullarda Müslüman idareci bulunmaması hakkında karar dahi aldırmıştır. Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinde yaptığı Müslüman Türkleri yenilikçi yayımlarına müdahale etmiştir. İlminsky açısından eski medrese usulü eğitim, Müslümanların "uyanışına" zemin hazırlayacak nitelikte değildi ve bu durumu tehlike olarak görmemekteydi. Usûl-i Kâdim düzenin devam etmesi onun açısından gayet olumlu bir gidişat idi. Bu noktada eğitimin ve Müslümanların nitelik kazanmamasını istemesinin asıl nedeni, Rusya topraklarında yaşayan Türk topluluklarının hem birbirleri arasında Türklüklerinin fark edilmemesi diğer yandan da Batı Türkleriyle birliktelik oluşturmamaları şeklinde açıklanabilir[303]. İlminsky metodun

299 Yılmaz, "Vizyoner Bir Lider", 369.
300 Saray, *Türk Dünyasında*, 42-44.
301 Saray, *Türk Dünyasında*, 26.
302 Yılmaz, "Vizyoner Bir Lider", 367-370.
303 Saray, *Türk Dünyasında*, 28-30.

beklendiği etkiyi yaratamamasında, Gaspıralının usul-i cedit okullarının etkisi azımsanmayacak kadar etkili olmuştur. Bir diğer yandan İlminsky metoduna Türkler tarafından tepkiler artmış, 1891'de İlminsky'nin ölmesiyle ortaya koyduğu bu metot önemini yitirmeye başlamıştır[304]. Tüm bunlara karşılık Gaspıralı'nın modern eğitim metodu Usul-i Cedit ilk kez, 1884 senesinde Gaspıralı'nın memleketi Bahçesaray'da uygulanmıştır. Fonetik bir eğitim metodunu esas alan Gaspıralı İsmail, açtığı bu mektepte kendisinin yetiştirdiği Bekir Efendi'yi öğretmen tayin etmiştir. Usul-i Cedit sistemin öncül eserlerinden birisi olan "Hoca-ı Sıbyan"[305] eseri de Gaspıralı'ya aittir. Kısa sürede okuma-yazmayı öğretmeyi hedef edinen bu sistemle eğitim ilk gören öğrenciler, günde sadece dört saat derslere katılarak kırk beş günde eğitimlerini başarıyla tamamlamıştır. Uzun yıllar Usul-i Kadim eğitimiyle bu başarıyı sağlayamayan öğrencilerin sadece altı haftada bu seviyeye gelmesi, o döneme göre büyük bir başarı olarak değerlendirilmektedir[306]. Bu sistem ile başarılı olan üç öğrenci grubunun sonuncusunu "akşam dersleri" adı verilen eğitimlere katılan işçi grubu oluşturmaktadır. Usul-i Cedit sisteminin başarılı eğitim metodunun Türkistan'a yayılması için öncelikle Türk halkına ve aydınlarına duyurulması ve ispat edilmesi gerekli idi. Bundan dolayı Gaspıralı İsmail, çeşitli bölgelere davetiyeler göndererek, eğitimini tamamlayan öğrencilere "halka açık" sınavlar yapmıştır. Davet edilen Türk aydınları ve halkın gözetiminde gerçekleşen bu imtihanda, öğrencilere daha önce okumadıkları metinler verilerek okuma-yazma yetkinlikleri test edilmiştir. Öğrencilerin imtihanı okuma-yazma yönünden başarılı olmasıyla, Usul-i Cedit eğitiminin niteliği ve başarısı ispatlanmıştır. Gaspıralı bu metodu öğrenmek için Bahçesaray'a gelen öğrenci ve aydınlardan herhangi bir maddi talepte bulunmamış aksine onları kendi evinde ağırlamıştır. Bu konudaki tek şartı öğrendikleri metodu, kendi şehirlerinde mektep kurarak yaymaları ve bu eğitime katkı sağlamaları şeklinde olmuştur. Usul-i Cedit adı verilen bu mektepler kuruluşundan altı sene sonra her bir şehirde iki-üç adet olacak şekilde yaygınlaşmıştır[307]. Rusya Türklerinin o dönemde en yoğunlukta olduğu Türkistan bölgesinde de bu eğitim modelini yaygınlaştırmak isteyen İsmail Bey, Rus yönetiminden izin alamamıştır. Fakat bununla yetinmemiş Buhara Emiri

---

304 Kutay Üstün ve Metehan Karakurt, "İlminskiy'nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 42 (2019):184-185.

305 Esere ait değerlendirme Yılmaz Özkaya tarafından "İsmail Gaspıralı'nın Hoca-i Sıbyan Kitabı Hakkında Bazı Düşünceler" adlı çalışma ile yapılmıştır.

306 Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, 60.

307 Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, 60-62.

Abdul Ahad'ı ziyaret etmiştir. Emir, Gaspıralı'nın Tercüman gazetesinin bir okuyucusu olduğu için bu gelişmelerden haberi bulunmaktaydı. Başlangıçta Emir'in Usûl-i Cedît okullarına sıcak bakmasına rağmen Rus hükümeti ve geleneksel eğitimi temsil eden ulema bu okulların kurulması ve yaygınlaşmasında engel olmuştur[308]. Türkistan'da Usûl-i Cedît medreselerin açılması bu ziyaretten sekiz sene sonra 1901 yılında mümkün olmuştur. Mektepler, geleneksel eğitimi savunanların ve Rus hükumetinin tüm engellemelerine rağmen 1914 yılında sayısı beş bine ulaşmıştır[309].

2.4.2 Yusuf Akçura

1876 yılında Tataristan'ın başkenti Kazan'da dünyaya gelen Yusuf Akçura, babası Hasan Bey'in fabrika sahibi olması nedeniyle varlıklı bir aileye mensuptur. Küçük yaşlarda babasını kaybetmesinden bir süre sonra annesi Bibi Hatun ile birlikte İstanbul'a gitmişlerdir. Akçura'nın fikri yapısının oluşmaya başlaması, Rusların zulmüne maruz kalan Kazanlı Türklerle tanıştığı Koca Mustafa Paşa Rüştiyesinde öğrenim gördüğü yıllara dayanmaktadır. Türkçülüğe dair esas bilgileri öğrendiği ve ilgi duyduğu dönem ise Gaspıralı İsmail Bey ve amcası İbrahim Efendi ile vakit geçirdiği çocukluk yaşlarına dayanmaktadır. Amcası İbrahim efendinin Türklüğe ve Türkoloji'ye dair birçok konuşmasında yer almıştır[310]. 1894 yılında başladığı Harbiye Mektebinin ikinci sınıfında öğrenim görürken Türkçülük hareketine katılması nedeniyle kırk beş gün hapis cezası almıştır. İlk eseri olan Şehabettin Mecani'nin Tercüme-i Hali "Malumat" mecmuasında yayımlandığında, "hürriyet ve terakki" ifadelerinin sakıncalı görülmesinden dolayı Fizan'a sürgün edilmek üzere Trablusgarp'a gönderilmiştir[311]. Bu dönemde affedilerek rütbeleri iade edilen Akçura, Erkan-ı Harbiye Kaleminde öğretmenlik yapmıştır. Avrupa'da üniversite eğitimi görmek için Tunus üzerinden gittiği Fransa'daki Ecole libre des Sciens Politiques'e kayıt olmuştur[312]. İlmi yetkinliği gelişen Akçura, 1904 senesinde Mısır'daki Türk gazetesinde "Üç Tarz-ı Siyaset" başlığıyla yayımladığı eseri, Türkçülüğün siyasi anlamda Osmanlı aydın çevresinde tartışılmasına neden olmuştur.

---

308 Saray, *Türk Dünyasında*, 47-49.
309 Saray, *Türk Dünyasında*, 57-59.
310 Yusuf Akçura, *Hatıralarım*, çev: Erdoğan Mura (Ankara: Hece Yayınları, 2005): 102-103.
311 Bengül Bolat, "Yusuf Akçura", içinde *Atatürk Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2020), 1-2.
312 Nuri Yüce, "Yusuf Akçura", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2:228-229.

Akçura, Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin uygulandığı sosyal ve siyasi çevreyi tanımlamış, İslamcılığın II. Abdülhamid dönemindeki uygulamalarının, "ayaklanma ve isyanların çoğalmasına" neden olduğunu belirtmiştir. Türkçülüğün, "Türkleri birleştirmek" noktasındaki olası uygulamalarda çıkabilecek sonuçları yarar ve zarar açısından özgün bir şekilde açıklamıştır[313]. 1905 tarihinde Rusya Türklerinin arasındaki birlikteliği kuvvetlendirmek amacıyla, Rusya'da yapılan toplantılara katılmıştır. Burada kurulan Müslüman ittifak partisinde merkez komitesinde görev almıştır[314].

Gaspıralı İsmail, yaptığı yayımcılık içeriğiyle, yeni bir eğitim modeli oluşturulmasından (ceditçilik), Türkçenin sadeleştirilmesinden ve Rusya Türklerinin birliği gibi fikri düşünce ve faaliyetleriyle Akçura'yı fikri anlamda gençlik yıllarında da etkilemiştir. Tercüman gazetesi, Kırım başta olmak üzere İstanbul'da da yayımlanmaktaydı. Türkçülük fikrine yakın isimler buradaki yazıları takip etmiştir. Türkçülüğün "manifestosu" Üç Tarz-ı Siyaset olarak belirtilmekle birlikte sloganını da tanıdık bir isim olan Gaspıralı İsmail bey "dilde, fikirde, işte birlik" olarak ortaya koymuştur[315]. Akçura, Tercüman gazetesinde bir dönem kendisi de yazılar kaleme almıştır. II. meşrutiyetin ilanıyla oluşan basın-yayım hürriyeti sayesinde İstanbul'a gelmiştir. Türk Derneğini, dönemin Türkçü isimlerinden olan Veled Çelebi, Necip Asım, Ahmed Mithad beyler ile kurmuşlardır. Kültürel Türkçülük bağlamında II. meşrutiyet dönemiyle birlikte ortaya çıkan birçok gazete ve dernek kurulmuştur[316]. 1911 tarihiyle birlikte bu çalışmaların, daha kurumsal ve sistematik halde hız kazandığı görülmektedir. Bunun nedeni Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzâde Ali gibi önemli isimlerle beraber kurdukları Türk Yurdu Dergisinin yayım hayatının uzun ömürlü olmasıdır. Türkçülüğün yayımsal hayata tam anlamıyla yerleşmesi şekliyle açıklanmıştır. Bu bağlamda Akçura, Osmanlılara, Türklerin yalnızca Anadolu'da yaşamadıklarını, Türkistan'da da milyonlarca Müslüman-Türk olduğunu yayımsal hayatta ve Türk Ocağı'ndaki konferans etkinlikleriyle beraber ortaya koymaya çalışan isimlerden birisi olmuştur. Faaliyetlerinin başında "Türk-Tatar birdir ve medeniyete hizmet etmiştir."

313 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset,* 23-35.
314 Bolat, "Yusuf Akçura", 2.
315 François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri (1876-1935)*, (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1996), 25-27.
316 Yaşar Baytal, "Yusuf Akçura ve Tarihçiliği Üzerine Değerlendirme", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2023):211.

isimli konferansı ve bununla birlikte Cengiz Han ile alakalı konferansını örnek olarak vermek mümkündür. 1917-1918 yıllarında Avrupa seyahatlerinde Macar, Prusya ve Bulgar akademilerinde Rusya Türkleriyle alakalı konferanslarda vermiştir. 1918 yılında Hilal-i Ahmer temsilcisi olarak gittiği Rusya'da, Türk esirlerin kurtarılmasıyla alakalı çalışmalar yapmıştır. İstanbul'un işgal yıllarında Türkiye'de bulunan Akçura, Ahmed Ferid tarafından kurulan Milli Türk Fırkasına katıldığı bilinmekle beraber İngilizlerce tutuklandığı bir dönemde bulunmaktadır. Bu tutukluluk süresinin bitiminde, uzun yıllar hizmet edeceği Ankara'ya milli mücadeleye katılmak için gitmiştir[317]. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşları arasında bulunan Akçura, Hariciye vekâletinde görev aldıktan sonra 1924 senesinde İstanbul milletvekili olarak meclise girmiştir. 1932'de Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevine gelerek vefat tarihi olan 1935'e kadar bu görevi sürdürmüştür[318]. Koşay, mücadele dolu bu hayatta Akçura'nın genel değerlendirmesini, "O, Türkiye'nin son kale olduğu ve Türklüğün bir bütün teşkil ettiğine çoktan inanmıştır." sözleriyle açıklamıştır[319].

Akçura 1904 yılında yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı eserinde, Osmanlı siyasetinde uygulamaları bulunan Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarını değerlendirmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından " Irk üzerine müstenit bir Türk siyasi milliyeti", yani Türkçülüğün, Tanzimat ve Genç Osmanlılar dönemindeki uygulamaların Türkçü bir siyaset olmamasına ve yapılan Türkçü faaliyetlerin ilmi değerde olduğunu ortaya koymuştur. İkdam gazetesi çevresindeki Türkçü faaliyetlerin yavaş olmasını, hükümetin bu siyasi fikre sıcak bakmıyor olmasına bağlamıştır[320]. Osmanlıda oluşacak Türkçü siyasetin faaliyet alanının, Osmanlı Devleti'yle sınırlı kalmamasını zorunlu görmüştür. Bunun nedeni, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan yoğun Müslüman-Türk nüfusu olmasından kaynaklıdır. Akçura için siyasi ya da ilmi Türkçülük, yalnızca siyasi bir politika değildir. Aynı zamanda Türkistan'da yaşayan Türklerle, Anadolu'da yaşayan Osmanlı Türklerinin tarihsel veriler ışığında bilinen akrabalığının farkındalığını oluşturmaktır[321]. Bu açıdan XIX. yüzyılda siyasi bir fikir olarak uygulanmak istenen

317 Nadir Devlet, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935) ", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (1986): 99-102.
318 Yüce, "Yusuf Akçura", 228-229.
319 Hamit Zübeyr Koşay, "Yusuf Akçura", *Belleten*, 41/162 (1977): 398.
320 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 23.
321 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 24.

Osmanlıcılık uygulamaları üzerinden yaratılmak istenen "Osmanlı milleti" kavramının başarısızlığına neden-sonuç ilişki içerisinde açıklamıştır. Müslümanların bu fikri istememesine, devletin içerisindeki gayrimüslim unsurlar üzerinden değerlendirerek iki farklı unsurun "eşit" hale gelmesinin yarattığı dengesizliğe dikkat çekmiştir[322]. Gayrimüslimlerin bu siyasete bakışını, Fransız ihtilalinin getirdiği "milliyetçilik", "adalet" ve "hürriyet" kavramları üzerinden incelemiştir. Gayrimüslimler için Osmanlılar, "yalnızca hürriyetlerini elinden alan ve onlara uzun yıllar zulüm ve aşağılayıcı ifadelere maruz bırakan bir yönetim" olmuştur. Bundan dolayıdır ki birçoğu isyan hareketlerine iştirak ederek bağımsızlıklarını elde etmişlerdir[323]. İslamcılık ve Türkçülük siyasetinin uygulanmasında eşit zorluklara dikkat çekmiştir. Türkçülük siyasetinin uygulanmasında dinin önemine, Türklerin genelinin Müslüman olmasından dolayı vurgu yapmıştır. Bu siyasetin zorluğuna, Türklerin geçmişlerini yani tarihlerini unutmalarından kaynaklı olduğunu ayrıca bu siyasetin yeni doğmuş olması da uygulanabilirlik açısından zor görülmüştür[324]. İslam ve Türklük siyasetlerinden hangisinin uygulanması gerektiğini, okuyuculara bırakan Akçura, Türk ve Türklük siyaseti üzerine birleştiriciliğe dikkat çekerek Türk tarihinin kökenlerine atıf yapmayı ihmal etmemiştir. Türklüğün Osmanlı için yalnızca "Hüdavendigârlardan, Fatihlerden, Selimlerden, Nefilerden ve Bâkîlerden" esas alınmasını eleştirmiş, "Oğuzlara, Cengizlere, Timurlara, Uluğ Beğlere, Farabilere" varamamasına dikkat çekmiştir. Akçura, tarih üzerinden çeşitli coğrafyalarda yaşayan Türklerin ortak atalarına dikkat çekerek, Türk tarihini kapsayıcı bir şekilde esas alınmasını benimsemiştir. II. Meşrutiyet sonrası, Sırat-ı Mustakim ve Türk Yurdu dergilerinde de bu durumu tarihçi kimliği üzerinden dile getirmiştir[325].

Yusuf Akçura'nın tarihe bakışını ve tarihçiliğini şekillendiren dönemleri iki kısıma ayıracak olursak, Harbiye mektebi sıralarında başlayan ve Necip Asım, Gaspıralı İsmail, Veled Çelebi ve Bursalı Tahir beylerin eserlerini okumaya başladığı süreç ilk dönemidir. Bu dönem Türkçülük merkezli eserlerin ve tarih yazımının okuyucusu olduğu gençlik yıllarına denk gelmektedir. Ayrıca akademik anlamda nitelik kazandığı ve kaynaklara

322 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 28.
323 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 29.
324 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 34.
325 Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 34-36.

göre 23 yaşında eğitime başladığı, tarihçiliğini akademik anlamda şekillendiren ikinci döneminde, Fransa'daki eğitim sisteminde önemli isimlerden sayılan, Botumy, Sorel, Renouvier gibi akademisyenlerden ders aldığı süreçle ilerleme göstermiştir. Bu eğitimler neticesinde Akçura'nın tarih yazımında izleri görülecek olan tenkitçi, realist ve "iktisadi amillere değer veren" bir yapısı oluşacaktır[326]. Bu özelliklerden bazılarını eserlerinde genel olarak görmek mümkündür. Şark meselesi hakkındaki eserinde, meseleyi incelerken farklı kaynakları karşılaştırmış, tenkit ve tahlil yoluyla açıklamalarına yer vererek sonuca ulaşmıştır[327]. Akçura hakkında, iktisadi amillere değer veren yapısıyla "Marksist" olarak değerlendirmelerde bulunanlar olsa da fikri yapısı bakımından yapılan araştırmalarda bu durumun mümkün olamayacağı belirtilmektedir[328].

Akçura için tarihin amacı; yalnızca geçmişi ortaya çıkaran bir yapıda olmamalıdır. Aynı zamanda Türklerin birbirini ve tarihini tanıması, bu sayede geçmişin ortak değerlerinde yani Türklük (millet) çatısında birleşilebilen bir yapıda olmalıdır. Bu bağlamdaki düşüncelerine örmek verecek olursak "Yakutlar, Tibetliler, Kırgızlar, Kalmuklar, Başkurdlar, Tatarlar" ve diğer isimlerle anılan toplulukların farkının yalnızca dini yapıda olduğunu, "kimisi İslam'dan, kimisi Şamani" diyerek belirtmiştir. Tüm bu isimlerle anılanların aslında "Turani" kökenli olduğunu, bunun genel adını taşıyan yapıya da Türk denmesi gerektiğini belirtmiştir. Türklük çatısında birleşmenin: Türk dili, kültürü ve tarihi üzerinden bütünsellik sağlanmasıyla mümkün olacağını düşünmüştür[329]. Bu açıdan tarih anlayışında milliğe önem veren Akçura, konuyla ilgili Türk Yurdu dergisinde yaptığı açıklamaları dikkat çekicidir. "Osmanlı Devleti'ne pek çok zararı dokunmuş Napolyon'a en ziyade şöhretini Osmanlı Türklerine galebeleri ile kazanmış Katerina'ya tarihte hiç çekinmeden, hiç sıkılmadan büyük diyoruz da, Timur'dan Cengiz'den bahsedecek olunca, onların isimlerini tahkirci bir sıfatla çiftleştirmeden bir türlü telaffuz edemiyoruz."[330]

Akçura tarih üzerinden Türklerin yalnızca bir kavram birlikteliğine değinmemiş, Gaspıralı İsmail bey'in "Dilde Fikirde İşte Birlik" sözünün pratikte faaliyete dökülmesi

---

326 Akçura, *Türkçülük,* 161-164.

327 Yusuf Akçura, *Şark Meselesine Dair ve Eski Şuray-ı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden*, çev: Erol Kılınç (İstanbul: Ötüken Neşriyat), 18-20.

328 Baytal, "Yusuf Akçura ve Tarihçiliği", 215.

329 Yusuf Akçura, *Sırat-ı Mustakim C:2*, çev. İskender Türe (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2012), 187.

330 Akçura, *Türk Yurdu C:1*, 18-19.

açısından uygulanmasını zorunlu gördüğü maddeleri yine Gaspıralı üzerinden şu şekilde açıklamıştır: Mekteplerin ıslahı, Dilin birleştirilmesi, Kadınların eğitime katılması ve Rusçanın ilmi anlamda malumat edinmek açısından öğrenilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Gaspıralı, Gökalp ve Akçura'nın ortaya koyduğu Türkçülük, kökeni ilmi araştırmalara dayanan Türklük bilgilerinin Türklere eğitimi esas alarak öğretilmesini de kapsamaktadır. Özellikle Türkoloji çalışmaları ve Osmanlı-Rusya Türklerinin dönemsel temasları neticesinde, II. Meşrutiyet süreciyle birlikte dernek ve gazeteler üzerinden yapılan faaliyetler örnek teşkil etmektedir. Gerçekleştirdikleri ilmi faaliyetler, özellikle tarihçilik anlayışında, usul üzerinden yaklaşımlar sağlanmıştır[331].

Akçura'nın tarih tanımı açısından görüşüne değinecek olursak: "Tarih, insanlığın davranışlarını, toplumsal hayatı meydana getiren her türlü vakalara hâkim kanunları arayan yapıdadır." şekliyle açıklamaktadır. Fakat tarihin ilim olabilmesi için, Akçura, mutlaka bir tarih usulünün olması gerektiğini düşünmektedir. Anlatılan ve okutulan tarih, bir usul çerçevesinde düzenlenmez ise yalnızca ezberci, hikâyeci ve rivayetçi olmaktan ileriye gidememektir. Tarih ve tarihçiliğin niteliği sıradan olmaması için neden-sonuç ilişkisine önem verilmelidir. Bu anlamda genel münasebetler iyi tahlil edilmeli, tahlil edilmeden sonuca varılmamalıdır[332]. Akçura tarihçinin amacının yalnızca gerçeğe ulaşmak olması gerektiğini ve gerçeğe ulaşma yolunda başka bir amaçla hareket edilmemesi gerektiğinin önemine dikkat çeker. Bu bağlamda tarihte usul konusundaki görüşlerini şu şekilde görmek mümkündür: Eğer ki tarihçi gerçeğe ulaşma maksadının dışına çıkar ise "ilmin maksadını ve ilmin hedefini gaip eder" şeklinde açıklar[333].

Akçura'nın tarihte usulünün özelliklerine baktığımızda, birinci elden kaynakla tarih yazımı; "kitab-ı tevarihte" geçmemesiyle, tarihe hizmet etmenin ve tarih yazımının asli unsurunun oluşturulmasına fayda sağlayan yapıya büyük anlamda yardımcı olur. Birinci elden kaynak: arşiv belgesi, yapılmış veya yazılmış asâr olarak tanımlanır. Kullanım yöntemi ise tenkit ve kaynakların ortaya koyduğu hakiki bilgiyi çarpıtmamak olarak açıklar. Akçura, XIX. yüzyıl umumi tarihlerini, araştırmaların yetersizliği ve usul olmayışı konusunda eleştirmektedir. Bu durumun nedenselliğinde Osmanlı Devlet

331 Akçura, *Sırat-ı Mustakim*, 187-188.
332 Tuba Uymaz, "Yusuf Akçuraoğlu'nun Ulum ve Tarih Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Dört Öge(6), (*2014): 60-61.
333 Uymaz, "Yusuf Akçura", 61-62

politikası içerisindeki tarih yazıcılığının yetersizliğine vurgu yapmıştır. Tarih yazıcılığında birinci elden kaynak kullanımını ve dil yetkinliğinin önemini, "birinci elden kaynak ile eser yazacak kişinin ilime katkı sağlaması için, yazacağı dönemin belgesini okuyabilmesi gerekmektedir." sözleriyle açıklamıştır. Fakat bu eseri okuması başlı başına yeterli bir unsuru teşkil etmemektedir. Okuduğu eserin dilini aynı zamanda anlaması ve tenkit usulüyle döneme ve şartlarına nasıl yaklaşması gerektiğini de belirtmektedir. İkinci elden kaynak kullanımında, tarihçinin inceleyeceği olayın derinine inmesi için birden fazla dil bilmesi gerektiğini savunmuştur[334].

Yusuf Akçura'nın, tanımladığı ve uyguladığı tarih usulünün özellikleri benzerlik göstermektedir. Çünkü kaleme aldığı eserlerde, faydalandığı kaynakların adına ve müelliflerine mutlaka atıf yapmıştır. 1906 yılında kaleme aldığı "Ulum ve Tarih" adlı eserinde: Abdurrahman Şeref beyin mukaddimesi, Fransız Camille Jullian ve Louis Liard ve Seignobos ve Langlois'in kaynaklarına, metin içerisinde sözlü olarak yer vermiştir. Fransız tarih metod ekolünden olan Seignobos'un eseriyle ilgili incelemeye baktığımızda Yusuf Akçura'nın metod usul ve üslubunun önemli ölçüde buradan etkilendiğini görmekteyiz. Akçura uygulanması gereken metodun ana hatlarını çizdiği Ulum ve Tarih adlı yayınına baktığımızda, burada sadece basit bir anlatım yapılmamış olup o usulün uygulamalarına dair örneklerini de sık sık görmekteyiz. Bu durumu Seignobos ve Langlois'in eseri açısından; tenkit, analiz ve kaynak kullanımı şeklinde sıralamak mümkün olmaktadır[335].

2.4.3 Ziya Gökalp

1876 senesinde Diyarbakır'da doğmuş olan Mehmed Ziya, Osmanlı Devleti'nde Türkçülük-Turancılık kavramları üzerine bilimsel araştırmalar, yayımlar ve faaliyetler yürüten Türkçülüğün öncü isimlerinden birisidir. Gökalp, öz Türkçe ek adını, düşüncelerini ve Türkçü-Turancı faaliyetlerini yansıtması bakımından "Altın Destan" şiirinde kullandıktan sonra almıştır. Babası, memleketleri Diyarbakır'da çeşitli devlet müdürlüklerinde görev alan Mehmed Tevfik Efendi'yi küçük yaşlarda kaybetmiştir[336].

---

334 Uymaz, " Yusuf Akçura", 66-67.

335 Efe Durmuş, Langlois, Ch. V. (Charles Victor), 1863-1929- Ch. (Charles) Seignobos (1854-1942), Tarih Tetkiklerine Giriş, Çev. Galip Ataç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, 336 s., *Tarih Okulu*, 7(2012): 305-308.

336 Gökalp, *Türkçülüğün*, 7.

1886 senesinde eğitimine başladığı, Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriye'den 1891'de mezun olarak tamamlamıştır. Lise eğitimine, Mekteb-i İdadi Mülkiyesinde başlayan Gökalp, beş sene olan eğitim süresinin yedi seneye yükselmesinden dolayı 1894'de okuldan ayrılmıştır. Lise yıllarında, felsefe, tasavvuf ve Fransızca öğrenimi üzerine çalışarak kendisini nitelik bakımından geliştirmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışına muhalif olan Gökalp, 1895 senesinde Abdullah Cevdet vasıtasıyla Genç Türklerle tanışarak mektuplaşmaya başlamıştır. Aynı senelerde eğitime başladığı Baytar Mektebi'nin son sınıfında eğitim görürken memleketi Diyarbakır'a gitmiştir. "Zararlı faaliyetlerde" bulunduğu iddiasıyla tutuklanmıştır. Kısa süren bu tutuklanma sürecinden sonra İstanbul'a dönen Gökalp, Diyarbakır gençlerini "valiye karşı isyan ettirme" nedeniyle yeniden tutuklanarak on üç ay hapiste kalmıştır. Bu süreçten sonra Diyarbakır'a sürgün edilmiştir. II. meşrutiyetin ilan edilmesiyle[337], memleketinde İttihat ve Terakki'nin şubesini kurmuştur. 1909 senesinde cemiyetin Selanik kongresine katılmıştır. 1910 senesinde merkez yönetim kurulunda yer almıştır. Yusuf Akçura ile tanıştığı bu yıllarda, Rusya Türklerinin ulusal varlık bağlamında Türkçülük faaliyetlerinin daha etkin olduğunu öğrenmesiyle etkilenmiştir[338]. 1912'de Osmanlı Meclis-i Mebusanına milletvekili seçilen Gökalp, meclisin kapanmasıyla birlikte 1918 yılına kadar müderrislik yapacağı Darülfünun'da görev almıştır. I. Cihan harbinin neticesi olarak işgal edilen İstanbul'da İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. Ziya Gökalp; II. Meşrutiyet dönemiyle başlayan Türkçülük-Turancılık fikirlerinin etkisiyle, sosyoloji, tarih, dil ve Türk kültür tarihiyle alakalı birçok makale kaleme almıştır. Genç kalemler, Milli tetebbular, Türk Yurdu dergisi yazılarının yayımlandığı dönemin en önemli dergileridir[339]. Ziya Gökalp'in fikri hayatının şekillenmesinde Türkoloji çalışmaları da azımsanmayacak kadar etki olmuştur. Türkçülüğün esasları adlı eserinde, özellikle Guignes'in yaptığı çalışmayı bu konuda örnek vermiştir. Guignes'in eserini kaynak olarak kullanan Süleyman Hüsnü Paşa'nın ve Ahmet Vefik Paşa'nın yaptığı bilimsel

337 Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Türk tarihi konusundaki araştırma ve makalelerini yayımlama imkânı bulmuştur. Türk Ailesi, Türk kültürü, Eski Türklerde Din, Kayı sülalesine dair araştırmalar ve "Eski Türk Devleti" konuları hakkında yayımları bulunmaktadır. bknz: İbrahim Kafesoğlu, "Ziya Gökalp'te Tarihçilik", *Belleten,* 48/189 (1984): 242-243.

338 Gökalp, *Türkçülüğün,* 8-10.

339 Sayim Türkman, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", 148

araştırmaları ilmi Türkçülüğün ilk adımları görerek bu isimlerin, "Türkçülüğün babaları" olduğunu tespit etmiştir[340].

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Balkan savaşlarının getirdiği mağlubiyetlerle birlikte Turancılık bir akım olarak Osmanlı aydınları içerisinde var olmaya başlamıştır. Fikri varlığının yayılması için, nitelikli ve kapsamlı bir yayım süreci oluşması zorunlu hale gelmiştir. Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Halide Edip, Mehmet Ali Tevfik ve Tekinalp Turancılığa dair çalışmalar yapan Türk aydınları arasında yer almaktadır. Gökalp'in "Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan, Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir Turan", dizeleriyle sona eren "Turan" başlıklı şiiri, Turan kavramanı açıklayıcı bir yapıdadır[341]. Gökalp'in 1911 yılında yayımladığı bu şiiri günümüzde "Kızılelma" adıyla yayımlanan ve ilk baskısı 1914 yılında yapılan eserinin başlangıç metni olarak yer almaktadır. Şiir, Turan kavramını açıklamasının yanı sıra Türklüğe, Türk tarihi üzerinden yaptığı vurgularla da dikkat çekmektedir. "Güzide, şanlı, necip ırkımın uzak ve yakın bütün zaferlerini kalbimin tanininde, nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcil", dizeleriyle sonlanan ilk dörtlüğün; Attila, Cengiz ve Oğuz Han'a yapılmış atıflar olduğunu, şiirin içeriğinde açıkça görmek mümkündür[342]. Masal, Koşma ve Destanların yer aldığı "Kızılelma", Türk toplumunun yaşça her kesimini esas alınarak Türklük-Turancılık bilincinin aşılanmaya başladığı makaleler serisidir. İçeriğinde yoğunluklu olarak Türk dili, kültürü ve tarihi üzerine mısralar bulunmaktadır. Bu bakımdan bir diğer örneği aynı eserde yer alan "Kızıl Destan" ve "Ergenekon" adlı şiirlerinin dizelerinde görmek mümkündür. Birinci cihan harbi yıllarının başlarında kaleme aldığı "Düşmanın ülkesi viran olacak, Türkiye büyüyüp Turan olacak" dizeleriyle, Osmanlı Devleti'ne yeni bir hedef göstermiştir. Aynı zamanda Rus işgal ve istilası altında bulunan Türk Devletleriyle, Turan sınırlarının örtüştüğünü de vurgulamıştır[343]. Ergenekon destanı adlı şiiri; tarih bilinci, Türklük bilinci ve Türk tarihine bütünsel bakılması gereklilikleri üzerine dikkat çekicidir. Türk tarihinin kökenleri, Türklerinin yurdunun Turan olarak gösterilmesi, bu şiirin içerik özellikleri arasında yer almaktadır. XIX. yüzyıl öncesi, Osmanlı tarih yazıcılığına bir tepkisellik meydana getirmek için, bu şiirde Türk tarihine bütünsel olarak

340 Gökalp, *Türkçülüğün*, 26-30.
341 Andican, *Osmanlıdan Günümüze*, 286.
342 Ziya Gökalp, Kızılelma, (Ankara: Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, 1976), 3-131.
343 Andican, *Osmanlıdan Günümüze*, 287.

bakıldığını, şiirin dizelerinde yer alan Türk hükümdarları açısından anlamak mümkündür. Adı geçen hükümdarlar; Oğuz Han, Attila, Tomris Hatun, Efrasiyâb, Bilge Kağan, Gazneli Mahmud, Sultan Alparslan, Cengiz Han, Emir Timur, Fatih Sultan Mehmed, ve Babür Şah şeklinde sıralanmaktadır[344].

Ziya Gökalp'in fikirlerinden etkilendiği bir diğer isim de XIX. yüzyılın en önemli sosyologlarından olan Fransız Emile Durkheim'dır. Durkheim'ın bireyselleşmenin topluma yaratacağı zararı, uluslaşmaya dair görüşlerini, Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçlarına göre özgün bir şekilde yorumlayarak, uluslaşmada milliyetçiliği esas almıştır. Gökalp'e göre, insanları toplum ve ulus haline getirmek ve bu gidişatın düzenini bugün ve gelecek bağlamında korumak için mefkûre birliğinin olması gerektiğini düşünmektedir[345]. Gökalp, bu bağlamda kültür temelli bir yaklaşım sergilemiştir. Türk uluslaşmasının Türkçülük çizgisinde olması gerektiğini düşünen Gökalp, eserleri aracılığıyla bu görüşünü toplumda yaygınlaştırmak istemiştir. Bu amaçla toplum, sosyoloji, dil, tarih ve kültür ile alakalı konularda yoğun çalışmalar yapmıştır. Türkçülüğü; özellikle II. meşrutiyetle birlikte İslamcılık ve Batılılaşmanın karşısında gören aydınlara, "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" sözleriyle karşılık vermiştir[346].

Gökalp için Türkçülük, bu fikre ilgi duyduğu zamandan yaşamının sonlanmasına Türk ulusunu yüceltmek anlamı taşımıştır. Sosyolojiye olan merakı dolayısıyla yaşanan siyasi, fikri ve sosyal gelişmelere farklı pencerelerden bakmıştır. Gaspıralı, Akçura ve Gökalp'te karşımıza çıkan ortak özellikler, neden-sonuç ilişkisine dayalı düşünce sistemleri, eleştirel bakış açısı ve düşünceyi faaliyet alanına dökmeleridir. Ortaya koydukları düşünce sistemini, uygulamışlar ve uygulayıcı olanlara yol göstermişlerdir. Bu bağlamda Gökalp'in ulus nedir sorusuna cevabı örnek teşkil etmektedir. Konuyu farklı başlıklar altında ele alarak en doğru sonucu bilimsel veriler ve araştırmalar ışığında ortaya koymuştur. Irki Türkçülerin ulus anlayışında, ırk ve ulus eş anlamlı ögelerdir. Kafatası ve saç rengine göre ırkların üçe ayrılmasını, her ulusta hatta her ailede de bu yapının bulunmasına fenotip ve genotip üzerinden dikkat çekmiştir. Manouvrier'in

344 Gökalp, *Kızılelma*, 109-116.
345 Ceylan Tokluoğlu, "Ziya Gökalp ve Türkçülük", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68/3 (2013): 117-118.
346 Türkman, "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp", 151.

araştırmalarından yola çıkarak, anatomik niteliklerin toplumsal yapı üzerinde etkili olamayacağını ve toplumsal etkisi olmayan bir unsurun, ulus üzerinde de etkisi olmayacağını da açıkça belirtmiştir[347]. Ziya Gökalp, Türkçülüğün istikametinin oluşturulmasında, bu görüşü farklı açılardan değerlendirmiştir. Kavmi Türkçülüğü, aynı anne babadan üreyen içerisine hiç yabancı unsur girmeyen topluluk olarak görmektedir. Ziya Gökalp bu durumu tarihsel süreç içerisinde değerlendirerek, bunun çok eski zamanlarda dahi mümkün olmadığını belirtmiştir. Bunun nedenini; esirlik, kız kaçırma, evlilikler, göçler üzerinden değerlendirmiştir. Fransız bilginler, Camille Julian ve Meillet'in saf bir kavim ve toplum olmadığına dair görüşlerine de önem vermiştir. Tarih öncesi dönemlerde dahi saf bir kavmin bu nedenlerden dolayı olmayışı, tarih sonrası dönemlerde artan bu faaliyetlerle aramak imkânsız hale gelmektedir. Bu bağlamda toplumsal niteliklerin kalıtsal olarak aktarılmadığı yalnızca eğitim yoluyla kazanıldığını tespit etmiştir. Gökalp ulus oluşturmada, Osmanlıcılık ve İslamcılık tanımlamalarını yapmış olsa da faaliyetleri bu fikirlere yakın durmadığını göstermektedir. Balkan ve cihan harbinin getirdiği büyük hezimetlerin etkisi bu görüşleri savunmamasında azımsanmayacak kadar fazla olmuştur[348]. Gökalp'in ulus anlayışı, modern anlamda hala etkisini koruyan bir bilinçtedir. Ulus: "eğitimde, kültürde yani duygularda kalıtımdır" sözü bu durumun bariz bir örneğidir. Uluslaşmanın gerçekleşmesinde; milli bir bilinç ve hafıza oluşması bakımından anadil öğrenimini, önemli görmüştür. Bu bağlamdaki etkili olan diğer unsurları; "dil, din, ahlak ve sanat" açısından ortak değerlere sahip olmakta görmüştür. Gökalp'in Türkçülük anlayışı, Türklüğe hizmeti görülen ve Türk'üm diyebilen herkesin Türk olarak görülmesine dayanmaktadır. Ziya Gökalp'in uluslaşma açısından ortaya koyduğu fikri yapısı, özellikle Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesindeki uluslaşma anlayışıyla doğru orantılı olmuştur[349].

347 Gökalp, *Türkçülüğün,* 41-42.
348 Tokluoğlu, "Ziya Gökalp", 118-121.
349 Gökalp, *Türkçülüğün,* 46-49.

SONUÇ

Tarih yazıcılığı, tarih sahnesinde var olmuş bir devletin geçmişini aydınlatması ve yaşanan olaylara ışık tutması bakımından önemli olmuştur. Bu bağlamda, uzun yıllar geniş coğrafyalara hükmeden Osmanlı Devleti'nde tarih yazıcılığı, devletin kuruluşundan yaklaşık bir asır sonra ortaya çıkmıştır. XV. yüzyılda ilk örnekleri görülen bu yazıcılık, Timurlular ile başlayan siyasi münasebetler etrafında şekillenmiştir. Emir Timur ve Yıldırım Bayezid arasında yaşanan mektuplaşmalarda nesep üstünlüğü yaşanmıştır. Emir Timur'un "Bizim soyumuz, İlhân-ı Âlişân'a ulaşmaktadır." sözü bu durumun açık bir örneğidir. Yıldırım Bayezid ise Osmanlıları, Selçukluların devamı olarak nitelendirse de nesep üstünlüğü oluşturamamıştır. Ankara savaşını kaybeden Osmanlılar, Timur Devleti'nin vasalı konumunda bulunan ve kendilerini Oğuz Han neslinden gören Karamanoğullarına karşı da bir nesep üstünlüğü oluşturamamıştır. Şahruh dönemiyle de Anadolu'da devam eden İlhân-ı Âlişân üstünlüğünü kırmak ve fetret döneminin etkilerini yok etmek isteyen Osmanlılar bunu başarmak için tarih yazıcılığından faydalanmışlardır. II. Murad, Yazıcıoğlu Ali'den bir tarih kitabı hazırlamasını istemiştir. Tevârih-i Âl-i Selçuk adıyla anılan eserle birlikte, Osmanlıların nesebi Oğuz Han'a kadar götürülmüştür. Nesep belirleme konusunda, Oğuz Han neslinin gösterildiği bir diğer tarih yazıcısı Aşıkpaşazade'nin Tevârih-i Âl-i Osman adlı eseridir. Eserde, devletin kurucusu Osman beyin kut alma süreci aktarılarak yönetimsel meşruiyet oluşturulmuştur. XV. yüzyıl tarih yazıcısı olan Neşri tarafından hazırlanan Cihannümâ'da da benzer bir sürecin olduğu görülmektedir. Eserde, Türk-Moğol nesli Yafes bin Nuh'un evlatları olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde ayrıca tarih yazıcılığında kaynak olarak Arap Edebiyatı'nın bir türü olan Gazavâtnameler ön plana çıkmıştır. Konusu itibariyle bu tür, yapılan fetih hareketlerini ve kahramanlıkları tema olarak işlemektedir. XV. yüzyılın sonlarında Osmanlı tarih yazıcılığının ana temasını oluşturacak yaradılış esas alınarak, İslam tarihi

ve Osmanlı tarihini ele alan genel tarihlerin yazımında ilk kaynak türü ise Takvimler olmuştur. Takvimler, İran-Arap tarih yazıcılığının örnekleri olarak değerlendirilmektedir.

XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığında ön plana çıkan isimler: Behîştî Ahmed Sinan Çelebi, İdris-i Bitlisî, Celalzâde Mustafa Çelebi, Cenâbî Mustafa Efendi ve Gelibolulu Mustafa Ali'dir. Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemi tarih yazıcıları olan bu isimler, XV. yüzyıl tarih yazıcılığından farklı bir yazım ortaya koymuşlardır. Askeri ve idari anlamda kurumsallaşan devlet, yaptığı fetih hareketleriyle beraber birçok toprak ve insan unsurunu bünyesine katmıştır. Bunun neticesinde tarih yazıcılığı genel olarak İslam, Ümmet ve Hanedanı merkezine alan bir yapıda olmuştur. Eserler, İslam tarihi esas alınarak tarih yazıcısının döneminde hangi padişah yaşıyorsa o dönemde yaşanan olaylar ele alınarak eserlerini hazırlamışlardır. Eserlerin yazı dili ve esas aldığı usulde Arap ve Fars tarihçiliğinin etkisi bulunmaktadır. XVI. yüzyılın önemli tarih kaynakları; Selimnâme, Süleymannâme ve Şehnameciliktir. XVI. yüzyılın yükseliş dönemi olmasından dolayı yoğun ve başarılı fetih hareketlerinde yer alan kişiler tarafından yaşanılan kahramanlıklar ve başarılar bu türler vesilesiyle kayıt altına alınmıştır.

XVII. yüzyıl tarih yazıcılığında önemli isimler arasında: Şeyhülislam Mehmed efendi, Sâfî Mustafa, Koçi bey, Kâtip Çelebi, Hezârfen Hüseyin efendiyi belirtmek mümkündür. Şeyhülislam Mehmed Efendi, babası Hoca Sadeddin efendinin tamamlamaya muvaffak olamadığı, Tacü't Tevarih adlı eseri İbtihâcü't Tevarih adıyla tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Kanuni dönemini de kapsayan bu eser, Hanedan merkezli tarih yazıcılığının örneğidir. Tarih yazıcılığında, hanedanın merkeze alındığı XVII. yüzyılda, Sâfî Mustafa efendide bu yazıcılığı esas alan isimlerden olmuştur. 1610-1615 yıllarını kapsayan dönemin önemli gelişmelerini, I. Ahmed'in isteği üzerine hazırlamıştır. Literatürde bu dönemin en önemli eserleri arasında gösterilen Koçi bey'e ait olan risale, devlet sisteminin yozlaşması üzerine odaklanmıştır. Yöneten ve yönetilen ilişkisindeki sorumluluklara dikkat çeken bu eser, Osmanlı tarih yazıcılığında, olaylar üzerindeki sebep-sonuç ilişkisine dikkat çekmesiyle ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda benzer çalışmayı yapan bir diğer isim ise Kâtip Çelebi olmuştur. Devlet işleyişi içerisindeki problemleri belirleyerek, çözüm önerilerini de beraberinde getirmiştir. Hezârfen Hüseyin Efendi, yabancı dil bilmesinin de etkisiyle Tenkihü't-Tevârih-i Mülûk adlı eserinde Grek,

Roma ve Bizans dönemleri hakkında bilgiler vermiştir. Selçuklu tarihini, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar ele almıştır.

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarih yazıcılığı, vakanüvislik kurumunun ortaya çıkmasıyla birlikte, tarihçilerin devlet görevlisi olması durumunu ortaya çıkarmıştır. Genel itibariyle eserler, İslam tarih yazıcılığını örnek almıştır. Şarihülmenarzade Ahmed efendinin, Karlofça Antlaşmasının ağır maddelerini, Hudeybiye barışını örnek göstererek hafifletme çabası, devlet görevlisi haline gelmesiyle açıklanabilir. Bu durumun en önemli nedeni tarih yazıcılığına konu olacak kronolojik unsurlar ve olaylar devletin belirlediği biçimde şekillenmiştir.

XIX. yüzyıl tarih yazıcılığında vakanüvislik kurumunun, en önemli temsilcisi konumunda Ahmed Cevdet Paşa bulunmaktadır. Tezâkir adını verdiği eseriyle, resmi tarih yazıcılığına, Arşiv belgeleri kullanarak ve kullandığı bu belgeleri neden-sonuç içerisinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı'da modern tarih yazıcılığının ilk örneklerinden birini oluşturduğu değerlendirilmektedir. Osmanlıların kökenlerini, tarih yazıcılığından hareketle, Türkistan'da han ve sultan olarak yaşayan kadim Türklüğe vurgu yapmasıyla dikkat çekicidir. Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa ise geçmiş dönemlerde sıkça örneği bulunan İslam tarih yazıcılığı esas alınan bir eserdir.

XIX. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı tarih yazıcılığında büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu değişim, Türkoloji biliminin ışığında Türkologlar tarafından yapılan araştırmalara dayanmaktadır. Osmanlı tarih yazıcılığının genel hatlarını oluşturan, yaradılıştan başlanarak yazılarak Peygamberler tarihiyle devam edilen ve Osmanlı hanedan tarihinin yazımıyla sonlanan klasik türlerin dışında, genel Türk tarihi yazımı başlamıştır. Türkolog Joseph de Guignes ile başlayan bu yazım, Radloff, Thomsen ve Leon Cahun gibi Türkologlarla ile devam etmiştir. Kaynak olarak kullandıkları eski Çin yıllıkları, Orhun Abidelerinin dilinin çözümü, Türklerin İslamiyet öncesi tarihlerine dair kayıtları gün yüzüne çıkarmıştır. Mustafa Celaleddin Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Ahmet Vefik Paşa ve Necip Asım bey, Osmanlı Devleti'nde Türkoloji araştırmalarından hareketle İslamiyet öncesi Türk tarihine dair eserler telif etmişlerdir. Telif edilen bu eserler; derleme, çeviri ve müstakil çalışmalar olarak sınıflandırmak mümkündür. İslamiyet öncesi Türk tarihine dair çıkan kayıtlar neticesinde, Türklerin tarih sahnesinde ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu veriler, XIX.

yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki fikir akımlarından olan ve yalnızca ilmî olarak başlayan Türkçülüğe önemli derecede katkı sunmuştur. Türkçülüğün siyasi olarak faaliyete geçtiği II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, Gaspıralı İsmail beyin "dilde, fikirde, işte birlik" anlayışı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp başta olmak üzere Türk Yurdu dergisi ve Türk Ocağı olmak üzere yayımsal faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Amaçları doğu ve batı Türklerini birbirini tanıtmak, tarihsel geçmişlerinin bir bütün olduğunu öğretmek ve Türklüğü ön plana çıkarmak olmuştur. Nitekim XIX. yüzyıl fikir akımları çerçevesinde, Osmanlıcılık üzerinden Osmanlı milleti, İslamcılık üzerinden İslam milleti oluşturulmasının, XIX. ve XX. yüzyıl siyasi neticelerinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Türkçü aydınlar; Türk ulusu oluşturmanın zorunlu olduğunu anlamışlardır.

KAYNAKÇA

Acar, Aykut ve Özkan, Ahmet ve Yetkin, Ozan. "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği Düşüncesi". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi,* 3/1 (2018): 14-27.

Afyoncu, Erhan. "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 1/2 (2003): 101-172.

Agayef, Ahmed. *Türk Yurdu C:1*. Ankara: Tubitay Yayınları, 1998.

Akbaba, Yusuf. "Eski Türk Tarihi Araştırmalarının İki Öncü İsmi: Mustafa Celaleddin Paşa ve David Leon Cahun". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 42(2017): 531-546.

Akbulut, Uğur. "Kuruluş Dönemi Osmanlı Tarihçiliği ve Tarih Yazma Gerekçeleri". *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 15/356 (2010):356-371.

Akbulut, Uğur. "Osmanlı Tarih Yazıcılığına Göre Tarih ve Tarihçi". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.

Akça, Gürsoy. "Osmanlı Millet Sisteminin Dönüşümü". *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları,* 6/1 (2007): 57-67.

Akçura, Yusuf. *Hatıralarım*. Ankara: Hece Yayınları, 2005.

Akçura, Yusuf. *Sırat-ı Mustakim C:2*. Çeviren İskender Türe İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2012.

Akçura, Yusuf. *Şark Meselesine Dair ve Eski Şuray-ı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

Akçura, Yusuf. *Türk Yurdu C:1*. Ankara: Tubitay Yayınları, 1998.

Akçura, Yusuf. *Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi,* Haz: Sâkin Öner, İstanbul: Özdemir Basımevi, 1978.

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: TTK Basımevi, 1976.

Akgün, Ahmet. "XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Tarihçiliği". *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2/2 (1990): 109-113.

Akın, Lemi. "Unutulmuş Bir Eser Seyyid Lokman'ın Şehname-i Tafsil-i Hal-i Al-i Osman'ı". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 51/51(2015):1-20.

Akpınar, Turgut. "Vambery Arminius", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42:501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Akpınar, Yavuz. "Tercüman", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 40:492. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Aksoy, Hasan. "Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,6:144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Akün, Ömer Faruk. "Ahmet Vefik Paşa", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 2:147-149. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Akün, Ömer Faruk. "Koçi Bey", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26:143-144. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Alkan, Necmettin. "Efsaneden Aydınlanmacı Geleneğe Tarih Düşüncesi". İçinde Tarih Nasıl Yazılır? *Tarih Yazımı İçin Çağdaş Bir Metodoloji*, ed. Ahmet Şimşek, (İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011), 2.

Andican, A. Ahat. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. Ankara: Doğan Kitap, 2009.

Argunşah, Mustafa. "Türk Edebiyatında Selimnameler". *Turkish Studies*. 4/8 (2009): 31-47.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (1789-1914). Ankara: TTK Basımevi, 1999.

Atalay, Bülent. "Sultan II. Abdülhamit'in Sarayında Bir Oryantalist Arminius Vambery ve Türkiye'de Reformlarla İlgili Verdiği Bir Konferans", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*. 10/30 (2021): 763-781.

Atay, Ender Ethem. "Osmanlıda Devlet Anlayışı ve Teşkilatı". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 6/1 (2022):1-20.

Atsız, Hüseyin Nihal. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

Atsız, Hüseyin Nihal. *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*.İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2022.

Atsız, Hüseyin Nihal. *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1977.

Atsız, Hüseyin Nihal. *Üç Osmanlı Tarihi Dastan ve Tarih-i Müluk-i Al-i Osman*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

Aycibin, Zeynep. "Katip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin", Yayımlanmış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007.

Aydın, Ahmet. "Osmanlılarda Tarih Yazıcılığı", İçinde Türkler Ansiklopedisi C1: 417.

Balkılıç, Özgür. "Rüşeym Halinde Türk Milliyetçiliği: Türk Yurdu Dergisi (1911-1918)". *Mülkiye Dergisi,*34/266 (2014): 125-170.

Banarlı, Nihad Sami. "Ahmedi ve Dasitan-ı Tevarih-i Müluk-ı Al-i Osman". *Türkiyat Mecmuası*. 6 (1939): 53-56.

Baş, Yaşar. *Osmanlı Toplum Yapısı*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.

Başaran, Orhan. "İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'inin Hatime'si Metin-İnceleme-Çeviri". Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2000.

Batur, Zekerya. ve Yıldırım, Gülbike. "Orhun Yazıtlarında Anlama ve Anlatma Becerileri". *Turkish Studies,*8/4 (2013): 313-333.

Baytal, Yaşar. "Yusuf Akçura ve Tarihçiliği Üzerine Değerlendirme". *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/11 (2023): 207-220.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

Bolat, Bengül. "Yusuf Akçura", İçinde *Atatürk Ansiklopedisi* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2020, 1-2.

Böler, Tuncay. "Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 25/15, (2009): 195-208.

Buran, Ahmet. *Kurşunlanan Türkoloji*. Elazığ: Manas Yayıncılık, 2007.

Cahun, Leon. *Asya Tarihine Giriş: Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*. Çeviren Sabit İnan Kaya, İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006.

Canatar, Mehmet. "Cenabi Mustafa Efendi". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7:352-353. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Canatar, Mehmet. "Mustafa Cenabi". *Historians Of The Ottoman Empire*. (2005): 1-8.

Çağış, Özgür. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihçiliğinde Ahmet Cevdet Paşa". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2014.

Çavdar, Necati ve Budak, Burhan. "Osmanlı Modernleşmesinde Bir Mühtedi: Mustafa Celâleddin Paşa". *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri,* C:8 (2018): 375-396.

Çelik, Rıfat İlhan. "Tevarih-i Al-i Selçuk'un Transkribi ve Değerlendirilmesi". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi, 2005.

Çilliler, Yavuz. "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları". Akademik İncelemeler Dergisi, 10/2 (2015): 45-65.

Çolak, Melek. "Macar Türkolog Vambery'nin Türkistan Seyahatinde "Büyük Oyun'un İzleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 45 (2019): 13-27.

Daş, Abdurrahman. "Ankara Savaşı Öncesi Timur İle Yıldırım Bayezid'in Mektuplaşmaları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 15 (2004): 141-167.

Demir, Necati. "Türk Dünyasının Ortak Kaynağı: Yazıcıoğlu Ali'nin Selçuknamesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 58 (2011): 49-68.

Demircioğlu, İsmail Hakkı. "Osmanlı Devletinde Tarih Yazımının Tarih Öğretimi Üzerine Etkileri", *Milli Eğitim Dergisi*, 42/193 (2012): 115-125.

Demiriş, Bedia. "Grekler'de ve Romalılar'da Tarih Yazımı: I. Greklerde Tarih Yazımı". *Anadolu Araştırmaları*. 13 (1994): 231-240.

Devlet, Nadir. "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935) ". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2 (1986): 89-103.

Devlet, Nadir. *İsmail Bey Gaspıralı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Durmuş, Efe. Langlois, Ch. V. (Charles Victor), 1863-1929- Ch. (Charles) Seignobos (1854-1942), Tarih Tetkiklerine Giriş, Çev. Galip Ataç, Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara 2010, 336 s., *Tarih Okulu,* 7(2012): 305-310.

Düzenli, Mesut Bayram ve Ahmet Akgül. "Senayi'nin Süleymaniyye Adlı Eseri". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 2 (2018): 147-160.

Efe, Aydın ve Ahmet Gözlü. "Historia Kavramı ve Antikitede Efsaneye Dayalı Tarih Anlayışı". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi.* 2 (2023): 1366-1382.

Efe, Aydın. "Süleyman Hüsnü Paşa'nın Tarih Anlayışı", *Kazım Karabekir Fakültesi Dergisi,* 9(2004):207-214.

Elibüyük, Mesut. "Tarihi Coğrafya Bakımından Önemli Bir Kaynak: Cihannüma". *Coğrafi Bilimler Dergisi*. 7/2 (2009): 93-110.

Erkan, Mustafa. “Gazavatname”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2:439-440. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Erkan, Ümmet. “Türk Yurdu Dergisinde Milliyetçiliğin Analizi (1911-1931)”. *MSGÜ Sosyal Bilimler,* 13(2016): 132-144.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi.* İstanbul: Alternatif Üniversite, 1992.

Gasprinski, İsmail. *Türk Yurdu C:1*.(Ankara: Tubitay Yayınları, 1998), 109-110.

Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri* (1876-1935). Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Gibbon, Edward. *Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çökül Tarihi*. Çeviren Asım Baltacıgil, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.

Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2003.

Gökyay, Orhan Şaik. “Kızılelma”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25:559-560. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Guignes, Joseph. *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarların Tarih-i Umumisi*. Çeviren Hüseyin Cahit Yalçın, haz. Erol Kılınç İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.

Gürkaynak, Muharrem. “Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi ve Yahudi Milleti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2003): 275-290.

Halaçoğlu, Yusuf. “Ankara Savaşı”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3:210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Haldun, İbn. *Mukaddime*. Çeviren Zakir Kadiri Ugan İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

Hamit Zübeyr Koşay, “Yusuf Akçura”, *Belleten,* 41/162 (1977): 389-400.

Ilgaz, Selçuk. “Osmanlı Devleti'nde Tarih Yazıcılığı ve Osmanlı Tarih Yazarlarının Gözüyle Hristiyan Alemi”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*. 6/14 (2019): 275-286.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

İnce, Yunus. “II. Murad Dönemi'nde Osmanlı Tarih Yazıcılığının Başlamasında Timurluların Etkisi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 43 (2018): 459-470.

İzgi, Özkan. “Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu”, ed. Abdülkadir Yuvalı, 1984: 135-146.

Kapanşahin, Muhittin. “Şeyhülislam Mehmet Efendi ve Tarihçiliği”. *İSTEM*. 2 (2003): 155-172.

Karaca, Ahmet. “Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk-Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi”, *Avrasya İncelemeler Dergisi,* 11/1 (2022): 75-87.

Karakaş, Mehmet. *Türk Ulusçuluğunun İnşası.* Ankara: Vadi Yayınları, 2000.

Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Keskinoğlu, Osman. "Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14/4 (1966): 221-234.

Kılıç, Zeynep. "Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2009.

Koca, Ferhat. "Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemine Ait Hilâfet Tartışmalarıyla İlgili Yayınlar", *Belleten* 67/249 (2003): 457-494.

Korkmaz, Zeynep. "Wılhelm Ludwig Peter Thomsen (Hayatı ve Türklük Bilimine Hizmeti)" *Belleten* 41/1993 (1995): 1-11.

Köprülü, Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981.

Köymen, Mehmet Altay ve Faik Reşit Unat. *Kitab-ı Cihan-Nüma Neşri Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1949.

Kumru, Coşkun. "Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi ve Eserlerine Toplu Bir Bakış". *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 4/1 (2014): 201-213.

Kuray, Gülbende. "Türkiye'de Bir Machiavelli: Koçi Bey". *Belleten*. 52/205 (1988): 1655-1662.

Kurtaran, Uğur. "*Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı*". Ishe. (2014): 260-265.

Kurtaran, Uğur. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,8 (2011): 57-71.

Kütükoğlu, Bekir. "Fezleke", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12:541. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Kütükoğlu, Mübahat. *Tarihte Usul*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 1998.

Lokmacı, Süleyman. "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Gazavatnameler ve Ebubekir b. Abdullah'ın Şark Seferleri İsimli Gazavatnamesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2/21 (2017): 665-677.

Meral, Vedat. "İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Basınında Türkçülük-Turancılık Faaliyetleri", *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3/2 (2022): 91-105.

Mezgitli, Murathan. "Necip Asım Yazıksız 'Türk Tarihi' Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2015.

Muhammedoğlu Aliev, Saleh. "Hasan-ı Rûmlû", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16:346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Mustafa Ali, Gelibolulu. *Künhu'l Ahbar*. Çeviren Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.

Orkun, Hüseyin Namık. *Türkçülüğün Tarihi*. Ankara: Kömen Yayınları, 1976.

Ölçekçi, Haluk. “Halim Sabit’in “Altaylara Seyahat” Notları ve Osmanlı Dönemi Türk Yurdu Dergisi’nde Türk Dünyası İlgisi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2/2 (2016): 186-211.

Öner, Mustafa. “Türk Dünyası ve Türkoloji”. *Aydın Türklük Bilgisi,* 1/1 (2015):87-93.

Öz, Mehmet. “Osmanlılar”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33:532-533. , İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özcan, Abdülkadir. “Aşıkpaşazade”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4:6-7. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Özcan, Abdülkadir. “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 1(2013): 271-293.

Özcan, Abdülkadir. “Tarih-i Osmani Encümeni”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 40: 83-85. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Özcan, Abdülkadir. *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2023.

Özdemir, Fatih ve Serpil Durğun. “İbn Haldun’un Tarihçilik Yöntemi”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16/43 (2023):408-443.

Özdemir, Kerim. “Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Tenkihu’t Tevarih Adlı Eserinin Selçukluların Zuhurundan Osmanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Bölümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2007.

Özdemir, Rukiye. “Ramazan-Zade’nin Tarih-i Nişancı Paşa İsimli Eserinin Tahlil ve Metin Tenkidi”. Yayımlanmış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.

Öztürk, Necdet. *İmparatorluk Tarihinin Kalemleri Muhafızları Osmanlı Tarihçileri Ahmedi'den Ahmet Refik'e*. İstanbul: *Bilge Kültür Sanat,* 2013.

Paşa, Mustafa Celaleddin. *Eski ve Modern Türkler*. Çeviren Güven Beker, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2020

Pehlivan, Mücahit. “Koçi Bey Risalesi Üzerinden XVII. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun Yönetim Sorunları”. *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*. 6/15 (2022): 97-108.

Radloff, Wilhelm. *Sibirya’dan Seçmeler*. Çeviren Vedat Köken, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.

Sağırlı, Abdurrahman. “Süleymanname”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38:124-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Sağlam, Serdar. “İsmail Gaspıralı’da Millet ve Milliyetçilik”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* 8/24 (2019): 437-457.

Sağlık, Selcan. “Wilhelm Radloff’un Hayatı ve Sibirya Türk Halklarının Kültür Dokusu Üzerine Görüşleri”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları,* 9 (2008): 471-486.

Said, Edward. Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu, İstanbul : Pınar Yayınları, 1977.

Saray, Mehmet. *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1987.

Sarıay, Ercimet. "Necib Asım (Yazıksız)'ın Tarihçiliği Üzerine Bazı Tespitler". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 65(2019) 381-414.

Sarıçoban, Gülay. " An Ottoman Intellectual: Ahmet Vefik Paşa". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40 (2018): 279-289.

Sarınay, Yusuf. "Türk Ocakları", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41:545-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Schmıdt, Jan. "Künhü'l Ahbar", İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 26:555-556 Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Selçuk, Sefa ve Özçelik, M. Hakan. "Gaspıralı İsmail Bey ve Modern Eğitim Anlayışı*". Aydın Türklük Bilgisi Dergisi,* 6/10 (2020): 71-84.

Sezgin, Sema. "Türk Yurdu Dergisinde Rusya Türkü Yazarlar, Fikirleri ve Türklüğe Katkıları". *Avrasya İncelemeleri Dergisi,* 10/2 (2021): 297-321.

Şahin, Duygu Kayalık. "Vakanüvis Tarihlerini Anlatım Özellikleri Bağlamında Yeniden Okumak: Asım Tarihi Örneği". *Divan Araştırmaları Dergisi*. 25/25 (2020): 1057-1107

Şahin, Haşin. "Yahşi Fakih". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43:180-182. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Şahiner, Yakup. "Mustafa Naima Efendi'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Eseri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme". *Anasay.* 1, (2017):85-100.

Taş, Kemaleddin. ve Göksuçukur, Betül. "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük Fikir Akımları ve Din". *Dini Araştırmalar Dergisi*, 22/56 (2019): 463-488.

Taşbaş, Erdal. "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Kısa Bir Bakış". *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 1/2 (2011): 213-223.

Tekindağ, Şehabettin. "Osmanlı Tarih Yazıcılığı". *Belleten*. 35/140 (1971): 655-664.

Thomsen, Vilhelm. *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü İlk Bildiri*. Ankara: TTK Basımevi, 1993.

Thomsen, Vilhelm. *Vilhelm Thomsen Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çeviren Vedat Köken, Ankara: TDK Yayınları, 2002.

Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yayınları, 1985.

Tuncer, Tekin ve Kocaoğlu, Fazilet Pınar. "Türk Tarihçiliğinin Türkçü İsmi: Necip Asım Yazıksız". *Akademik Bakış Dergisi*, 62 (2017):344-367.

Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1999.

Uğur, Ahmet. "Selimname". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36:440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Uymaz, Tuba. "Yusuf Akçuraoğlu'nun Ulum ve Tarih Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Dört Öge(6), (*2014): 45-70.

Uzundal, Edip. “19. Yüzyıl Tarih Yazıcılığı ve Ahmet Cevdet Paşa”. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*. 2/2 (2013): 108-128.

Ünal, Yenal. “Türkiyede Tarihçilik, Tarihçiliğin Gelişimi (15-20. YY) ve Türk-Batı Tarihçiliğine Örnek İki Kitabın Karşılaştırmalı Analizi”. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. 8/2 (2010): 183-206.

Üstün, Kutay ve Karakurt, Metehan. “İlminskiy’nin Eğitim Sistemi Üzerinden Rus Milliyetçiliğinin Kısa Bir Okuması”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi,* 42 (2019):177-187.

Vambery, Arminius. Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi, Çeviren N. Ahmet Özalp, İstanbul: Ses Yayınları, 1993.

Var, Umut. “Geçmişi Kutsamak: Geç AntikÇağ’da Hıristiyan Tarih Yazımı”. *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/2 (2019): 179-188.

Vatandaş, Saniye ve Vatandaş, Celaleddin. “Abdullah Cevdet’te Batılılaşmanın Kapsamı ve Yöntemi Sorunu”, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi,* 6/11 (2023): 3-29.

Woodhead, Christine. “Şehnameci”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38:456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yıldız, Naciye. “Radloff, Friedrich Wilhelm”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 34:388-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yılmaz, Kürşad. “Vizyoner Bir Lider Olarak Gaspıralı İsmail Bey”. *Türkiye Eğitim Dergisi,* 7/2 (2022): 365-379.

Yılmaz, Yusuf Ahmet. ve Erdem, Tevfik. “Osmanlı Millet Sistemi ve Milliyetçilik ile İlişkisi”. *Turkish Studies,* 15/4 (2020): 2563-2577.

Yuvalı, Abdülkadir. “İlhanlılar”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22:105,108. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yüce, Nuri. “Yusuf Akçura”, İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2:228-229 İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Zaid, Ahmet. “Müslüman Tarih Felsefesi”. *Tarih Okulu Dergisi*. 13 (2012): 182-189.

Zorlu, Hüseyin. “Süleyman Hüsnü Paşa Tarihçiliği ve Tavaif-i Türk”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018.